

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

КУХТА КАТЕРИНА ОЛЕКСІЇВНА



УДК 330.131.5:338.33:633.002.6:631.11

**ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник –
**Дорогань-Писаренко Людмила
Олександрівна**
кандидат економічних наук,
доцент

Полтава – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	12
1.1. Сутнісна характеристика ефективності виробництва продукції та об'єктивна необхідність її підвищення.....	12
1.2. Фактори і резерви підвищення ефективності виробництва зерна	33
1.3. Оцінка ефективності, методи її визначення та показники виробництва зерна.....	48
Висновки до розділу 1	64
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА ТА ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЬ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	66
2.1. Динаміка виробництва зерна	66
2.2. Реалізація і товарність зерна	86
2.3. Рівень ефективності виробництва і реалізації зерна	103
Висновки до розділу 2	121
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	123
3.1. Формування ресурсоощадного виробництва товарного зерна і його ефективність	123
3.2. Формування маркетингової стратегії та оцінка ефективності каналів реалізації зерна	141
3.3. Удосконалення системи управління ефективністю виробництва і реалізації зерна	162
Висновки до розділу 3	176
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ.....	202

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні тенденції економічного розвитку нашої країни свідчать про всезростаючу роль аграрного сектору економіки як у формуванні валового продукту, так і у формуванні валютних надходжень від зовнішньоекономічної діяльності. На сьогоднішній день виробництво зерна сільськогосподарськими підприємствами України має стійку тенденцію до зростання, що, на нашу думку, зумовлюється поєднанням як розширенням площ посівів даних видів культур, так і одночасним підвищенням рівня ефективності техніки та технологій, що використовуються. Оцінюючи та порівнюючи ефективність зерновиробництва у вітчизняному агропромисловому секторі та країнах Європи, варто наголосити на наявності значного розриву як у показниках урожайності, так і показниках якості рівня ефективності реалізації чи використання зерна. Такий стан обумовлює надзвичайну важливість подальшого пошуку механізмів зростання ефективності сільськогосподарського виробництва як загалом, так і виробництва зернової продукції як однієї із головних його складових зокрема.

Питання дослідження сутності як самої ефективності сільськогосподарського виробництва, так і основних її видів, форм та проявів досить широко висвітлювали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: П. М. Макаренко, Г. В. Черевко, В. Г. Андрійчук, М. Й. Малік, О. М. Шпичак, О. Г. Шпикуляк, С. В. Мочерний, А. М. Поддєрьогін, А. Д. Шеремет, О. В. Олійник, О. В. Ульяновченко, В. Я. Месель-Веселяк, Л. М. Худолій, В. В. Писаренко, А. О. Гуторов, Л. О. Дорогань-Писаренко, В. І. Аранчій, О. О. Сосновська, О. В. Компанієць та інші вчені. Разом з тим слід зазначити, що в питаннях ефективності агропромислового комплексу як загалом, так і виробництва зерна залишається досить багато невирішених проблем, які, в першу чергу, пов'язані з дослідженням питань ефективності реалізації, переробки та вирощування зернової продукції і вирішення яких потребує подальшої інтенсифікації наукових пошуків.

Проблемами формування стратегій розвитку сільськогосподарського підприємства на основі як інтеграції, так і диверсифікації, займалися зокрема Т. М. Лозинська, В. А. Борисова, Х. З. Махмудов, Н. Г. Маслак, М. Х. Корецький, О. А. Гуторов, С. М. Дідус, М. Д. Корінько, О. І. Маслак, В. І. Ткачук, Д. І. Шеленко та інші науковці. Одночасно слід зазначити, що незважаючи на значну увагу науковців щодо даних проблем певним чином майже відсутні наукові пошуки в питаннях підвищення ефективності на основі формування і удосконалення збутових, виробничих та організаційних стратегій.

Враховуючи все вищезазначене, а також оцінюючи важливість формування та удосконалення механізмів і напрямів підвищення рівня ефективності виробництва зерна в умовах агропромислового комплексу України, нами було обрано тему дослідження як надзвичайно актуальну та необхідну.

Зв'язок програми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося у відповідності з планом науково-дослідної роботи Полтавської державної аграрної академії за темою «Організаційно-економічний механізм формування конкурентоспроможності агропромислового комплексу» (номер державної реєстрації 0110U000835), у ході виконання якої автор дослідив рівень ефективності виробництва та реалізації зерна на підприємствах Полтавської області та виявив і здійснив обґрунтування шляхів її підвищення. Дослідження автора також є частиною госпрозрахункової тематики «Формування та вдосконалення механізму сталого розвитку економічних систем» (номер державної реєстрації 0114U006192), у ході роботи над якою було запропоновано основні засади агропромислової інтеграції як важливого інструменту підвищення рівня ефективності зернопродуктового комплексу нашої країни.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретичних та методичних засад формування економічної ефективності виробництва зернової продукції в

сільськогосподарських підприємствах та розробка конкретних рекомендацій щодо шляхів її підвищення. Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

- з'ясувати сутнісну характеристику категорії «ефективність» товаровиробника;
- узагальнити фактори і резерви підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах;
- встановити показники і види оцінки економічної ефективності товарного зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах;
- аналіз стану і ефективності товарного виробництва зернових в сільськогосподарських підприємствах;
- сформувати основні напрями ресурсоощадного виробництва товарного зерна і визначити резерви його ефективності;
- сформувати маркетингові стратегії та оцінити ефективність каналів реалізації зерна;
- розробити стратегію і оцінку потенціалу виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Об'єктом дослідження є процес формування економічної ефективності виробництва та реалізації зернової продукції сільськогосподарськими підприємствами.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних положень та підходів щодо підвищення економічної ефективності виробництва та реалізації зерна на підприємствах агропромислового комплексу.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою проведеного дисертаційного дослідження є ключові положення економічної думки, основні методи та ключові принципи і підходи загальносистемного економічного аналізу та загальної теорії статистики, законодавча та нормативна база з питань функціонування та регулювання агропромислового комплексу.

У процесі проведення дисертаційного дослідження були використані наступні методи дослідження процесів і явищ:

- абстрактно-логічний (узагальнення існуючих методів оцінки ефективності виробничо-господарської діяльності, розробка механізму забезпечення підвищення рівня ефективності зерновиробництва, формулювання загальних висновків та рекомендацій);
- системного підходу (оцінка зернової підгалузі агропромислового виробництва та визначення її місця у формуванні економічного потенціалу країни);
- статистико-економічний (оцінка рівня ефективності виробництва зерна в Україні та Полтавській області, аналіз ефективності його реалізації та переробки (середні та відносні величини, показники динаміки, коефіцієнти);
- розрахунково-конструктивний (обґрунтування і характеристика основних етапів прийняття стратегічних рішень з метою підвищення ефективності зерновиробництва);
- монографічний (при оцінці показників ефективності виробництва та реалізації зерна окремими сільськогосподарськими підприємствами Полтавської області);
- когнітивного моделювання (при оцінці факторів що впливають на рівень ефективності виробництва зерна) тощо.

Достовірність результатів отриманих в процесі дисертаційного дослідження, а також сформульованих за його результатами висновків і пропозицій, підтверджені відповідними розрахунками з використанням суттєвого емпіричного матеріалу.

Інформаційною базою дослідження були: відповідна економічна література щодо дослідження показників та рівня ефективності сільськогосподарського виробництва, відповідні законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Полтавській області, дані Департаменту управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної

адміністрації, статистична та фінансова звітність конкретних сільськогосподарських підприємства, матеріали міжнародних та всеукраїнських конференцій і форумів, різних періодичних видань та власні спостереження автора дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні основних складових формування ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами та визначення на цій основі шляхів її підвищення з урахуванням як виробничого потенціалу підприємства, так показників ефективності виробництва та реалізації зернової продукції. До головних положень наукової новизни дисертаційного дослідження належать наступні:

вперше:

– запропоновано варіанти стратегій розвитку товарного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах та їх дій на споживчому ринку за трьома напрямками: зростання і розширення ринку (агресивна стратегія) при оцінці виробничого потенціалу більше 3 балів; коливання і утримання існуючої частки ринку (консервативна стратегія) – від 1 до 3 балів; зниження і згортання частки ринку (стратегія диверсифікації виробництва) – 1 і менше балів;

удосконалено:

– оцінку ефективності виробництва зерна, яка на відміну від існуючої може бути доповнена показником, який встановлюється за різницею валової продукції у постійних та поточних цінах;

– оцінку потенціалу підприємств із зберігання та доробки зерна як посередників споживчого ринку, яка включає сумарний бальний підсумок за ознаками: ціна реалізації, відстань до місця збуту, обсяги реалізації, форми розрахунку, фінансові умови розрахунку, форми доставки. Оцінювання наводиться за шкалою формалізованих і неформалізованих показників за трьома рівнями: «вищий за середній» - оцінка «+1», «середній» - «0» балів, і «нижчий за середній» - «-1» бал;

дістали подальший розвиток:

- положення щодо сутнісної характеристики категорії «ефективність» товаровиробника в напрямках: оцінки співставлення результату та витрат (у різних формах) та співставлення отриманого результату з тими цілями, які поставлені перед підприємством;

- класифікація резервів підвищення ефективності виробництва та реалізації зерна товаровиробників за напрямками: матеріальним (зростання загальної вартості ресурсів, зростання фондоозброєності, фондovіддачі, фондозабезпеченості, зростання співвідношення оборотних та необоротних активів), технологічним (підвищення урожайності, зниження витрат виробництва, підвищення якості робіт та продукції, формування оптимальної сівозміни), організаційно-управлінським (удосконалення структури управління, формування оптимальної збутової стратегії, підвищення ефективності реалізації зерна, формування стратегії з диверсифікації чи концентрації виробництва);

- оцінка стану і ефективності товарного зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах через використання методу групування суб'єктів господарювання в залежності від їх розміру, обсягів валового збору, частки посіву зернових у ріллі та виявлення динаміки продуктивності і співвідношення між отриманим результатом виробництва (дохід, виручка) і вартістю ресурсів спожитих у процесі такого виробництва (собівартість);

- обґрунтування напрямів підвищення рівня урожайності озимої пшениці та кукурудзи на зерно шляхом використання кореляційно-регресійної моделі взаємозв'язку між результативністю (урожайність) і факторними ознаками (внесення основних поживних речовин, за видами NPK, мінеральних добрив).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованих пропозицій для підвищення рівня ефективності зерновиробництва з урахуванням як самого виробництва, так і подальших напрямів використання чи реалізації продукції

сільськогосподарськими підприємствами.

Пропозиції щодо підвищення рівня ефективності виробництва зерна на основі удосконалення збутової політики, оцінки додаткових витрат та додаткового доходу при зміні термінів реалізації зернової продукції розглянуті та рекомендовані до використання в умовах товариства з обмеженою відповідальністю «Полтава-Сад» Полтавського району (довідка № 14-03/54 від 18 лютого 2016 року).

Запропоновані в дослідженні напрями підвищення прибутковості виробництва зерна на основі подальшої переробки та формування додаткової вартості за рахунок створення власних потужностей з виробництва концентрованих кормів були розглянуті та рекомендовані до впровадження товариством з обмеженою відповідальністю «Посулля-Агро» (довідка № 24-11/16 від 12 січня 2015 року).

Сформовані у дисертаційному дослідженні пропозиції щодо підвищення рівня ефективності виробництва зерна на основі впровадження прогресивних технологій виробництва були визнані актуальними та рекомендованими до використання Лубенською філією Приватного акціонерного товариства «Райз-Максимко» Лохвицького району (довідка № 7-18/25 від 10 лютого 2016 року).

Основні елементи наукової новизни дисертаційного дослідження стосовно формування механізмів прийняття стратегічних рішень, щодо подальших дій на різних етапах оцінки рівня ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами були розглянуті та визнані актуальними Департаментом агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації (довідка № 01-14/67 від 3 березня 2016 року).

Теоретичні та методичні засади оцінки ефективності господарської діяльності та зерновиробництва сільськогосподарськими підприємствами прийнято до використання у навчальному процесі Полтавської державної аграрної академії, зокрема авторський підхід щодо класифікації показників

ефективності, а також групування показників, що визначають рівень ефективності виробництва зерна на показники потенціалу, показники виробництва та показники реалізації, що в своєму комплексному поєднанні дають змогу в загальному оцінити рівень ефективності зерновиробництва, розглядаються при викладанні дисциплін «Теорія економічного аналізу», та «Аналіз господарської діяльності аграрних підприємств» (довідка № 01-06/137 від 31 грудня 2015 року).

Особистий внесок здобувача. Представлена дисертація та наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто відповідно до поставлених завдань та на основі опрацювання наукової літератури, статистичних даних та даних конкретних підприємств Полтавської області. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційному дослідженні використані лише ті положення, що є безпосереднім результатом наукових пошуків здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення дисертаційного дослідження були висвітлені на наукових конференціях різного рівня та форумах: V Міжнародного бізнес-форуму «Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні» (м. Київ, 22 березня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни» (м. Тернопіль 14-15 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (м. Харків, 15-16 листопада 2011 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 15 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості формування ефективної інновативно-інвестиційної моделі розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання» (м. Житомир 20-21 листопада 2014 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 13 наукових публікаціях загальним

обсягом 4,5 ум.-друк. аркушів, з них 9 одноосібних, у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях, 1 стаття опублікована у міжнародному виданні та 7 у матеріалах наукових конференцій та колективних монографій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літературних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких основний зміст роботи викладено на 181 сторінці комп'ютерного тексту. Дисертація містить 46 таблиць, 16 рисунків, 13 додатків, розміщених на 24 сторінках. Список використаних джерел налічує 191 найменувань і розміщений на 19 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

1.1. Сутнісна характеристика ефективності виробництва продукції та об'єктивна необхідність її підвищення

Економічна ефективність одна з найбільш важливих складових економічної науки. Саме на ефективності ґрунтуються всі стадії виробничо-господарської діяльності, одночасно вона є основою побудови кількісних критеріїв прийняття управлінських рішень, які використовуються для формування матеріально-структурної, функціональної і системної характеристики господарської діяльності. Через категорію «ефективність» відображаються майже всі основні характеристики господарської діяльності будь-якого суб'єкта ринкової економіки. Незважаючи на те, що як саме поняття економічної ефективності, так основних складових, що її виражають, досить широко вивчене, з метою формування оптимальної економічної політики в зерновому господарстві, існує необхідність подальшого пошуку нових підходів підвищення результативності агропромислового виробництва загалом і зернового зокрема. Основні складові процесу формування зернопродуктового підкомплексу визначили у своїх працях С. В. Фоменко [163], В. Г. Андрійчук [3,2,4], П. М. Макаренко [87]. Значну увагу умовам та факторам підвищення ефективності виробництва приділили А. Д. Шафронов [174], А. Д. Шеремет [183], Р. С. Сайфулін [182]. Дослідженнями ринку зерна займаються відомі українські науковці, зокрема П. Т. Саблук [131], В. Я. Месель-Веселяк [92], М. Я. Дем'яненко [32], О. М. Шпичак [176], Б. Й. Пасхавер [107] та ін. Проте, незважаючи на надзвичайно велику кількість наукових досліджень щодо аналізу економічної ефективності, як окремої категорії, а особливо зернопродуктового комплексу, деякі складові

залишаються майже поза увагою або є на сьогодні недостатньо розробленими, оскільки спектр таких питань є надзвичайно широким, а реальна господарська діяльність суб'єктів агропромислового виробництва ставить перед науковцями все нові та нові завдання і виклики.

«Ефективність» – як одна із категорій, що найбільших широко застосовуються в сучасній науці і практиці досліджується протягом багатьох століть. В контексті економічної думки, теорії прибутку, що розглядалися представниками більшості наукових шкіл, намагалися визначити принципи формування додаткової вартості (прибутку) та певним чином використовували поняття ефективності [60].

Термін «ефективність» походить від латинського слова «effectus», що означає дія якоїсь причини, результат виконання чого-небудь [67]. Відповідно до такого перекладу під ефективністю слід розуміти рівень результативності (віддачі) від використання певних ресурсів, або виконання певних дій.

Важливе значення для розвитку наукової думки щодо визначення основних складових ефективності, а також виявлення найбільш важливих чинників, що її визначають стало формулювання в кінці 20-го століття «принципу ефективності», який синтезував у собі положення стосовно принципу раціональності та основні концепції економічної поведінки людини. В сучасному трактуванні сутність даного принципу можна сформулювати наступним чином: «Дій завжди з розрахунком на те, щоб за допомогою обмежених коштів (ресурсів) забезпечити оптимальний результат при досягненні поставлених цілей» [42].

Відповідно до «принципу ефективності» було виокремлення економічної дисципліни «економіка підприємства» в окремий самостійний напрям. Відповідно до тверджень сучасних економістів використання принципу ефективності як основи для ідентифікації науки економіки підприємства визначається тим, що саме ця наука досить тісно займається питаннями визначення та оцінки ефективності господарської діяльності

підприємств [42].

Сучасна економічна думка розглядаючи категорію ефективність спирається на дві основні її складові: результати діяльності (виробничих процесів) та витрати (ресурси чи коштів), що співставляються між собою. В сучасній економічній літературі найбільш поширеним є наступне її трактування: «Ефективність – це співвідношення ефекту (результату) і витрат (ресурсів), що зумовили цей ефект» [41].

Аналогічної за своєю суттю думки дотримується Г. С. Тарасенко, стверджуючи, що сутність ефективності відображається відношенням кінцевого результату – ефекту до використаних виробничих ресурсів [154].

У своїй праці «Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі» М. І. Кісіль також зазначає, що ефективність визначається в результаті зіставлення економічного результату (вигід від бізнесу, ефекту) з витратами на досягнення цього результату [50].

Одночасно слід зазначити, що в окремих випадках характеристика ефективності як наслідку співставлення затрат та результату від їх здійснення певним чином підміняється одним із критеріїв ефективності. Такий підхід можна знайти в наступному визначенні: «Ефективність – це досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої та уречевленої праці». Критеріальний підхід до визначення цієї категорії можна знайти в роботах й інших науковців [16, 36]. Цей підхід фактично повторює визначений в теорії «принцип ефективності», що був розглянутий раніше, проте слід зауважити, що зміст категорії «ефективність» є значно глибшим, ніж сутність даного критеріального принципу.

Розглянуті вище визначення сутності категорії «ефективність», дають підстави стверджувати, що із її основною характеристикою тісно пов'язані два основні співставні між собою елементи:

- 1) досягнутий результат (ефект) діяльності (виробництва);
- 2) витрати (у вартісній або натуральній формі), що обумовлюють цей результат (ефект).

Одночасно в існуючих працях частина науковців розглядаючи сутність категорії ефективність певним чином ототожнює її з поняттям результативності. Так А. Д. Виварець зазначає: «Для кількісної оцінки рівня ефективності необхідно співставити фактично отриманий ефект із його очікуваним чи запланованим розміром, що визначається внаслідок досягнення поставленої мети» [24]. Таке трактування оцінки ефективності, на нашу думку, є дещо недосконалим, оскільки передбачає співставлення з плановими показниками, хоча рівень ефективності все ж таки визначається як порівняння із затраченими ресурсами або коштами. Подібним чином у праці І. І. Мазура, В. Д. Шапіро та Н. Г. Ольдерогге зазначається: «Головною ознакою ефективності є ступінь досягнення цілей діяльності організації» [85]. Таке твердження також не повністю характеризує категорію ефективності, оскільки підприємство (організація) може бути охарактеризоване як ефективне навіть в умовах коли воно не досягло тих цілей (завдань) що були перед ним поставлені у відповідному періоді. Подібні підходи до характеристики поняття «ефективність» тільки через призму результативності діяльності та досягнення поставлених цілей (без урахування затрат ресурсів чи активів, що були при цьому використані) можна спостерігати і в роботах інших науковців [176].

Основним недоліком, на нашу думку, такого підходу до оцінки ефективності є те, що він базується на використанні лише однієї із складових, що її обумовлюють – результатів діяльності. Проте без співставлення такого результату із затраченими ресурсами говорити про об'єктивність оцінки досягнутого рівня ефективності виробничого процесу або господарської діяльності не має жодного сенсу. Подібне твердження висловлює американський та англійський економіст М. Блауг [11]. Таким чином, на нашу думку, оцінка будь-якої діяльності лише за показниками досягнених її результатів (співставлених із нормативними, плановими або цільовими їх показниками) характеризує «результативність» цієї діяльності, а не її «ефективність».

Слід зауважити, що у вітчизняній економічній літературі та в публікаціях вчених країн СНД зустрічаються дещо інші підходи до визначення сутності категорії «ефективність». Скажімо, в «Большом энциклопедическом словаре» ефективність трактується як здатність приносити ефект, справляти дію [158]. З наведеним тлумаченням ефективності важко погодитися, оскільки в такому разі залишається зовсім неясним механізм її кількісного визначення. Крім того, зазначена здатність, хоч і може бути притаманна певному процесу чи суб'єкту господарювання, проте це ще не означає обов'язковості її практичного втілення. Цим самим передбачається існування ефективності з нульовою результативністю, що є нонсенсом. Необґрунтованим здається і визначення ефективності, дане В. В. Кулішовим. Зокрема, він стверджує, що «економічна ефективність – засіб дій, що забезпечує в результаті здійснюваних зусиль і витрат ресурсів одержання максимального (найкращого) результату». Штучна побудова і розпливчатість цього визначення – очевидні, адже, ефективність, за В. В. Кулішовим, із результуючої складової діяльності суб'єктів господарювання перетворюється лише на засіб дій, який покликаний забезпечити одержання максимального результату [64]. Тоді виникає запитання: як бути з виміром ефективності в тому разі, коли не досягнуто найкращого результату. Відповіді на дане питання в наведеній праці не знаходиться, як і не знаходимо роз'яснень автора щодо розуміння ним терміна «найкращий результат». А це має принципове значення, оскільки для одних суб'єктів господарювання один і той самий результат може бути максимальним (найкращим), а для інших – посереднім або навіть низьким.

Слід зауважити, що категорії ефекту та результату в окремих випадках також по-різному трактуються сучасними вченими-економістами. Розглянемо більш детально головні позиції сучасних дослідників щодо цього питання.

Перш за все зазначимо, що категорії «результат» і «ефект» багато економістів трактують як нерівнозначні. Так, А. Д. Виварець визначає:

«Результат в загальному розумінні означає підсумок або наслідок будь-якого процесу або дії...». Під «ефектом» завжди розуміють тільки кінцевий та корисний результат, що отримано внаслідок реалізації поставленої мети або іншого процесу або дії» [24]. З таким висновком погодитись не можна, бо об'єктом визначення ефективності може бути не тільки кінцевий результат процесу, а й окрема його операція (що потребує розгляду поопераційного ефекту); крім того, ефект не завжди характеризує тільки корисний результат – в окремих випадках він може характеризуватись від'ємним значенням («негативний ефект»).

Якщо розглядати терміни «результат» та «ефект» тільки з лінгвістичних позицій, то перший з них може бути трактовано більш широко, якщо його не пов'язувати з оцінкою ефективності (бо термін «ефект» пов'язаний саме з процесом здійснення оцінки ефективності). Схожість категорій ефекту та результату обумовлює і той факт що обидва ці терміни характеризують зміну показника (на який здійснюється вплив), при цьому дана зміна може мати як позитивне, так і негативне значення, та, зазвичай, визначається як різниця між тим, що було до та стало після впливу певних чинників. Таким чином в процесі оцінки ефективності ці терміни, з нашої точки зору, слід розглядати як рівнозначні.

У словнику за ред. В. Т. Бусел [17, с. 68] ефект трактується як «результат, наслідок яких-небудь причин, сил, дій, заходів». С. В. Мочерний в економічній енциклопедії ефект розглядається як «досягнутий результат у різних формах вияву (матеріальній, грошовій, просування по службі, соціальний) [41].

Дослідник І. Д. Падерін визначає, що ефект – це результат, наслідок якої-небудь дії, який вимірюється в натуральному, грошовому або соціальному вираженні як різниця між результатами і витратами, пов'язаними з отриманням цього результату [104].

Щодо економічного ефекту, то ним визнається «корисний результат економічної діяльності, який вимірюється як різниця між грошовими

доходами від такої діяльності та грошовими витратами на її здійснення» [41, с. 462]. Ф. І. Хміль наводить визначення ефекту (лат. *effectivus* – виконання, дія) як результату, порядку певних дій [168, с. 395]. М. Й. Малік зосереджує увагу на тому, що це – «результат (позитивний або негативний), опосередкований певними діями чи затратами ресурсів, досягнення деякого запланованого результату» [89, с. 329]. Ефективність – «здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат» [41, с. 305]. В основному такої думки дотримуються В. Г. Андрійчук, М. Й. Малік, Ф. І. Хміль. Тобто, говорячи про ефективність, слід мати на увазі позитивне її спрямування, коли результат (дохід) від певної діяльності (процесу) перевищує витрати на її здійснення.

Стосовно ефективності сільського господарства в цілому, то С. В. Мочерний у економічній енциклопедії визначає її як «результативність господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, здатних забезпечити високі показники продуктивності праці, зростання фондів віддачі та зниження собівартості, зростання рентабельності та врожайності сільськогосподарських культур та ін.» [41, с. 514].

Поряд з цим словник економічних термінів В. Коноплицького та А. Філіної трактує поняття «ефект» дещо ширше ніж поняття «результат». Так, результат – це те, що отримано по закінченні будь-якої діяльності, роботи, підсумок, тобто даним поняттям характеризується як позитивні, так і негативні наслідки діяльності підприємства. Коли ж мова йде про ефект, мається на увазі результат, що характеризує успішність діяльності, тобто позитивні зміни, що відбуваються в процесі господарювання. Тобто, як кінцевий результат ефект володіє якістю [158].

Враховуючи тотожність, на нашу думку, категорій «ефект» та «результат» слід говорити і про рівнозначність категорій «ефективність» та «результативність». Визнаючи високий рівень тотожності двох вищенаведених категорій все ж таки слід погодитися з думкою А. М. Турило,

який зазначає, що показники результативності в більшій мірі дають характеристику ступеня досягнення цілей, що були поставлені, а показники ефективності передбачають ще оцінку того якою ціною був забезпечений отриманий результат [159]. Економічна література дає нам і інші (альтернативні) визначення категорії результативність. Так О. І. Ященко та О. П. Романюк під результативністю розуміють ступінь досягнення (задоволення) визначених стратегічних цілей і завдань [190]. А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим та Я. В. Догадайло результативність визначають як загальне якісне явище, яке дає змогу охарактеризувати підсумок за всіма показниками функціонування підприємства та визначає потенціал його подальшого розвитку [157]. Загалом погоджуючись із таким визначенням слід зазначити, що в такому трактуванні має місце звуження вищенаведеного показника до одного загального (кінцевого), що в практиці обліку та аналізу може бути ототожнено із чистим прибутком або іншим показником подібного змісту. О. І. Олексюк визначає, що результативність є конкретним виразом досягнень розвитку теорії економічної ефективності і наступним етапом її розвитку [99]. Відповідно до стандарту ISO 9001:2001 результативність означає ступінь досягнення запланованого результату [33].

Варто звернути особливу увагу на те, що саме по собі поняття «ефективність» має досить багато значень. На неоднозначність тлумачень понять ефекту та результату впливають і різні трактування їх перекладу на українську мову з англійської а також існуванню певних аналогів, що по різному характеризують (пояснюють) одне і теж саме явище чи процес.

Так, українському слову «ефективність» в англійській мові аналогом будуть одразу чотири поняття, котрі згідно зі словниками вважаються синонімічними:

- effectiveness – здатність досягати поставленої мети (незалежно від того якою ціною це було зроблено);
- efficiency – оптимальне співвідношення витрачених ресурсів та отриманих результатів (незалежно від того чи була досягнута мета);

- effectuality – сполучення effectiveness та efficiency;
- performance – загальний стан організації, включаючи як фінансові, так і не фінансові параметри, що характеризують як досягнутий рівень розвитку, так і перспективи.

Дані терміни дають змогу здійснити характеристику ефективності з різних сторін, як в вузькому контексті, так і в широкому сенсі. Проте, для позначення ефективності як економічного явища закордонні автори найбільш часто використовують поняття performance.

Певну плутанину у трактування категорії «ефективність» вносять і різні переклади на українську мову одних і тих самих праць але різними перекладачами, так згідно з існуючим перекладом праці Д. Сінка на українську мову терміни «дієвість» та «економічність» мали наступні англійські еквіваленти – effectiveness та efficiency, які одночасно розглядаються і як іншомовні синоніми категорії «ефективність» [140].

Поряд з цим термін «ефективний» одночасно можна трактувати українською мовою як дієвий, або той, що своїми діями забезпечує необхідний позитивний результат. Одночасно, під категорією «дієвий» розуміють не будь-який позитивний результат або просте досягнення цілей, а лише те що було здійснено за найкращим варіантом (максимальний результат при оптимальних витратах). Враховуючи те, що «ефективний» та «дієвий» є наближеними до поняття «ефективність» та «дієвість», то останні дві повинні бути між собою рівнозначні. Проте, як свідчить попередній аналіз, це не відповідає дійсності, оскільки ефективність є більш ширшим та охоплюючим поняттям.

Економічність – показник, що дає змогу оцінити рівень використання ресурсів. Здебільшого вона розраховується в результаті порівняння кількості ресурсів, що були фактично використані із нормативними показниками, що використовують на підприємстві або інших підприємствах галузі.

Продуктивність – це співвідношення між обсягом виробництва продукції підприємства та кількістю витрат, що були пов'язані з випуском

відповідної продукції.

Деякі західні вчені ототожнюють поняття продуктивності й ефективності, розглядаючи їх як синоніми [140]. Вітчизняні науковці у своїх працях нерідко також здійснюють ототожнення показників продуктивності та ефективності. І тому в окремих джерелах поняття ефективності і продуктивності наводяться поряд одне з одним (продуктивність при цьому береться в дужки), тобто розглядається як взаємозамінні [86]. Разом з тим окремі вітчизняні вчені вважають за доцільне розглядати питання ефективності і продуктивності як самостійні. Так, В. В. Прядко стверджує, що категорія, що відображає рівень функціонування виробничих ресурсів є категорією продуктивності ресурсного потенціалу виробництва і розглядається як вихідна, первинна до категорії ефективності. Останню, він визначає як відношення обсягу виробництва до виробничих витрат [122]. В окремих зарубіжних публікаціях висловлюється думка, що показник співвідношення між результатом і витратами не можна вважати головним показником ефективності, оскільки, він, мовляв не враховує виробничі можливості підприємства. Тому пропонується ефективність визначати через співвідношення фактичного прибутку (або чистої продукції) на одиницю приведених витрат (або виробничих витрат) до його планового рівня [8]. На наш погляд, цей показник може бути використаний в аналізі й оцінці ефективності лише як допоміжний і, в жодному разі, не головний, оскільки несе в собі велике суб'єктивне навантаження.

Існування різних підходів до тлумачення продуктивності та ефективності вимагає відповіді на питання: наскільки правомірним є розмежування цих понять як самостійних і самодостатніх. Нам здається, що таке розмежування одного і того самого сутнісного явища – співвідношення результатів із витраченими на їх одержання ресурсами (витратами) – є доцільним, але при цьому продуктивність не повинна, образно кажучи, виноситись за дужки, а має розглядатися лише як специфічна форма існування ефективності виробництва. Іншими словами, поняття

продуктивності потрібно розглядати в діалектичній єдності з поняттям ефективності, оскільки між ними існує такий самий зв'язок, як між частковим і загальним: часткове – це продуктивність, загальне – ефективність.

Отже, на нашу думку, можна стверджувати що поняття «дієвість», «продуктивність», та «економічність» є окремими складовими частинами загальної ефективності як економічної категорії, а ототожнювати будь-яке з цих понять з ефективністю діяльності буде помилковим та недоцільним.

Одночасно можна спостерігати, що поняття «ефективність» в певних наукових працях може ототожнюватися з оптимальністю. Так, К. Хаксевер, Б. Рендер, Р. Рассел, Р. Мердіку своїх працях розглядають ефективність як ступінь забезпечення оптимального випуску продукції, наперед визначених цілей або кращого використання [164]. У своїх працях К. Р. Макконнелл та С. Н. Брю даючи характеристику поняттю «ефективність», спиралися на раціональність та оптимальність поведінки людини і визначали її як відношення отриманого результату до затрат ресурсів що були спожиті в процесі такого виробництва [88]. Таке визначення відомих класиків економічної науки, на нашу думку, є майже повністю ідентичним тим визначення сутності категорії «ефективність», що використовуються у сучасній науковій літературі і спираються на порівнянні результатів та затрат.

Визначивши, що категорія «ефективність» є набагато глибшою та об'ємнішою, ніж дієвість, економічність, продуктивність, оптимальність, що являють собою лише її критерії, тобто складові частини, одночасно слід визначити рівень взаємозв'язку між цією категорією і результативністю. З приводу цього питання науковці висловлюють різні думки.

Так, П. Хейне вважає, що ефективність і економічність характеризують результативність використання засобів для досягнення мети і є майже синонімами.

Відомі економісти М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі у своїй праці під ефективністю розуміють внутрішні параметри функціонування суб'єкта

господарювання, що відображають рівень ефективності використання наявних ресурсів. Одночасно результативність вони розглядають як більш повну характеристику, що дає змогу оцінити ступінь досягнення цілей підприємства та характеризує його відносин із оточуючим середовищем, і не зводиться лише до економічності [86].

Дещо по-іншому розглядають категорію «ефективність» російські економісти А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулін. Під ефективністю вони розуміють складну категорію, що безпосередньо пов'язана з результативністю роботи конкретного суб'єкта господарювання, та може бути визначена через оцінку показників рентабельності капіталу, ресурсів (витрат) або продукції (виробництва) [182]. Одночасно поняття результативності у них ототожнюється виключно лише зі ступенем ділової активності підприємства, та за своїм змістом є складовою ефективності його діяльності.

Англійські економісти Е. Дж. Долан та П. Друкер певним чином ототожнюють та пов'язують досліджувані категорії «ефективність» та «результативність». На їх погляд в своєму поєднанні отримана категорія дасть змогу охарактеризувати рівень досягнення підприємством встановлених цілей з найменшими витратами ресурсів та з урахування впливу внутрішнього та зовнішнього середовища. При цьому зазначені економісти трактують поняття ефективності як об'єктивність та правильність вибору цілі, що може бути досягнута з ресурсами, що є у наявності в конкретного суб'єкта господарювання [38, 187].

Дослідники Ю. В. Перевалов, І. Е. Гімаді пропонують розглядати ефективність з позиції результативності та економічності. Відповідно показник результативності ними трактується виключно як ступінь досягнення поставлених цілей без врахування економічності такої діяльності. Отже, поняття «ефективність» ними розглядається як більш повне та широкое [108].

Дещо інакше оцінюють поняття ефективності А. В. Шегда, Т. М. Літвіненко, М. П. Нахаба, В. А. Кейлер, які вважають, що дана

категорія являє собою комплексну оцінку кінцевих результатів використання основних і оборотних фондів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу. На нашу думку таке твердження є не зовсім коректним оскільки визначення кінцевих результатів використання ресурсів свідчитиме скоріше про рівень ефекту та не дасть змогу зрозуміти якою ціною його вдалося домогтися [40].

Враховуючи все вищезазначене можна стверджувати, що категорія результативності є важливою складовою визначення рівня ефективності господарської діяльності в умовах окремого товаровиробника і дає змогу оцінити результати використання різних ресурсів, що є у розпорядженні такого підприємства. Ефективність як категорія більш ширша дозволяє ще й і співставити отриманий результат із затратами ресурсів, що його забезпечили.

Процес класифікації показників ефективності передбачає зіставлення різних показників, що характеризують результат (ефект) того чи іншого виробничого процесу (господарської діяльності) із затратами певних видів ресурсів, що були затрачені в процесі такої господарської діяльності.

У нормативних та облікових документах до найбільш поширених показників, що характеризують результат діяльності відносяться: чистий дохід (виручка), валовий прибуток, валова продукція, товарна продукція, чистий прибуток. Саме на основі даних характеристик відбувається розрахунок системи показників ефективності та результативності виробничо-господарської діяльності.

На рівні аграрного підприємства ефективність може набувати різних форм прояву. Хоча у вітчизняних наукових літературних джерелах досліджується частіше за все лише економічна ефективність за одночасного розгляду тих чи інших її видів. В окремих дослідженнях крім класичного виділення економічної ефективності виділяють і соціальну ефективність, а в Ю. Лопатинський і Т. Шкабара, у своїх дослідження крім того, обґрунтовується необхідність самостійного розгляду й екологічної ефективності [83].

З урахуванням специфіки агропромислового виробництва В. Г. Андрійчук виокремлює такі види ефективності: технологічну (здебільшого виражається у натуральному вигляді та характеризує безпосередні виробничі процеси, що включають взаємодію факторів виробництва, а також продуктивність живих організмів, що використовуються у сільськогосподарському виробництві); економічну (має вартісне вираження і у грошовій формі оцінює співвідношення між отриманим результатом виробництва (дохід, виручка) та вартістю ресурсів спожитих у процесі такого виробництва (собівартість)); соціальну (залежить від економічної ефективності та проявляється через зростання соціального захисту працівників та оточуючого населення шляхом підвищення заробітної плати, скорочення тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, ліквідація важкої фізичної праці, зростання соціальних гарантій, підтримка культурної та соціальної інфраструктури конкретних територіальних громад) та екологічну (визначається на основі впливу процесу виробництва на стан навколишнього природного середовища [3, с. 397]. Процес формування ефективності та основні форми її прояву згідно із вищенаведеною класифікацією можна відобразити за допомогою рис. 1.1.

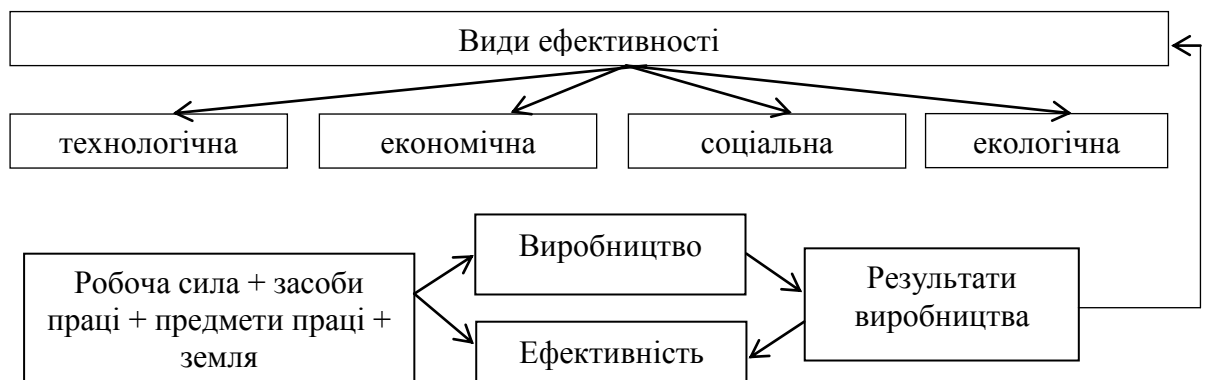


Рис. 1.1. Формування ефективності та основні форми її вияву і взаємозв'язок на рівні підприємства [3, с. 397]

На рис. 1.1. показаний взаємозв'язок між виокремленими формами ефективності. Для його розкриття насамперед зазначимо, що основою

формування соціальної ефективності є економічна ефективність. Адже лише створений в процесі економічної діяльності економічний ефект є джерелом задоволення всього спектра соціальних потреб населення. Тому, об'єктивно існує така залежність: чим вища економічна ефективність, тим, за однакових інших умов, буде вищою соціальна ефективність, і навпаки. Разом з тим, між цими видами ефективності існує і зворотній зв'язок: з підвищенням соціальної ефективності зростає продуктивність праці працівників, а отже, і економічна ефективність виробництва, тобто тут має місце дія мультиплікативного важеля.

Економічна ефективність – надзвичайно багатогранне і містке поняття з різноманітними формами вияву. Це зумовлене, по перше тим, що при її визначенні ресурси і результати можуть бути подані у вартісній або натуральній формах, при чому в різних комбінаціях, а саме:

- 1) ресурси і результати, виражені у вартісній форму;
- 2) ресурси – у вартісній, а результати – у натуральній формі;
- 3) ресурси – у натуральній, а результати – у вартісній формі;
- 4) ресурси і результати – у натуральній формі.

По друге, ресурси в розрахунках можуть братись як сукупні або ж як окремі елементи. По-третє, в розрахунках ефективності залежно від поставленої мети правомірно використовувати різні види кінцевих результатів, що істотно відрізняються між собою за економічним змістом [3, с. 397].

Подібне визначення економічної ефективності можна знайти і у працях Н. Я. Коваленко. Зокрема, він зазначає, що економічна ефективність в умовах сільськогосподарського виробництва – це одержання максимальної кількості продукції з одиниці площі з найменшими затратами живої та уречевленої праці.

Враховуючи проблему «витрати-випуск» С. С. Носова зазначає, що економічна ефективність характеризує взаємозв'язок між кількістю обмежених ресурсів, які використовуються в процесі виробничої діяльності, і

кількістю та якістю виробленого продукту. Збільшення обсягу виробництва при незмінних обсягах використовуваних ресурсів є свідченням зростання рівня економічної ефективності [188]. Недоліком такого твердження, на нашу думку, є те що такий підхід характеризує виключно інтенсивний тип розвитку підприємства в умовах повного використання наявних ресурсів, що в реальній практиці господарювання є недосяжним. Одночасно зростання економічної ефективності може бути пов'язане не лише зі збільшенням обсягу виробництва при незмінній кількості ресурсів, а й зі зменшенням обсягу витрат при незмінних результатах (у натуральному виразі) господарської діяльності.

Наприклад, С. В. Мочерний, В. Н. Некрасов та інші стверджують, що «економічна ефективність – це досягнення найбільших результатів за найменших затрат живої і уречевленої праці...» [41].

У своїх працях В. В. Прядко такий підхід вважає загальновизнаним, стверджуючи, зокрема, «... загальновизнаним положенням, традиційною версією в розмаїтті теоретичних ідей та поглядів є відображення ефективності виробництва як досягнення максимально корисного кінцевого результату при мінімізації витрат (ресурсів), які викликали цей результат» [122].

Роблячи певні узагальнення можна говорити, що з метою збільшення ефективності підприємство повинно намагатися досягти такого стану виробництва, при якому одиниця затрачених ресурсів дає максимальну кількість готової продукції (у вартісній або натуральній формі). Насамперед, зауважимо, що в даному разі йдеться про вищу ефективність лише з погляду використання одиниці витраченого ресурсу. Такий стан характеризуватиме максимально ефективне використання ресурсів. Збільшення масштабів виробництва під дією закону спадної дохідності призведе до зменшення рівня ефективності використання одиниці ресурсу, але забезпечить для підприємства більшу загальну виручку та, як наслідок, кінцевий фінансовий результат – прибуток. Таким чином, в ситуації, коли перед суб'єктом

господарювання виникне питання виробляти з максимальною ефективністю використання одиниці ресурсів чи максимальним показником кінцевого фінансового результату, вибір буде очевидним.

Дослідження наукової літератури з питань ефективності господарювання переконує, що виокремлені окремими авторами види економічної ефективності далеко не відображають усього розмаїття її вияву і множинності сутнісних граней. Наявні й інші погляди щодо класифікації ефективності. В. В. Кулішов класифікує економічну ефективність: загальну (абсолютну) і порівняльну. При цьому вказує, що загальна ефективність може визначатися на всіх рівнях господарювання через зіставлення загального розміру економічного ефекту з окремими видами витрат або ресурсів [64]. Проте на нашу думку, сутність такої класифікації економічної ефективності є дещо розмитою, не акцентованою і за своїм формулюванням збігається по суті, із трактування економічної ефективності взагалі, та не визначає специфічних її особливостей відповідно до конкретної класифікаційної ознаки.

Одночасно у своїх наукових працях Н. А. Попов виокремлює шість видів економічної ефективності, проте не дає чіткої систематизації класифікаційним ознакам за якими вони поділяються. Тому за своїм змістом наведені ним види економічної ефективності (ефективність галузі сільськогосподарського виробництва, ефективність окремих складових галузей сільського господарства, ефективність виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, ефективність окремих підприємств, їх структурних підрозділів чи відділків є фактично відображенням лише двох класифікаційних ознак: організації сільськогосподарського виробництва на галузевому й організаційно-господарському рівнях [117]. Що ж стосується інших класифікаційних ознак, то вони залишилися поза увагою автора, у зв'язку з чим значно звужуються можливості досліджувати економічну ефективність за багатьма іншими спектрами її прояву.

Подібний висновок в повній мірі стосується і до класифікації,

запропонованої Ю. С. Коваленком, оскільки вона за своїм змістом майже повністю збігається з розглянутою [53].

Більш ґрунтовною та конкретною з позиції практичного застосування, на наш погляд, є класифікація видів економічної ефективності, яка запропонована А. М. Турило і А. А. Турило. Вони, зокрема виділяють три види економічної ефективності за критерієм їх значущості і методу формування: «проміжна» ефективність, що формується на основі «проміжних» результатів, «кінцева» ефективність або просто «ефективність», розраховується на основі «кінцевих» (головних) показників результату і витрат, і, нарешті, «змішана» ефективність як синтез показників двох видів ефективності [159]. За кожним із названих видів ефективності автори пропонують визначати відповідні показники (в основному відомі), які, за їх задумом, мають всебічно розкривати їхню сутність.

На наш погляд, запропонований критерій класифікації ефективності являє, науковий інтерес, оскільки не всі кінцеві результати є однаково значущими. Очевидно, варто було б дещо по-іншому сформулювати назву виділених видів ефективності, скажімо, первісна, проміжна, і кінцева. Крім того, запропоновані авторами деякі показники ефективності позбавлені економічного змісту. Це насамперед показники «змішаної» та показник «кінцевої» ефективності. Некоректність побудови цих показників очевидна, а тому погоджуємося з В. Г. Андрійчуком та вважаємо недоцільним їх використовувати у подальшому науковому обігу [3, с. 397].

Для відображення багатогранності вияву економічної ефективності важливо здійснювати її класифікацію за критеріями (ознаками), що є значущими з погляду важливості оцінки й аналізу різних сторін діяльності підприємства. Спираючись на дослідження В. Г. Андрійчука та інших авторів, для досягнення поставленої мети виправдано використовувати наступні класифікаційні ознаки:

1. Залежно від ступеня охоплення витрат за якими здійснюється розрахунок показників ефективності:

- ефективність використання конкретних ресурсів (передбачає наявність можливості чіткого визначення затрат конкретного ресурсу на створену продукцію;

- ефективність використання ресурсів загалом (за своїм змістом являється інтегральним показником оцінки кінцевої (загальної) ефективності діяльності підприємства.

2. Залежно від тривалості періоду використання авансованих у виробництво ресурсів:

- ефективність використання оборотних засобів;
- ефективність використання основних (необоротних) засобів.

3. Залежно від виду кінцевого результату на основі якого розраховується ефективність:

- ефективність виробництва (визначається на основі інформації про обсяги валової або товарної продукції);

- рентабельність (прибутковість) виробництва – вид економічної ефективності, що розраховується на основі інформації про валовий або чистий прибуток підприємства.

4. Залежно від внеску у формування кінцевого результату господарської діяльності:

- ефективність масштабу виробництва;
- ефективність розміщення виробничих ресурсів;
- ефективність структури виробництва.

5. Залежно від способу визначення (оцінки) економічної ефективності:

- економічна ефективність додаткових вкладень;
- порівняльна економічна ефективність;
- гранична економічна ефективність (передбачає оцінку зміни ефективності при зміні витрат ресурсів чи грошових коштів).

6. Залежно від чинника зростання економічної ефективності (з урахування специфічних особливостей сільськогосподарського виробництва):

- економічна ефективність запровадження нових технологій та знарядь

праці;

- засобів захисту рослин;
- біотехнологій;
- організаційно-економічних заходів, тощо.

7. Залежно від видів діяльності щодо якої проводиться оцінка ефективності:

- ефективність основної (операційної) діяльності підприємства;
- ефективність інвестиційної діяльності підприємства;
- ефективність фінансової діяльності підприємств.

8. Залежно від галузі чи виду продукції:

- ефективність функціонування галузі рослинництва;
- ефективність функціонування галузі тваринництва;
- ефективність функціонування окремої галузі;
- ефективність виробництва окремих видів продукції;

9. Залежно від критерію організаційно-економічної будови підприємства:

- ефективність діяльності окремого виробничого підрозділу підприємства (бригади, ферми, ланки, загону тощо);
- ефективність діяльності відокремленого майнового комплексу: філії, дочірнього підприємства;
- ефективність функціонування підприємства в загальному за всіма видами діяльності.

10. За умовами оцінювання виділяють ефективність [98].

- реальну – це зіставлення фактичного рівня результатів та витрат за даними бухгалтерського обліку та звітності, дає змогу оцінити фактичний рівень результативності господарської діяльності окремого суб'єкта господарювання;

- розрахункову – це ефективність, яка базується на проектних або планових показниках, отриманих на підставі певних розрахунків, визначається зазвичай з урахуванням рівня ефективності в минулих періодах

та оцінки зовнішніх і внутрішніх умов функціонування в майбутньому періоді;

- умовну – використовується для оцінювання роботи структурних підрозділів.

Кожному з наведених видів економічної ефективності притаманні відповідні економічні показники, що характеризують її рівень і динаміку зміни.

Отже, слід зазначити, що існуюча наукова думка виділяє значну кількість підходів як до визначення сутності показника «ефективність», так і до значної кількості понять і термінів які з нею пов'язані (ефект, результат, продуктивність). Проте в загальному вигляді все це різноманіття думок і поглядів можна звести до двох напрямів: визначення ефективності в результаті співставлення результату та затрат (у різних формах) та оцінка ефективності шляхом співставлення отриманого результату з тими цілями які були поставлені. На нашу думку, перший із цих підходів є більш оптимальним та дає змогу краще зрозуміти та визначити сутність категорії ефективність, а можливість використання при її розрахунку різних даних а також даних, що виражені у різних формах (натуральна, умовно-натуральна, грошова та ін.) дають змогу формувати цілу систему конкретних показників, що дадуть змогу різнопланово та комплексно охарактеризувати діяльність будь-якого суб'єкта господарювання і, на цій основі, сформулювати конкретні пропозиції щодо підвищення результативності його функціонування.

Враховуючи вищенаведене, доцільно розглядати сутність категорії «економічна ефективність» крізь призму багатокритеріальності як понесених витрат, так і одержаних результатів, що зумовлює необхідність системного підходу при оцінці рівня економічної ефективності та визначення шляхів його підвищення.

Тами чином, економічна ефективність виробництва зернових культур – це категорія, яка відображає взаємодію між об'єктами системи, що

характеризують відношення між витратами і результатом в підсистемах виробництва, реалізації та переробки відповідної продукції з урахуванням впливу зовнішніх чинників, зумовлених особливостями внутрішньогосподарської галузі рослинництва.

1.2. Фактори і резерви підвищення ефективності виробництва зерна

Враховуючи зроблені в попередніх пунктах узагальнення, щодо визначення сутності як самої ефективності так і форм її прояву, слід наголосити на необхідності пошуку реальних напрямів забезпечення її зростання в умовах конкретного суб'єкта господарювання. Пам'ятаючи про існування значної сукупності економічних показників, що дозволяють охарактеризувати різні сторони господарської діяльності товаровиробника можна говорити і про існування досить значної сукупності чинників, що впливають на різні складові виробничої діяльності. З метою виявлення існуючих резервів зростання ефективності слід здійснити їх класифікацію за різними ознаками і на цій основі формувати комплексний механізм організаційно-економічного забезпечення підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств.

Вирішення проблеми підвищення ефективності виробництва зерна вимагає вияву та максимального використання резервів господарської діяльності, потенційних можливостей поліпшення кінцевих результатів роботи підприємства.

Термін «резерв» має етимологічні корені у французькій та латинській мовах й означає відповідно «запас» й «зберігати». Як правило, під резервами виробництва розуміють різницю між фактично одержаним результатом господарської діяльності та його теоретичною величиною, можливою за умови максимально ефективного використання ресурсного потенціалу.

Причиною виникнення цього резерву є вплив численних факторів, які мають внутрішній і зовнішній характер стосовно суб'єкта господарювання. У свою чергу, сукупність цих факторів і формує конкретні джерела резервів, які можна виявити за результатами аналізу.

Враховуючи класичний поділ факторів виробництва: земля, праця, капітал можна стверджувати, що в загальному вигляді джерелами такого зростання ефективності будуть виступати:

- удосконалення трудових ресурсів (зростання рівня освіти, навичок, вмінь);
- удосконалення засобів праці (науково-технічний прогрес, автоматизація виробництва);
- більш оптимальне використання предметів праці (зменшення витрат сировини, зниження рівня браку та відходів виробництва, використання екологічних та енергозберігаючих технологій виробництва).

Зрозуміло, що така класифікація виокремлює лише загальні напрями підвищення ефективності без врахування реальних умов господарської діяльності та особливостей агропромислового виробництва загалом та зернопродуктового підкомплексу зокрема.

Черевко В. Г. у своїх дослідженнях вказує, що суб'єкти, які діють у зернопродуктовому підкомплексі повинні постійно контролювати вплив тих чи інших факторів ефективності і на цій основі сприяти підвищенню ефективності виробництва [170, с. 197]. Він пропонує класифікувати фактори зростання ефективності згідно рис. 1.2.

Враховуючи, що вищенаведена класифікація чинників зростання ефективності є більш конкретизованою слід наголосити і на її недоліках. Враховуючи, що для різних виробництв часовий фактор може мати зовсім різне значення то перед управлінським персоналом можуть виникнути питання щодо того, за якою ознакою віднести фактор до поточного чи перспективного. Якщо в одних умовах чинник зростання може бути віднесеним до поточного, то для іншого виробництва він буде

перспективним. Також можуть виникнути питання і до того як оцінити складність пошуку резервів з метою віднесення фактору явного чи прихованого. Подібні проблеми можуть виникнути при поділі факторів зростання ефективності і за іншими класифікаційними ознаками.



Рис 1.2. Класифікація факторів зростання ефективності виробництва [170]

Одним із дієвих шляхів забезпечення збільшення виробництва зернових культур є встановлення обґрунтованих нормативних витрат ресурсів, які використовуються в процесі виробництва і забезпечують відповідний рівень якості продукції та екологічний принцип використання природних ресурсів. Такий підхід до підвищення ефективності виробництва потребує точного виявлення резервів зменшення витрат усіх видів ресурсів.

Резерви виробництва зерна слід визначати з урахуванням потреби у додаткових витратах та очікуваними результатами, основними з яких можуть бути:

- одержання додаткової продукції;
- зменшення витрат виробництва і реалізації;
- підвищення рівня товарності продукції;
- одержання додаткового прибутку;
- зменшення тривалості виробничого циклу;
- зростання рівня фінансової стійкості підприємства;
- збільшення частки ринку.

Визначення резервів підвищення рівня економічної ефективності потребує достатньо великого обсягу розрахунків, які повинні відповідати умовам достовірності, об'єктивності і оперативності.

Об'єктивність передбачає урахування усіх умов функціонування господарюючого суб'єкта; достовірність – це точна кількісна оцінка параметрів функціонування підприємства, які є чинниками ефективності виробництва; під оперативністю слід розуміти виконання усіх розрахунків в такий термін, який дозволить використати їх результати, тобто вхідні умови функціонування підприємства не зміняться.

Значні обсяги інформації та складні зв'язки між елементами господарського механізму вимагають відповідного алгоритму пошуку резервів. На нашу думку, слід дотримуватися наступної послідовності – спочатку визначати резерви у натуральному виразі, тобто можливості зменшення витрат ресурсів або одержання додаткового обсягу продукції, а потім розраховувати вартісні показники, які включатимуть додаткові вкладення коштів та рівень показників економічної ефективності.

Ключовими питаннями при вартісній оцінці резервів є грошова оцінка витрат та додаткового обсягу продукції. Розрахунок необхідного рівня витрат при визначенні резервів зростання рівня економічної ефективності, слід проводити у спосіб максимально наближений до порядку планування

собівартості продукції та рівня виробничих витрат.

При цьому залишається питання за яким показником слід оцінювати резерви збільшення виробництва у грошовому виразі – обсягом валової чи товарної продукції. Використання валового доходу в якості показника, який порівнюють із витратами, має перевагу порівняння із іншими господарськими суб'єктами та у часі. Проте, рівень товарної продукції точніше відбиває потребу споживачів у продукції, що у непрямий спосіб характеризує її якість.

Забезпечення раціонального пошуку резервів підвищення економічної ефективності виробництва зернових і зернобобових культур необхідно здійснювати передусім із використанням принципів системності та комплексності. При цьому важливим моментом прийняття рішень про здійснення заходів, пов'язаних із використанням резервів є економічний ефект.

Крім того, пошук резервів повинен здійснюватися в межах системи економічної ефективності та її основних підсистем – «потенціал»-«виробництво»-«збут»-«переробка». З урахуванням системного підходу доцільно враховувати екзогенні чинники ефективності кожної підсистеми.

Графічне зображення інтегрованої моделі класифікації факторів зростання ефективності виробництва наведено на рис. 1.3.

Система оцінки доцільності використання резервів економічної ефективності внутрішньогосподарської галузі виробництва зернових і зернобобових культур повинна бути пов'язана із показниками ефективності кожної підсистеми та впливу на них зовнішніх чинників.

Слід розуміти, що використання резервів неможливе без додаткових витрат, які забезпечують їх використання. Обсяг додаткових витрат може бути суттєвим, у випадку зниження статей витрат, які займають значну частку у загальній структурі витрат. Крім того, додаткові витрати пов'язані із використанням резервів можуть бути виражені як у натуральній, так і у вартісній формі. До витрат у натуральній формі можна віднести збільшення

витрат часу на виконання робіт, пов'язаних із збиранням додаткової продукції чи виконання польових робіт з метою збільшення валового збору. Витрати у вартісній формі пов'язані із використанням додаткових енергетичних ресурсів, паливно-мастильних матеріалів або мінеральних добрив.



Рис. 1.3. Інтегрована модель класифікації факторів зростання ефективності виробництва [115]

Враховуючи різний характер витрат на використання резервів, недостатньо оцінювати їх лише за обсягом, оскільки цього буде недостатньо

для визначення їх ефективності. Нехтування цим може призвести до ситуації, за якої витрати, обсяг яких не буде обтяжливим для підприємства, врешті-решт виявляться непродуктивними. Навпаки, великі за обсягом витрати, можуть мати значний рівень окупності. З цього можна зробити висновок, що критерієм доцільності витрат на використання резервів повинне бути співвідношення між витратами на їх використання та одержаним або очікуваним результатом. Тому для повсякденної діяльності підприємств аграрного сектору необхідним є постійний масив повної та достовірної інформації про наявні або можливі резерви зростання ефективності виробництва.

Більш детальною є класифікація факторів зростання ефективності виробництва С. Ф. Покропивного [115].

Незважаючи на наявність окремих подібних до попередньої класифікації класифікаційних ознак (зокрема поділ на внутрішні та зовнішні чинники) наведена інтегрована модель визначає широке коло нових напрямів діяльності підприємства з метою пошуку реальних резервів підвищення ефективності виробництва.

Вважаємо за доцільне зобразити графічно складові підвищення ефективності виробництва та реалізації зерна на рис. 1.4.

Тож, на нашу думку, важливе значення мають чинники, що стосуються безпосереднього виробничого процесу: зниження фондомісткості та матеріаломісткості продукції. Дані напрями зростання ефективності передбачають підвищення рівня фондівіддачі та матеріалівіддачі на основі збільшення обсягів виробництва при незмінній (майже незмінній) кількості застосовуваних основних засобів та сировини. В умовах зернового виробництва це досягається за рахунок впровадження у виробництво нових високоврожайних сортів зернових культур, які на існуючих площах дадуть змогу отримати більшу кількість валової продукції.

Такі заходи будуть характеризувати інтенсивний тип економічного зростання, що є одним із найбільш актуальних в сучасних умовах

господарювання. Зростання обсягу виробництва при незмінних затратах обумовлює зменшення собівартості одиниці продукції та, як наслідок, забезпечує зростання її конкурентоздатності як на внутрішніх так і на зовнішніх ринках.



Рис. 1.4. Характеристика основних резервів підвищення ефективності виробництва та реалізації зерна

Джерело: розроблено автором

Одночасно важливе місце в підвищенні ефективності виробництва займають організаційно-економічні фактори, і перш за все, розвиток і удосконалення раціональних форм організації виробництва методів управління.

Раціоналізація методів управління виробництвом передбачає застосування інженерних методів до всіх розділів планування, організації і

регулювання діяльності підприємства. Раціональна організація виробництва направлена на підвищення продуктивності праці і зниження витрат виробництва. Досягається це шляхом застосування сучасних методів вирішення проблеми і прийняття рішень, введення проектного планування і управління, стратегічного планування продукту і ринку, інноваційного планування і управління, комп'ютеризації процесів управління.

Важливим резервом зростання ефективності виробництва продукції рослинництва в сільському господарстві є інтенсифікація. Суть інтенсивної технології полягає у створенні оптимальних умов для вирощування сільськогосподарських культур, проведення повного комплексу науково обґрунтованих прийомів обробітку ґрунту) та одержання врожаю. Особливо важливим при цьому є дотримання, технологічної дисципліни, виконання заходів, спрямованих на максимальне використання біоенергетичного потенціалу ґрунту. Водночас використання інтенсивних технологій повинне сприяти підвищенню економічної родючості ґрунту, передбачати раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища.

Інтенсифікація виробництва за умов становлення ринкових відносин має низку особливостей, які слід враховувати приймаючи рішення про відповідні заходи. Ключовим критерієм є зниження витрат усіх видів ресурсів, що дозволить забезпечити випередження темпів зростання виробництва у порівнянні із темпами зростання обсягів витрат. В сучасних умовах також слід враховувати вимоги до соціальної відповідальності підприємництва. Саме ці відмінності обумовлюють необхідність виявлення та дослідження нових закономірностей формування інтенсивного типу розвитку виробництва зернових культур.

Забезпечення зростання ефективності виробництва зерна інтенсивним шляхом включає низку способів, які сприятимуть збільшенню обсягів виробництва, шляхом підвищення культури землеробства – хімізація, меліорація, застосування нових сортів тощо. Перелічені способи сприяють

зростанню обсягів виробництва неоднаково, відповідно потребують різних за величиною витрат і, як наслідок, дієвих методів оцінки доцільності інвестиційних витрат.

Головною відмінністю оцінки різних технологічних варіантів виробництва у галузі рослинництва від промисловості є вибір оптимального співвідношення факторів виробництва та врахування економічного ефекту від використання кожного з них, а не простого вибору найбільш оптимального варіанту із наявної кількості [127].

Відповідно, інтенсифікація є підґрунтям зростання економічної ефективності виробництва зерна. Інтенсифікація виробництва зернових культур включає в себе наступні елементи:

- внесення оптимальної кількості добрив (органічних і мінеральних);
- використання високоврожайних сортів та гібридів та розширення відведених під них посівних площ;
- використання прогресивних технологій обробітку ґрунту, збирання та зберігання врожаю;
- впровадження прогресивних форм організації та оплати праці, тощо.

У рослинництві при освоєнні інтенсивних технологій велику роль відіграє хімізація сільського господарства. Розроблено високоефективні технології використання добрив, які суттєво підвищують окупність їх урожаєм. Набуло широкого розповсюдження внесення мінеральних добрив разом з водою.

Значно сприяють підвищенню ефективності зернопродуктового підкомплексу спеціалізація та концентрація. Можливості підвищення ефективності спеціалізованого виробництва створюються завдяки тому, що підприємство зосереджує ресурси на одному або кількох напрямках і не розпорошує їх по багатьох продуктах. Зі спеціалізацією тісно пов'язана і концентрація виробництва, яка може здійснюватись у двох формах – централізації та інтенсифікації. Перша означає збільшення розмірів підприємства за рахунок придбання або довгострокової оренди земельних

угідь, добровільного об'єднання кількох господарюючих суб'єктів. В свою чергу, інтенсифікація – нарощування обсягів виробництва шляхом концентрації сукупних витрат уречевленої і живої праці на незмінній земельній площі. При цьому додаткові вкладення повинні акумулювати в собі досягнення науково-технічного прогресу.

Спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва сприяють впровадженню інтенсивних технологій вирощування культур, здійсненню заходів щодо захисту ґрунтів, різних видів меліорації, прогресивних систем ведення землеробства і тваринництва. Але навіть для конкретного періоду закон концентрації виробництва зумовлюється особливостями розвитку і розміщення продуктивних сил, особливостями природних та економічних умов [39, с. 29].

Поряд з цим Б. В. Погріщук вважає, що важливе місце в системі раціоналізації роботи зернового підкомплексу займає територіальна організація, що набуває особливого значення в сучасних умовах господарювання, коли певною мірою відчувається обмеженість кваліфікованих трудових та нестача водних та інших виробничих ресурсів. Така організація повинна стати основою для переведення зернового господарства України з екстенсивного на інтенсивний шлях розвитку, формування районів товарного виробництва окремих видів зерна, поглиблення рівня його спеціалізації і концентрації [113].

Одним із вагомих факторів, який впливає на ефективність виробництва, є розміри підприємства. Згідно із законом ефекту масштабу, послідовне збільшення обсягів виробництва продукції активізує дію позитивного ефекту масштабу або ефекту масового виробництва, що пояснюється впливом таких факторів, як спеціалізація і поділ праці, ефективне використання капіталу, виробництво побічних продуктів із відходів основного виробництва, та зниження середніх витрат виробництва. Подальше нарощування масштабів виробництва характеризується незмінним ефектом масштабу, який полягає у відсутності зростання економічної ефективності при збільшенні обсягів

господарської діяльності. Зростання масштабів виробництва зменшує середню кількість продукції на одиницю вихідних факторів, що характеризується від'ємним ефектом масштабу, причиною виникнення якого є складність управління.

Один із важливих показників підвищення ефективності діяльності – зменшення тривалості виробничого циклу. Це одна із центральних задач організації і управління виробництвом, єдиний фактор, який може стимулювати економію часу виробництва – необхідність за кожний строго визначений відрізок календарного часу одержати певну величину прибутку (у відсотках) до готівкових виробничих фондів. Зменшення часу тісно пов'язано і у великій мірі визначається організацією виробництва у просторі: плануванням цехів і виробничих ділянок, розміщенням обладнання, організацією всіх процесів переміщення матеріалів і напівфабрикатів всім внутрішньозаводським транспортом. Раціоналізація методів управління виробництвом невід'ємно пов'язана з раціоналізацією методів роботи, яка охоплює:

- раціональну організацію робочого місця, оснащення його всіма необхідними механізмами і пристроями;
- скорочення подовженості переміщення робітників;
- розробку і введення найбільш раціональних рухів робітника;
- розробку і введення раціональних методів праці в процесі виконання виробничих завдань [9].

Необхідність оцінки економічної ефективності виробництва зерна об'єктивно сформована наявністю можливостей економії ресурсів за допомогою сучасних наукових досягнень. Особливого значення зростання ефективності виробництва набуває за умов обмеженості ресурсів на рівні підприємства, регіону або країни. В умовах розширення господарських зв'язків України із виробниками та покупцями із інших країн перед виробниками сільськогосподарської продукції постає питання відповідності міжнародним стандартам якості та конкуренції із фінансово більш міцними

виробниками. Рівень ефективності виробництва зерна саме і визначає конкурентоспроможність підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках. Важливим напрямом підвищення економічної ефективності зернового виробництва є також поліпшення якості зерна, особливо за рахунок використання сильних і твердих сортів пшениці з високим вмістом білка і клейковини.

Головною причиною низької ефективності зернового господарства взагалі та стану вирощування зерна пшениці є екстенсивна технологія вирощування цієї культури. Виходом з цього стану є невідкладне впровадження за сучасних умов технології вирощування високопродуктивного насіння пшениці як найбільш вибагливої культури сівозміни.

Стратегія виробництва зерна у ринкових умовах повинна бути гнучкою і визначатися особливостями погодних умов року. Можна виділити два основних типи років – несприятливі і сприятливі. У сприятливі роки треба робити максимум можливого для отримання найбільшого врожаю найвищої якості, а у несприятливі - сприяти забезпеченню розвитку зернового господарства та збільшення обсягу виробництва зерна, що в свою чергу передбачає врегулювання та врахування наступних питань:

- підвищення урожайності шляхом удосконалення землекористування. Необхідне проведення оптимізації агроландшафтів, зниження недопустимої розораності ґрунтів з тим, щоб вилучені землі використати більш раціонально, створити на них луки та пасовища, а найбільш придатні – заліснити;
- врахування розміщення зернових культур. Набутий багаторічний досвід свідчить, що за рахунок покращання попередників розміщення зернових культур можливе збільшення виробництва зерна до 9 %;
- застосування диференційованого обробітку ґрунту з урахуванням біологічних особливостей культур, попередників, їхньої забур'яненості, розповсюдження хвороб і шкідників тощо;
- запровадження чіткої системи удобрення. При дотриманні цих вимог

забезпечується значне збільшення зернового виробництва;

- впровадження системи захисту зернових культур, яка базується на раціональному використанні організаційно-господарських, агротехнічних, хімічних та біологічних заходів. Особливу увагу слід приділяти агротехнічним і організаційно-господарським прийомам, що дасть змогу попередити масове розмноження шкідливих організмів, зменшити використання хімічних засобів, забезпечити більш ефективне їх використання;

- використання для сівби насіння, що відповідає вимогам державного стандарту за сортовими та посівними показниками, що дає змогу збільшити врожайність та виробництво зерна на 20-25 %.

В умовах інтеграції агропромислового комплексу України в світову економіку основним завданням розвитку зернового виробництва є його інтенсифікація, спрямована на підвищення урожайності зернових культур, прискорення його адаптації до ринкових умов, забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. У розвитку інтенсифікації зернового господарства найефективнішим інструментом є сорт. Останніми роками значна кількість сільськогосподарських підприємств, внаслідок незадовільного фінансового стану, не змогли використати високоякісне насіння, що стримувало сортозаміну і сортооновлення. Цей стало однією з основних причин недостатнього рівня виробництва зерна й підвищення його ефективності. Виникає необхідність збільшення виробництва зернових культур за рахунок запровадження інноваційних селекційних розробок в галузі насінництва. Доведено, що ефективне використання сортових ресурсів забезпечує збільшення врожайності на 20-30 %, що дасть можливість товаровиробникам підвищувати ефективність свого господарювання.

Потенційні можливості сучасних сортів зернових культур дуже високі. Зокрема, основної зернової культури – озимої пшениці, становлять 120 ц/га [142]. Але на практиці урожайність зернових культур значно нижча, що

зумовлено низьким технологічним рівнем сільськогосподарського виробництва.

Практика господарювання переконує, що однією з основних умов найбільш повної реалізації генетичного потенціалу нових сортів є сівба високоякісним насінням. Інтеграція України у світовий економічний простір потребує переведення вітчизняного аграрного виробництва на якісно нову, інноваційну модель розвитку та формування сучасної ринкової технологічної і технічної політики. Останніми роками у технологіях виробництва сільськогосподарської продукції відбуваються кардинальні зміни. Інноваційна концепція розвитку агротехнологій полягає у зниженні енерго-, ресурсомісткості технологічних операцій, біологізації землеробства, оптимізації термінів виконання всього комплексу операцій, забезпеченні екологічності виробництва. Слід зазначити, що ресурсозбереження передбачає не спрощення технології, а обґрунтоване використання природних умов, раціональне застосування тієї чи іншої системи обробітку ґрунту, удобрення, захисту рослин та інших агротехнічних заходів, які забезпечують найменші витрати матеріально-технічних засобів і праці та екологічну безпеку. Такий стратегічний напрям ставить за мету не отримання максимально високих урожаїв, а створення усіх передумов для організації стабільного високорентабельного зернового виробництва [109].

Використання ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових є основою інноваційного розвитку галузі, а саме: забезпечують економію ресурсів, підвищення урожайності культур, поліпшення якості продукції, підвищення родючості ґрунтів, знижують залежність урожаю від погодних умов. Величина енергозатрат значною мірою залежить від способу обробітку ґрунту. Основним принципом енергозберігаючих технологій є відмова від обертання шару ґрунту за допомогою плуга, як найбільш енергоємної операції, і заміна оранки поверхневим обробітком дисковими знаряддями або культиваторами, чи безполицевий обробіток ґрунторозпушувачами, а також впровадження прямої сівби [22].

1.3. Оцінка ефективності, методи її визначення та показники виробництва зерна

Викладені вище теоретичні підходи до трактування категорії «економічна ефективність» як складової ефективності вимагають відповідної сукупності методів дослідження їх рівня. Практична цінність системи методів щодо визначення рівня економічної ефективності полягає у наданні можливості визначати рівень віддачі використаних ресурсів в процесі діяльності та факторів, які впливають на нього з метою моделювання і прогнозування економічних явищ та процесів, що, в свою чергу, дає можливість розробляти обґрунтовані управлінські рішення.

Дослідженню різних аспектів економічної ефективності приділяється значна увага, як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Це обумовлене практичною значущістю даної категорії, оскільки будь-який власник чи керівник підприємства хоче якомога точніше визначити віддачу від використання ресурсів в процесі функціонування. Наявність теоретичного та методологічного забезпечення дозволить чітко визначати чинники впливу на кінцевий результат та напрями підвищення її рівня.

Перші спроби обґрунтування методики визначення економічного ефекту були зроблені ще представниками класичної школи політичної економії Ф. Кене та В. Петі, які трактували її як результативність виробничої діяльності. Інший представник класичної школи Д. Рікардо виокремив економічну ефективність як самостійну категорію та визначав її як відношення одержаного результату до певного виду витрат. Проте, представники класичної школи головну увагу приділяли виробничій сфері, що обмежувало її використання.

Подібну помилку допускали й представники неокласичного напрямку, зокрема В. Парето та Й. Шумпетер, які хоча і досліджували методи визначення ефективності підприємницької діяльності, проте через ототожнення підприємництва із виробництвом, зводили усе до

співвідношення витрат та результатів [189]. Представники неокласичної школи почали досліджувати принципи визначення ефекту від використання окремих факторів виробництва. Зокрема Дж. Б. Кларк розробив систему показників граничної ефективності ресурсів (праці, капіталу), однак ототожнення ефективності із продуктивністю не давало змоги повноцінно визначити механізм формування економічних результатів суб'єкта господарювання.

Сучасні вчені також досліджують економічну ефективність крізь призму виробничих процесів. Зокрема К. Макконел та С. Брю вважають що економічна ефективність визначається системою «витрати-випуск» та характеризується відношенням обсягу витрачених обмежених ресурсів до одержаної кількості потрібного продукту [88, с. 332].

В колишньому СРСР головним завданням вважали нарощення темпів зростання виробництва, що накладало свій відбиток і на теоретико-методологічні аспекти ефективності виробництва. Економічний ефект ототожнювався із виробництвом, при цьому питання відповідності виробленої продукції споживчим потребам у розрахунок не бралось. Так, видатний вчений-економіст радянських часів Т. С. Хачатуров під ефективністю розумів відношення економічного чи соціального ефекту до витрат, необхідних для його досягнення [167, с. 22]. Однак існуючі обмеження радянської господарської системи не дозволяли повноцінно визначати результати діяльності. Зокрема, існувала практика розрахунку валової продукції та фонду споживання за собівартістю продукції, що фактично призводило до нехтування теоретичними положеннями ефективності.

Сучасні вітчизняні науковці, зокрема В. Г. Андрійчук, зазначають, що економічна ефективність являє собою співвідношення між витраченими ресурсами та отриманими внаслідок цього результатами, при цьому витрати ресурсів можна відображати за первісною вартістю або частиною їхньої вартості у формі виробничих витрат [3, с. 397].

Для сучасної економічної теорії ефективність розглядається в сенсі як внутрішнього, так і зовнішнього параметрів функціонування підприємства. В першому випадку це ефективність використання ресурсів, а в другому – зв'язок виробництва із ринком. Відповідно, сучасні зарубіжні вчені стосовно свого бачення методики визначення рівня економічної ефективності виробництва можна умовно поділити на дві основні групи.

До першої групи належать, наприклад, М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, які під економічною ефективністю розуміють ефективність використання ресурсів, тобто співвідношенням між обсягами виробленої продукції (товарів, робіт, послуг) та використаних для цього ресурсів [86].

Інша точка зору представлена у працях Х. Лібенштайна, С. Фішера, Р. Дорнбуша та Р. Шмалензі, які оцінюють ефективність, як характеристику зовнішньої діяльності. Зокрема, Х. Лібенштайном було запропоновано концепцію Х-ефективності діяльності підприємства. Функціонування підприємства вважається Х-ефективним у тому випадку, якщо воно реалізує (виробляє) максимально можливий обсяг продукції за наявного обсягу ресурсів та використання найкращих технологій виробництва [191].

Також існує точка зору, згідно якої рівень економічної ефективності діяльності підприємства слід розрахувати відповідно до досягнення певної мети, яку не завжди можна виміряти у вартісному виразі [166]. П. Друкер вважає, що різниця між результативністю та ефективністю діяльності полягає в тому, що перша є наслідком виконання відповідних функцій та процесів для досягнення цілей, в той час як друга – наслідком правильності цих дій, з чого витікає однаку важливість обох категорій [37].

На досягненні цілей при оцінці рівня економічної ефективності акцентує увагу низка сучасних вчених-економістів, зокрема А. Д. Виварец, Л. В. Дістергефт вважають, що економічна ефективність будь-якого процесу вимірюється як відношення досягнутих цілей до задекларованих [25]; Е. Долан під економічною ефективністю розуміє вибір вірних цілей, як концентрацію енергії, яку витрачає підприємство [187].

З позицій системного аналізу категорію економічної ефективності визначають як ключовий показник функціонування системи для досягнення встановлених цілей [153]. При цьому окремі науковці зазначають, що під витратами слід розуміти не лише капітал, а й усі види ресурсів, які задіяні у процесі виробництва. Відповідно, головним завданням при розв'язанні проблеми підвищення економічної ефективності, є встановлення максимального ступеню досягнення цілей за мінімуму витрат [35, с. 361].

Результатом господарської діяльності зернової галузі є обсяг виробленої продукції визначеного асортименту та якості, який максимально повно задовольняє споживчий попит на дану продукцію. В процесі виробництва споживаються різні види ресурсів. Таким чином, сутність економічної ефективності, як і методика визначення її рівня, ґрунтується навколо оцінки витрат та результату, виражених у різних формах.

Головним питанням методології визначення економічної ефективності є визначення результату (ефекту) діяльності та виміру його рівня. Як видно з наведених вище визначень економічної ефективності, результатом діяльності можуть бути: виробництво, прибутковість, досягнення інших цілей. Поняття ефекту є досить абстрактним, оскільки за різних умов господарювання, однакового результату можна досягти за різного обсягу та комбінацій ресурсів, так само як і однаковий обсяг витрат ресурсів може призвести до різних результатів діяльності. Звідси випливає, що результат і витрати є абсолютними величинами, а ефективність – величиною відносною. Відповідно, економічний ефект має відбиватися у вартісному виразі і може бути як додатнім (прибутковим), так і від'ємним (збитковим). На думку П. Т. Саблука, саме прибуток є основним ефектоутворюючим елементом, оскільки нерідко зустрічаються ситуації, коли є результат у вигляді виробленої продукції, однак наявність збитку спричиняє від'ємний економічний ефект [162, с. 11].

Показники, які характеризують рівень ефективності повинні відбивати ступінь співвідношення витрат та результатів і надавати можливість

порівнювати їх в розрізі окремих підприємств, галузей, територій та у часі. Помилкою при створенні системи показників оцінки економічної ефективності є включення до неї тих, які є складовими або чинниками її формування. Сьогодні теорія та практика економічної науки стоїть перед необхідністю радикального переосмислення сутності економічної ефективності та розробки принципово нових методів оцінки економічної ефективності виробництва продукції сільського господарства взагалі та зернових культур зокрема. Значна частина методів оцінки економічної ефективності, які використовуються у практиці господарюючих суб'єктів, несуть на собі відбиток командно-адміністративної системи господарювання. Зараз виникає необхідність створення системи показників економічної ефективності, які враховували б сучасні складові ринкової системи, такі як конкуренцію, глобалізацію, коливання ринкової кон'юнктури тощо.

На сьогодні можна виділити наступні групи методів оцінки економічної ефективності виробництва зернових культур:

- загальнонаукові методи, які є характерними для інших галузей науки;
- традиційні методи і прийоми аналізу, основою яких є порівняння витрат, понесених в процесі виробництва та одержаних результатів;
- ринкові – які дозволяють визначити та порівняти важливі параметри функціонування підприємств, зокрема – рівень конкурентоспроможності, уподобання споживачів, ринкова кон'юнктура.

Традиційні методи аналізу рівня економічної ефективності дозволяють визначити співвідношення результату до затрат у різному виразі (натуральному, умовно-натуральному, грошовому). Значна частина науковців пропонує для визначення рівня ефективності виробництва зерна за допомогою традиційних прийомів використовувати наступні показники.

1) показники ефективності виробництва(натуральні показники):

- урожайність;
- вихід протеїну (к.од.) з одиниці площі;
- рівень витрат певного виду ресурсів для виробництва одиниці

продукції;

- виробництво продукції, яке припадає на одиницю певного ресурсу;
- 2) показники економічної ефективності (вартісні показники):
- собівартість одиниці виробленої продукції;
- прибуток, що припадає на одиницю виробленої продукції;
- рівень рентабельності.

На противагу традиційним методам, ринкові дозволяють точніше визначати ключові параметри функціонування господарюючих суб'єктів, визначати основні чинники формування результатів, резерви, прогнозувати розвиток не лише підприємства (фірми), а й ринку продукції.

З метою визначення ступеня відповідності продукції ринковим вимогам, виникає необхідність у аналізі конкуренції на ринку, тобто порівняти параметри діяльності товаровиробників-основних учасників. Для цього необхідне системне вивчення інформаційних потоків, які наявні у відкритому доступі – звітність, публікації у засобах масової інформації, рекламні матеріали; проводити спеціальні дослідження – опитування споживачів, експертні висновки, огляд нормативно-правових актів тощо.

Оцінку конкурентів доцільно проводити в розрізі їхньої частки ринку, цінової політики, системи управління, стратегії збуту та технології продажу. При прогнозуванні поведінки конкурентів також слід оцінити темпи розвитку ринку, рівень ризику діяльності в галузі. Дослідження ефективності зерновиробництва в сучасних умовах передбачає системний підхід, тобто дослідження економічних явищ та процесів як взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів.

До показників, які дозволяють оцінити стан ринку зерна та спрогнозувати можливі тенденції розвитку кількісних та якісних параметрів, слід віднести:

- валовий збір зерна в масштабі країни та в розрізі окремих регіонів;
- посівні площі та урожайність зернових культур;
- частка ріллі у загальному обсязі посівних площ;

- обсяги реалізації зерна в розрізі окремих каналів;
- переробний потенціал окремих регіонів;
- рівень переробки та зберігання зерна;
- споживчий попит на продукції зернопереробної галузі;
- цінова політика окремих учасників ринку;
- рівень конкуренції.

Серед наведених показників особлива увага приділяється величині попиту на продовольче зерно, величина якого розраховується на основі обсягів споживання хлібопродуктів на душу населення.

Вітчизняний дослідник А. С. Рунчева виділяє три основні способи визначення рівня даного показника:

- побудова прогнозу на основі середнього рівня попередніх періодів;
- на основі рекомендацій Національного дослідного інституту харчування, відповідно до раціональних фізіологічних норм споживання;
- розрахунком відповідно нормативів мінімального споживчого кошика [126].

Отже, при вимірюванні економічної ефективності слід розраховувати групи показників які характеризують, з одного боку внутрішні процеси і явища, котрі знаходяться під контролем підприємства, а з іншого боку – чинники незалежні та неконтрольовані господарюючими суб'єктами. Розглянемо найбільш важливі, на нашу думку, показники кожної групи.

При розрахунку показників ефективності виробництва та реалізації зерна, слід враховувати особливості, які визначають господарську діяльність даної галузі. Головною особливістю є значний вплив на виробничі процеси біологічних, природних та кліматичних чинників. Від якості ґрунту та погодних умов в конкретний період на визначеній території залежить величина валового збору, яка в абсолютному виразі відображає кінцевий результат виробництва. При цьому виробничу ефективність найбільш повно характеризує урожайність зернових культур. На думку Б. В. Погріщука, урожайність є одним з визначальних показників виробничої сфери зерно

продуктового підкомплексу [114]. Рівень урожайності дозволяє відобразити виробничий ефект господарської діяльності та оцінити рівень технологічної ефективності в умовах конкретного сільськогосподарського підприємства або загалом по галузі.

Економічна ефективність зернового підкомплексу відбиває результат не лише виробничої діяльності, а й ефективність реалізації. Відповідно від наявності ефективної системи збуту продукції залежить і кінцевий результат діяльності підприємства. Також результат діяльності у грошовому виразі залежить від рівня цін, тобто зовнішнього чинника.

Економічний аспект виробництва визначається показниками прибутковості та рентабельності. Прибуток є узагальнюючим показником діяльності виробництва і характеризує відповідність якості та ціни продукції, в даному випадку – зерна, потребам споживачів. До основних показників економічної ефективності зерновиробництва слід віднести показник рівня прибутку, розрахований по відношенню до посівної площі чи одиниці реалізованої продукції. Показник рівня рентабельності відображає ефективність понесених витрат, тобто відношення розміру прибутку до розміру витрат.

Крім загальних показників економічної ефективності виробництва зерна, використовують низку специфічних показників, які характеризують рівень ефективності окремих видів ресурсів – трудових, земельних, енергетичних, сировини і матеріалів, основних і оборотних фондів.

Особливістю зернового підкомплексу є відокремлення показників ефективності виробництва для продовольчого і фуражного зерна. Відмінності показників технологічної та економічної ефективності для продовольчого і фуражного зерна наведено в табл. 1.1.

Крім того, в сучасних умовах функціонування аграрного сектору, важливими питаннями є маркетингове забезпечення та збереження природного потенціалу сільського господарства. Відповідно до цього окремі науковці виокремлюють також маркетингову та екологічну ефективність.

Таблиця 1.1

**Показники ефективності виробництва продовольчого та фуражного
зерна**

Продовольче зерно	Фуражне зерно
Технологічна ефективність	
- урожайність (в масі після доробки з 1 га зібраної площі); - скоригована урожайність (на якість ґрунту) з 1 га зібраної площі; - виробництво зерна (кг) на одиницю відповідного виробничого ресурсу.	- урожайність (в масі після доробки) з 1 га зібраної площі; - скоригована урожайність (на якість ґрунту) з 1 га зібраної площі; - вихід кормових одиниць з 1 га зібраної площі (з урахуванням побічної продукції); - вихід кормових одиниць, на одиницю відповідного виробничого ресурсу.
Економічна ефективність	
- виробництво валової продукції зернових культур у розрахунку на: 100 га посівної площі; 1000 грн грошової оцінки орних земель; одного працівника; 1 люд.-г прямих затрат праці; - виробництво зерна на 1000 грн грошової оцінки орних земель під зерновими культурами; - прямі затрати праці на одиницю продукції; - виробнича собівартість одиниці продукції; - вартість валової продукції зернових культур на 100 грн виробничих основних засобів, поточних витрат, сукупних вкладень у галузі; - вартість товарної продукції зернових культур на 100 грн поточних витрат; - вихід прибутку в зерновій галузі на 100 грн виробничих основних засобів або на 100 грн поточних витрат; - сезонний виробіток у розрахунку на зернозбиральний комбайн; - частка зернових культур у загальній зібраній площі по підприємству.	- виробництво валової продукції зернових культур у розрахунку на: 100 га посівної площі; 1000 грн грошової оцінки орних земель; одного працівника; 1 люд.-г прямих затрат праці; - виробництво зерна у кормових одиницях і кормопротейнових одиницях на 1000 грн грошової оцінки орних земель під зерновими культурами; - трудомісткість кормової одиниці і кормопротейнової одиниці; - виробнича собівартість кормової одиниці і кормопротейнової одиниці; - структура посівних площ зернофуражних культур у порівнянні із структурою виходу кормових одиниць.

Маркетингову ефективність виробництва зерна пропонується визначати за показниками:

- повна (комерційна) собівартість одиниці продукції;
- середня ціна реалізації одиниці продукції, у тому числі за маркетинговими каналами збуту;
- прибуток на одиницю маси реалізованого зерна і 1 га зібраної площі;

- частка прибутку від реалізації зерна в структурі прибутку в рослинництві, сільському господарстві, в цілому по підприємству;
- рівень рентабельності, рентабельність продажу.

Екологічна ефективність виробництва зернових культур може бути оцінена за показниками динаміки вмісту гумусу в ґрунтах, обсягів виробництва екологічно чистої продукції, розмірів площ деградованих земель, масштабів проведення землеохоронних заходів. Адже намагання одержати максимум продукції з одиниці земельної площі без урахування екологічних чинників призводить, з одного боку, до використання капітальних резервів ґрунтів замість досягнутого приросту родючості, а з іншого – до все більшої заміни природної родючості на штучну [103, с. 3-4]. Недостатня увага до такої над важливої ланки, як родючість ґрунтів, у виробничому ланцюгу «фактори інтенсифікації – продукція» обумовлює зниження урожайності сільськогосподарських культур, погіршення якісних характеристик угідь.

На думку В. Г. Андрійчука, екологічну ефективність доцільно вимірювати використовуючи наступні показники:

- частка чистого прибутку підприємства, що спрямовується на екологічні заходи, та його абсолютна величина в динаміці;
- частка сільськогосподарської продукції в загальному обсязі її виробництва, в якій вміст залишків отрутохімікатів не перевищує гранично допустимих норм;
- частка екологічно чистої продукції в загальному обсязі її виробництва, що отримана без застосування отрутохімікатів, мінеральних добрив, стимуляторів росту штучного походження;
- вміст гумусу в ґрунті і його динаміка;
- масштаби використання біологічних засобів боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин;
- наявність сучасних очисних споруд, що унеможливають або мінімізують шкідливі викиди і скиди [3, с. 402-403].

Враховуючи багатоаспектність категорії «економічна ефективність», система показників для її оцінки повинна відповідати наступним вимогам:

- якомога точніше відбивати співвідношення результатів та витрат;
- надавати можливість порівнювати результати діяльності господарюючих суб'єктів в часі і просторі;
- повніше висвітлювати зв'язок між результатом та впливом на нього окремих чинників з метою виявлення резервів та підвищення рівня ефективності.

Виникла також необхідність удосконалення методологічних підходів з формування та класифікації показників економічного ефекту та економічної ефективності за видами, що дасть можливість через систему детальних показників та термінів більш обґрунтовано, гармонійно та всебічно відображувати дану гаму економічних змін у суб'єктів ринкового господарювання.

При використанні показників економічної ефективності, зокрема показника рентабельності, важливим питанням є вибір показника, який характеризує результат. Практично це означає вибір між обсягами валової та реалізованої продукції.

Важливість використання валової продукції для оцінки економічної ефективності основної діяльності підприємства полягає, по-перше, в тому, що саме вона є первісним результатом органічного поєднання задіяних у процесі виробництва ресурсів. Тому і оцінювати ступінь раціональності їх використання насамперед виправдано за цим видом кінцевого результату. По-друге, валова продукція охоплює всю масу створених протягом року споживних вартостей, тим часом як у складі, скажімо, товарної продукції, що використовується на внутрішньогосподарське виробниче споживання (корми, насіння), залишки готової продукції, що підлягає реалізації, приріст живої маси тварин, нереалізованих у звітному періоді. І оскільки вироблені ресурси беруть безпосередню участь у створенні всіх можливих вартостей, а не лише тих, що набули товарної форми, то це дає додаткові підстави для висновку

про необхідність використання валової продукції для оцінки ефективності їх використання. По-третє, валова продукція справляє визначальний вплив на величину інших видів економічного ефекту, і саме вона, як уже зазначалося, є їх вартісною основою.

Визначені на базі валової продукції показник економічної ефективності за критеріями ступеня охоплюваності ресурсів та стадією руху авансованої в ресурси вартості, що розглядаються нами як основоположні, дають можливість судити про досягнутий рівень продуктивності виробництва. Чим вищий він, тим більше є підстав очікувати вищих показників прибутковості (рентабельності).

Разом з тим, слід зазначити, що у валовій продукції, розрахованій за порівняльними цінами, не враховується якість продукції, вищий рівень якої має неабияке економічне і соціальне значення. Тому визначені за таким кінцевим результатом показники продуктивності є недостатньо інформативними для умов ринкової економіки. Потрібно брати до уваги й ту обставину, що в динаміці ці показники є недостатньо зіставними, оскільки продукція розраховується в незмінних цінах, а ресурси авансованого капіталу – за цінами придбання (первісною вартістю), справедливою вартістю або переоціненою, які в динаміці змінюються. Щоб уникнути такої невідповідності, бажано було б визначати валову продукцію не лише в порівняльних цінах, що дає змогу бачити зміну її фізичного обсягу в динаміці, а й за поточними цінами, як це заведено у зарубіжній практиці. Важливим є також те, що порівняння обсягу валової продукції в цих двох вимірниках у динаміці дало б змогу судити про вплив зміни фізичного обсягу і окремо цінового фактора на економічну ефективність основної (операційної) діяльності аграрних підприємств у досліджуваному періоді. Водночас є можливість врахувати і вплив зміни обсягу ресурсів. Тобто, мова йде про комплексне врахування цих трьох факторів (обсягу продукції, ціни і розміру ресурсів) на ефективність їх використання.

Висловлені рекомендації щодо визначення валової продукції в

поточних цінах реалізації залишаються поки що добрими намірами. А реалії такі, що сучасна статистична звітність не передбачає визначення по підприємствах валової продукції навіть у порівняльних цінах. В таких умовах дефіцит інформації показники продуктивності доцільно розраховувати за товарною продукцією. Цей вид економічного ефекту також має свої переваги. По-перше, в ньому розраховується якість продукції. По-друге, формування реальних фінансових ресурсів здійснюється лише на завершальній стадії кругообігу, коли капітал знову переходить у свою початкову форму, яку в прикладних науках і господарській практиці називають товарною продукцією. Іншими словами, цей вид ефекту репрезентує грошові кошти, які отримує підприємство в результаті визнання ринком вироблених ним товарів і які можуть бути де-факто використані для здійснення відповідних платежів.

При використанні товарної продукції для визначення показників продуктивності потрібно брати до уваги ту обставину, що вона – це лише частина, хоч і переважна, валової продукції, а отже, тут також може не досягатися повна відповідність між чисельником (товарна продукція) і знаменником (затрати ресурсів) показників ефективності. Дане застереження не є надто істотним, оскільки в складі товарної продукції поточного року є частка валової продукції минулого року, завдяки чому відбувається до певної міри взаємна компенсація: адже певна частка валової продукції звітного року в складі виробничих запасів і залишків готової продукції до реалізації продукції переходить на наступний рік. Отже, мова йде про часткову неспівставність розмірів ефекту, яку кількісно можна визначити як різницю між вартістю повторного рахунку в складі валової продукції звітного року і повторним рахунком у складі валової продукції минулого року. В умовах стабільного сільськогосподарського виробництва різниця між такими залишками не є істотною, що робить товарну продукцію цілком прийнятним видом економічного ефекту від виміру продуктивності і її динамічного аналізу.

Що ж стосується чистої продукції, то вона також є важливим кінцевим результатом господарської діяльності, оскільки дає змогу оцінювати економічну ефективність в аспекті єдності двох сторін процесу відтворення – споживання і нагромадження. Вважаємо за доцільне чисту продукцію розглядати в контексті з іншими запропонованими нами видами економічного ефекту, які відзначаються високою інформативністю, але поки що не ввійшли в науковий обіг.

У світовій економічній літературі і в окремих новітніх вітчизняних публікаціях для оцінки діяльності підприємства використовується такий показник, як зростання його вартості. Важливість цього оцінного показника не викликає сумніву. Але щоб обґрунтовано судити про зміни, що відбулись у величині вартості підприємства, виправдано ці зміни розглядати через призму співвідношення між авансованим капіталом (активами) і власним капіталом. Це зумовлено тим, що авансований капітал можна зростати без змін величини власного капіталу за рахунок кредитів та інших залучених коштів. За такої ситуації буде знижуватися коефіцієнт незалежності як відношення власного капіталу до авансованого. Але при цьому необхідно мати на увазі, що реальна (чиста) вартість підприємства за такого зростання авансованого капіталу залишиться незмінною. І це важливо знати, оскільки вона (чиста вартість) найбільш об'єктивно відбиває величину і динаміку руху цього економічного ефекту. З огляду на вище сказане особливо важливо простежити за змінами величини власного капіталу. Його зростання може відбутися двома шляхами. Перший – завдяки скороченню боргових зобов'язань. В результаті такого скорочення авансований капітал залишається незмінним, але збільшується чиста (реальна) вартість підприємства, зростає коефіцієнт незалежності, що є свідченням зміцнення його фінансового стану. Але можливості для нарощування масштабів виробництва залишаються у підприємства незмінними.

Одним із методів оцінки економічної ефективності, що набувають поширення останнім часом, є DEA-аналіз – аналіз оболонки даних (англ. Data

Envelopment Analysis). Зокрема, даний метод передбачає виокремлення категорій «продуктивність виробництва» і «ефективність виробництва».

Перша категорія передбачає порівняння витрат усіх факторів виробництва (input) та кінцевого продукту (output). При цьому визначають як загальну продуктивність (total factor productivity) – відношення загального обсягу кінцевого продукту до витрачених ресурсів, так і продуктивність часткову (one factor productivity) – коли порівнюється певний вид продукції із певним видом ресурсу.

Категорія економічної ефективності також розглядається у різних аспектах і поділяється, відповідно, на технічну, алокативну та загальну. Технічну ефективність аграрних підприємств більшість західних науковців розглядають як здатність підприємства отримати максимальний обсяг продукції за заданого обсягу факторів, тобто максимальний рівень показника технічної ефективності становить 1. Алокативна (розподілу ресурсів) ефективність також досягає максимального рівня (1) за умов порівняння результатів і витрат у вартісному виразі. Економічна ефективність також враховує досягнення заданого обсягу кінцевої продукції та мінімізацію альтернативних витрат.

Як видно, з оглянутих вище підходів до оцінки економічної ефективності, існують різні критерії та методики визначення її рівня, проте значна їх частина не дозволяє врахувати: понесені на усіх етапах діяльності витрати, низку отриманих результатів та вплив екзогенних чинників на розвиток усіх процесів діяльності підприємства.

Із запропонованого визначення категорії економічної ефективності виробництва зернових культур доцільно визначити наступні етапи оцінки її рівня. В системі економічної ефективності слід виділити основні підсистеми («потенціал», «виробництво», «реалізація», «переробка»), для кожної з яких слід застосовувати відповідні показники, що характеризують витрати і результати та дозволяють оцінити вплив зовнішніх чинників.

Загальний показник економічної ефективності можна розраховувати як

просту суму або добуток ефективності кожної складової, а у окремих випадках (за наявності відповідної інформації та інструментарію її обробки) встановлювати характер взаємозв'язків між підсистемами для кожного конкретного випадку.

Так, для підсистеми «потенціал» головним критерієм ефективності є повнота використання підприємством ресурсів, які наявні у його розпорядженні. Для цього можна застосовувати прийом порівняння показників, що характеризують потенціал сільськогосподарського підприємства – площа угідь, ступінь розораності, фондоозброєність, фондозабезпеченість тощо – із середніми для підприємств галузі чи адміністративно-територіальної одиниці. Також слід враховувати чинники, які знижують ступінь використання виробничого потенціалу підприємства – передусім, попит на відповідну продукцію, вартість ресурсів, розміщення підприємства відносно точок переробки продукції та збуту, рівень спеціалізації тощо.

Підсистема «виробництво» повинна оцінюватися за допомогою показників, що визначають обсяг отриманої продукції, її якість в абсолютному виразі та у порівнянні із витратами ресурсів. Так, для оцінки ефективності виробництва зернових культур ключовими показниками є урожайність, рівень витрат в розрахунку на одиницю одержаної продукції та площі посіву, втрати при збиранні тощо. Зовнішніми чинникам, що впливають на ефективність виробництва зернових є, головним чином, природно-кліматичні.

Ефективність підсистеми «реалізація» передусім повинна оцінюватися за показником товарності продукції, тобто питомої ваги реалізованої продукції в її загальному обсязі. Допоміжними показниками оцінки ефективності реалізації можуть бути: частка ринку, витрати на збут, пошук інформації, проведення спеціальних досліджень, застосування маркетингових інструментів тощо. Головним зовнішнім чинником, який визначає рівень ефективності збутової діяльності є кон'юнктура ринку

відповідної продукції (в даному випадку – зернових і зернобобових культур), яка в свою чергу визначається рівнем сукупного попиту і сукупної пропозиції на регіональних ринках, національному та світовому ринках.

Для оцінки ефективності підсистеми «переробка» важливими показниками є: вихід продукції, вартість виробленої кінцевої продукції, витрати на зберігання та транспортування. До зовнішніх чинників, що можуть вплинути на ефективність даної підсистеми, передусім слід віднести кон'юнктуру ринків сировини та продукції переробки, вартість енергоресурсів та витрат пов'язаних із впровадженням нових технологій.

Висновки до розділу 1

1. Сучасна економічна думка містить декілька підходів щодо визначення як самої сутності ефективності так методичних підходів до її розрахунку. Проте в загальному, на нашу думку, слід визначати ефективність як результат співставлення доходів (результатів) та витрат які їх обумовили. Одночасно у зв'язку з наявністю значної кількості показників, що оцінюють результати діяльності (різні види продукції, виробництва, стадії виробничого процесу та ін.) економічна наука виділяє і значну чисельність показників, які дають змогу оцінити ефективність.

2. Різні підходи щодо класифікації ефективності обумовлені спробою визначити результативність різних економічних чи соціальних процесів і на цій основі сформулювати конкретні рекомендації щодо подальшої діяльності. Серед всіх класифікацій, на нашу думку, найбільш актуальним є виділення економічної та технологічної ефективності які дають змогу оцінити результативність виробничої та комерційної діяльності суб'єкта господарювання.

3. При оцінці показників економічної ефективності виробництва зерна ключовим питанням є визначення ефекту. Ефективність може розглядатися у виробничому, економічному, маркетинговому та екологічному аспектах. При визначенні економічної ефективності

виробництва зернових культур використовують відношення результату до витрат. Під результатом економічної діяльності підприємства можна розуміти як розмір прибутку та рівень рентабельності, так і показники, що характеризують його конкурентоспроможність: частка ринку, якість продукції, імідж продукції тощо.

4. Економічну ефективність виробництва зерна слід розглядати у двох аспектах – внутрішньому та зовнішньому. Показники, що характеризують внутрішній аспект економічної ефективності залежать від внутрішніх ресурсів підприємства і залежать від якості їх використання. До таких показників можна віднести прибутковість виробництва зерна по відношенню до одиниці використаних ресурсів (землі, праці, капіталу) та рентабельність – загальну та окремих ресурсів.

5. Важливим напрямом підвищення рівня ефективності виробництва зернових культур є використання резервів зростання обсягу виробництва та збуту продукції. При визначенні резервів необхідно оперувати значним масивом інформації, що зумовлює необхідність дотримуватися основних принципів – достовірності та оперативності. Виявлені резерви можуть бути виміряні в натуральному та вартісному виразі. Крім того, при визначенні резервів зростання економічної ефективності, слід визначати обсяг витрат на їх використання та рівень додаткового ефекту. Ключовим показником при оцінці доцільності використання певного виду резервів повинне бути співвідношення між витратами на їх використання та очікуваним результатом.

6. Одним із важливих напрямів підвищення ефективності виробництва зернових культур є інтенсифікація виробництва, яка передбачає впровадження нових досягнень вирощування зерна – хімізації, меліорації, впровадження нових сортів тощо. При розрахунку доцільності впровадження окремих заходів інтенсифікації слід враховувати необхідність визначення ефекту від кожного заходу та розрахунку оптимального співвідношення факторів виробництва.

РОЗДІЛ 2

СТАН РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА ТА ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЬ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Динаміка виробництва зерна

У розвитку багатьох галузей економіки нашої держави, і насамперед сільського господарства, дуже важливу роль відіграє збільшення обсягів виробництва зерна. Це пояснюється винятковим значенням його та різнобічним використанням.

Зерно та продукти його переробки є основою харчування людей: воно є незамінним кормом при виробництві продукції тваринництва, а також основною сировиною для переробної промисловості. Зерно є важливим експортним продуктом і має забезпечувати значні надходження валютних коштів державі. Адже в процесі зберігання зерно майже не втрачає своєї якості, а, отже, придатне для створення державних резервів продуктів харчування та кормів.

Від рівня розвитку зернопродуктового підкомплексу залежить ступінь задоволення потреб населення в найважливішому продукті – хлібові і хлібобулочних виробках. Зерновий підкомплекс займає вкрай важливе місце всередині внутрішньої галузі рослинництва, оскільки відповідна продукція є основою продовольчої безпеки держави. Зернова галузь формує продовольчий фонд держави в поточному періоді, забезпечує створення запасів та кормової бази для внутрішньогосподарської галузі тваринництва, складає значну частину експорту.

Зернові та зернобобові культури мають найвищу питому вагу в структурі посівних площ і валових зборах сільськогосподарських культур. Розвиток та підвищення економічної ефективності зернового господарства є необхідною умовою не тільки забезпечення населення продуктами

харчування, а й підвищення ефективності виробництва інших видів продукції сільського господарства.

У переважній більшості країн світу виробництво зерна традиційно належить до провідних галузей сільського господарства. В Україні зернове виробництво має не тільки важливе соціально-економічне, а й політичне значення для розвитку національної економіки, забезпечення продовольчої безпеки держави. Українське зерно завжди належало до конкурентоспроможних продуктів на світовому ринку. Реалії сьогодення змушують приділяти увагу тим галузям національної економіки, де ми маємо конкурентні переваги та, за рахунок унікальних природно-кліматичних умов, можемо забезпечити зростання обсягів виробництва, та як наслідок конкурентоздатності та ефективності національної економіки.

При цьому для України розвиток зернового підкомплексу повинен розглядатися не лише як підвищення продовольчої безпеки, а як один із факторів зростання експортного потенціалу. Наявність сприятливих природно-кліматичних умов для вирощування зернових і зернобобових культур нівелюється недостатнім рівнем розвитку переробної інфраструктури та економіко-інституціональних механізмів зовнішнього та внутрішнього ринків.

Розв'язання окреслених проблем потребує в першу чергу створення належної нормативно-правової бази та розробка науково обґрунтованих шляхів розвитку аграрного сектору України в цілому та зернового підкомплексу як важливої складової. Основою розвитку галузі сільського господарства є впровадження передових технологій виробництва і переробки, формування системи збуту, підготовка сучасних управлінських кадрів. Стратегія розвитку зернової галузі повинна орієнтуватися передусім на багатоукладність системи виробництва, зберігання, збуту і переробки, що передбачає органічне поєднання господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм та їх об'єднань.

З метою оцінки обсягів світового виробництва зернових культур та

місця в ньому України скористаємося даними табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Виробництво зернових і зернобобових культур в Україні та світі за 1995-2013 рр., млн тон

Країни	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.
Україна	33,9	24,5	38	39,3	46,2	63,1
Весь світ	1952,6	2115,6	2310,3	2499,9	2639,2	2853,2
Австрія	4,5	4,6	4,5	5,4	5,2	4,9
Аргентина	24,6	39,1	38,4	46,6	41,4	52
Білорусь	5,5	4,9	6,2	7	9,2	7,6
Болгарія	6,6	5,3	5,9	7	7	8,4
Бразилія	52,6	49	58,7	79	92,7	103,8
Великобританія	22,5	24,8	21,3	21,7	20,2	20,6
Греція	4,9	4,8	5,1	4,5	4,3	4,6
Іспанія	11,8	24,9	14,4	19,7	17,3	25,6
Італія	19,9	20,8	21,6	19,2	19,2	18,2
Казахстан	9,5	11,6	13,8	12,2	12,9	18,2
Канада	51,4	55,5	52,8	50,6	57,1	72,5
Китай	423,1	412	430,7	502	545,7	559,1
Нідерланди	1,5	1,7	1,9	1,8	1,7	1,8
Німеччина	40,2	45,7	46,1	44,7	45,2	48
Польща	26,2	22,6	26,4	27,4	28,8	28,8
Російська Федерація	63,4	65,5	77,4	61	71	92,5
Румунія	20	10,5	18,8	16,8	12,9	21
США	279,4	344,3	367,6	404,3	359,3	438,8
Угорщина	11,4	10,1	16,2	12,3	10,1	13,7
Фінляндія	3,3	4,1	4,1	3	3,7	4,1
Франція	56,3	67,8	64,6	67,3	71,9	68,3
Швейцарія	1,3	1,2	1	0,9	0,9	0,9
Швеція	4,8	5,7	5,1	4,4	5,1	5
Україна до всього світу, %	1,7	1,2	1,6	1,6	1,8	2,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [147, 148, 149, 150, 151]

Аналізуючи наведені дані, слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду Україна поступово збільшувала свою частку у світовому виробництві зернових культур. Так, починаючи з 1995 року, Україна збільшила свій внесок у загальносвітове виробництво з 1,7 % до 2,2 % станом за 2013 рік. При цьому у абсолютному вимірі обсяг виробництва в Україні збільшився з 33,9 млн тон у 1995 році до 63,1 млн тон у 2013 році, або майже в два рази, одночасно загальносвітове виробництво зернових культур за аналогічний

період зросло лише близько на 50 %. Якщо говорити про абсолютні показники то слід зазначити, що за 2013 рік Україна увійшла до першої десятки країн за обсягом виробництва зернових та зернобобових культур. При цьому країни що виробляють зернової продукції більше, ніж Україна, одночасно мають і набагато більшу чисельність населення та змушені споживати значну частину виробленої продукції всередині країни для забезпечення потреб населення у продуктах харчування. Україна, маючи змогу гарантувати власну продовольчу безпеку, одночасно має можливості для зростання обсягів експорту як самого зерна, так і продуктів його переробки, що дасть змогу забезпечити надходження валютної виручки в країну та гарантує міцні позиції на світовому ринку продуктів харчування, що має значні перспективи розвитку в умовах існуючих кліматичних змін та зростаючої чисельності населення планети. Існуючі тенденції зі станом забезпеченості продуктами харчування населення нашої планети дають змогу прогнозування зростання потреби у продукції агропромислового виробництва та, як наслідок, підвищення рівня цін. Темпи зростання вітчизняного зерновиробництва, що були продемонстровані за останні два десятиліття, свідчать про існування невикористаного потенціалу аграрного сектору економіки України та існуванні необхідності подальших наукових пошуків щодо інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Враховуючи частку України у загальносвітовому виробництві зернових та зернобобових культур необхідно оцінювати ті ресурси, що були використані для такого виробництва, та охарактеризувати важливість зерновиробництва для нашої країни в контексті його частки у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва та значення для формування кінцевих показників фінансових результатів.

Одержання передбачуваного обсягу продукції рослинництва залежить від виконання плану посівних площ та врожайності сільськогосподарських культур. Оцінку дотримання планової площі роблять на основі порівняння фактичної посівної площі з плановою. Оскільки зміна розміру посівної площі

зумовлює зміну її частки в загальній площі, то в процесі аналізу включають і структурні зміни, які в умовах обмеження площ є одним із факторів збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення її ефективності.

Одночасно характеристика площ посівів культур дасть змогу оцінити ключові напрями сільськогосподарського виробництва в галузі рослинництва. З метою оцінки динаміки обсягів виробництва окремих зернових та зернобобових культур скористаємося даними табл. 2.2.

Оцінюючи дані табл. 2.2 слід зазначити, що в складі зернових та зернобобових культур спостерігається чітка тенденція до зростання обсягів виробництва пшениці та кукурудзи на зерно при одночасному зменшенні обсягів виробництва решти зернових культур, що може бути свідченням підвищення вузькоспеціалізованості аграрного сектору економіки відповідно до запитів міжнародних ринків сільськогосподарської продукції.

Така вузька спеціалізації може мати негативні наслідки у випадку зміни кон'юнктури на світових ринках чи перевиробництві в окремі високоврожайні роки. Так протягом 1995 – 2014 років виробництво пшениці зросло на 3 млн 36,3 тис. тон, що склало 19,3 %, а виробництво кукурудзи на зерно зросло на 21 млн 865,2 тис. тон або у 10,6 рази. Одночасно слід відмітити зменшення обсягів виробництва жита на 856 тис. тон (75,6), ячменя на 3 млн 215,5 тис. тон (36,7 %), вівса на 754,7 тис. тон (70,3 %), проса на 141,7 тис. тон (53,8 %), гречки 212 тис. тон (63,5 %), риса на 29,2 тис. тон (36,5 %) та зернобобових на 1 млн 116,3 тис. тон (73,4 %).

При цьому слід відмітити що таке зменшення (окрім виробництва рису) не є прямим наслідком територіальних втрат в Автономній республіці Крим та тимчасово окупованих районах Донецької та Луганської областей, оскільки показники 2011-2013 років також показують тенденцію до зменшення обсягів виробництва вищенаведених культур (окрім виробництва рису) порівняно з 1995 роком.

Таблиця 2.2

**Динаміка виробництва зернових і зернобобових культур
сільськогосподарськими підприємствами за 1995 – 2014 рр., тис. т**

Показники	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.*	Відхилення (+,-)
В Україні									
Зернові та зернобобові культури – всього	31182,3	19964,2	28790,4	29779,3	36075	49659	49058,1	49902,2	+18719,9
у тому числі									
пшениця	15714,3	9199,3	15307,3	13314,8	17657,4	12586,1	17238,3	18750,9	+3036,6
жито	1131,6	839,9	827,5	291,8	392,8	473,8	434,8	275,6	-856,0
ячмінь	8750,1	5329,8	6382,2	5513,9	5447,2	4117,2	4485,6	5534,6	-3215,5
овес	1076,1	792,6	550,5	249,9	265,6	353,9	194,3	321,4	-754,7
просо	263,4	409,7	93,8	94,6	228,8	114,7	57,9	121,7	-141,7
гречка	334	453,8	227	118,4	235	203,2	125	122	-212,0
рис	80,1	89,2	88,6	141,2	164,5	158,7	145	50,9	-29,2
кукурудза на зерно	2266,2	2231	4563,3	9463,5	19246,6	17479,9	26118,8	24131,4	+21865,2
зернобобові	1520,2	584,2	692,9	538,1	418,8	404	303,2	403,9	-1116,3
По Полтавській області									
Зернові та зернобобові культури – всього	1823	1170	2283	2355	4332	2959	4720	3938	+2115
у тому числі									
пшениця	931	237	892	559	873	540	938	784	-147
ячмінь	411	392	454	290	234	202	169	170	-241
кукурудза на зерно	203	297	804	1448	3152	2155	3548	2910	+2707
інші	278	244	133	58	73	62	65	74	-204

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151]

*Тут і далі дані по Україні за 2014 рік наведені без тимчасово окупованих Автономної республіки Крим і зони проведення АТО

Щодо динаміки обсягів виробництва окремих видів зернових і зернобобових культур, то загальне зростання забезпечувалося, передусім за рахунок збільшення виробництва кукурудзи на зерно на 2 млн. 707 тис. т або у 14,3 разів. За рештою видів зернових та зернобобових культур спостерігається зниження обсягів виробництва.

При цьому, якщо зменшення обсягів виробництва пшениці можна пояснити коливаннями, які є характерним для виробництва даного виду продукції, то у виробництві кукурудзи на зерно простежується чітка тенденція до зростання протягом всього досліджуваного періоду. Таким чином дані таблиці свідчать про зростання питомої ваги кукурудзи у зерновиробництві Полтавської області. Загалом, слід відзначити найвищий рівень виробництва зернових і зернобобових культур та основних сільськогосподарських культур, що спостерігався у 2013 році і склав 4 млн 720 тис. т.

Окрім динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції для оцінки типу економічного розвитку країни та визначення її перспектив слід здійснити аналіз відносних показників економічного потенціалу до яких в першу чергу відносить оцінка рівня урожайності, як джерела одного з основних резервів збільшення загального валового збору.

Урожайність – найважливіший показник, що відображає рівень інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Від правильного планування і прогнозування рівня урожайності сільськогосподарських культур багато в чому залежить якість планового економічного рівня таких економічних категорій, як: собівартість, продуктивність праці, рентабельність, прибутковість, і інші економічні показники результативності агропромислового виробництва [47, с. 82]. Таким чином, урожайність культур як загалом так і в кожному господарстві зокрема грає одну з перших ролей, і виробник сільськогосподарської продукції повинен прагнути до постійного підвищення урожайності всіх культур. З метою оцінки урожайності зернових та зернобобових культур в розрізі окремих їх видів скористаємося даними табл. 2.3.

Дані наведені в таблиці дають змогу зробити висновки про позитивну динаміку показників урожайності абсолютно всіх основних видів зернових та зернобобових культур. Так при зростанні загального рівня урожайності зернових і зернобобових на 20,5 ц/га урожайність пшениці зросла на 22,6 ц/га

або 75,8 % а урожайність кукурудзи на зерно зросла на 40,7 ц/га або у 2,5 рази. Такі значні приросту урожайності цих двох культур обумовили значне збільшення обсягів виробництва зернових та зернобобових при відносно меншому темпу зростання їх площ посівів.

Таблиця 2.3

**Динаміка урожайності зернових і зернобобових культур в
сільськогосподарських підприємствах за 1995 – 2014 рр., ц/га**

Показники	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхи- лення (+,-)
По Україні									
Зернові та зернобобові культури – всього	24,0	18,3	25,9	27,6	39,0	33,4	43,7	47,5	+20,5
у тому числі									
пшениця	29,8	19,3	28,7	27,0	33,9	28,7	34,8	41,9	+22,6
жито	19,7	14,6	16,5	14,9	19,6	22,1	22,2	26,1	+11,5
ячмінь	21,7	17,7	20,4	19,7	24,7	21,6	24,5	31,6	+13,9
овес	19,9	18,2	16,8	12,7	16,2	19,8	16,8	25,8	+7,6
просо	17,0	11,6	11,2	14,1	18,3	11,1	13,7	18,4	+6,8
гречка	7,6	9,0	6,7	6,8	9,7	8,7	10,5	12,1	+3,1
рис	36,4	35,6	43,9	50,5	57,5	62,0	60,2	50,0	+14,4
кукурудза на зерно	26,8	25,9	45,9	47,0	68,6	51,5	68,1	66,6	+40,7
зернобобові	14,4	17,0	19,3	15,3	14,4	16,0	15,3	22,4	+5,4
По Полтавській області									
Зернові та зернобобові культури – всього	25,5	18,9	32,2	32,5	55,6	39,9	59,2	53,5	+ 28,0
у тому числі									
пшениця	31,2	12,4	33,1	26,8	34,8	32,6	45,7	45,1	+13,9
ячмінь	24,2	22,1	23,7	19,7	22,5	24,9	26,7	33,9	+9,7
кукурудза на зерно	34,3	30,9	49,8	44,3	81,8	46,5	70,5	59,7	+25,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151]

Одночасно позитивно характеризується і динаміка урожайності решти культур наведених в таблиці, зокрема урожайність жита зросла 11,5 ц/га (58,4 %), ячменя на 13,9 ц/га (64,1 %), вівса на 7,6 ц/га (38,2 %), проса на 6,8

ц/га (40,0 %), гречки на 3,1 ц/га (40,8 %), рису на 14,4 ц/га (39,6 %) а зернобобових на 5,4 ц/га (37,5 %).

Для рівня урожайності зернових і зернобобових культур (табл. 2.1) характерними є незначні коливання за виключенням кукурудзи на зерно, урожайність якої збільшилася на 12 ц/га, а у 2013 році її рівень становив 68,1 ц/га. Одночасно слід відмітити значне зниження урожайності майже всіх зернових культур у 2000 році.

З метою більш наочного відображення динаміки обсягів виробництва зернових культур та рівня їх середньої урожайності скористаємося рис. 2.1.

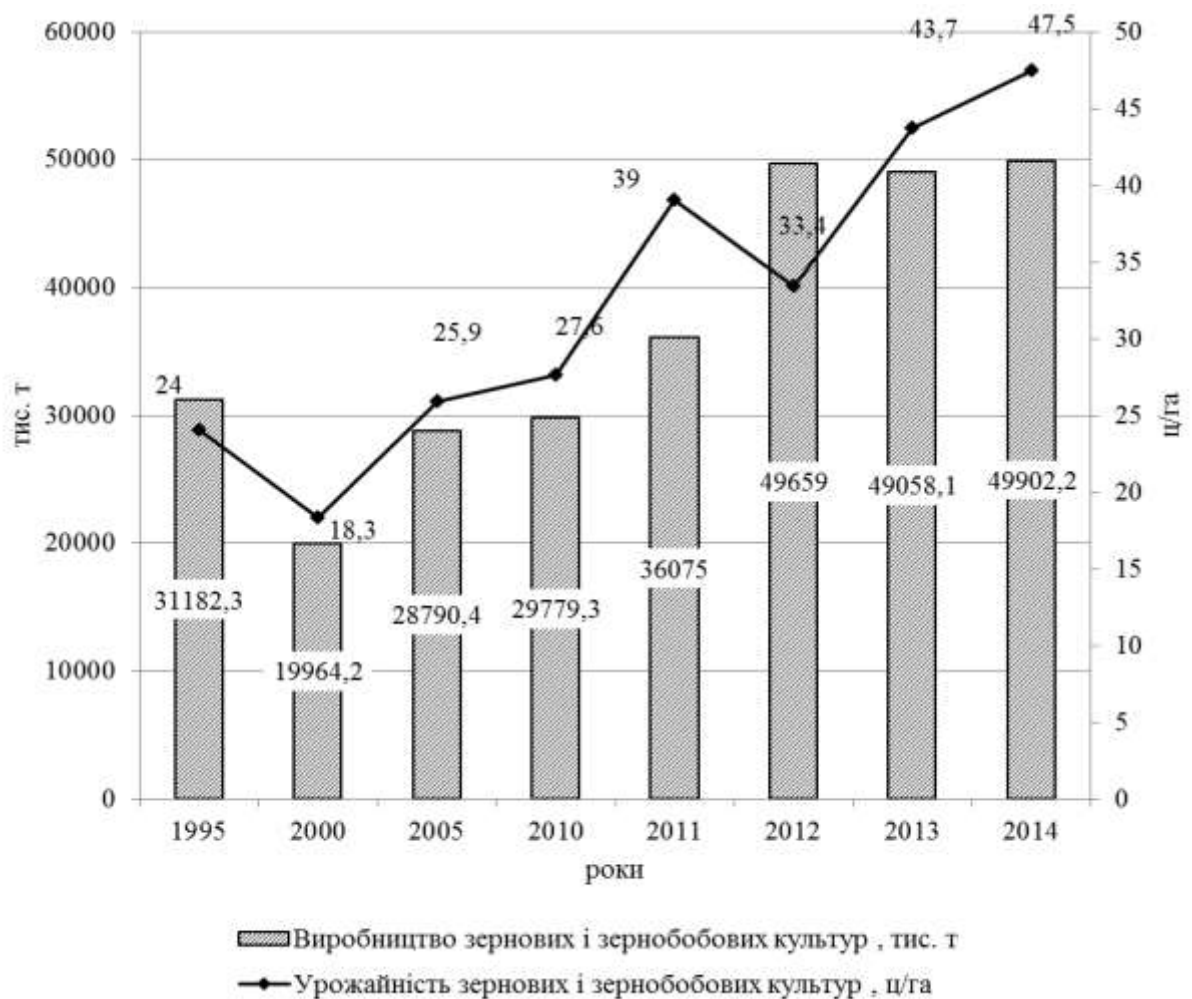


Рис. 2.1. Динаміка урожайності та валового виробництва зернових та зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах України за 1995 – 2014 рр.

Наведений рисунок дає змогу формулювати висновок, що в умовах

обмеженої можливості збільшувати площі під зерновими культурами без нанесення відчутної шкоди обсягам виробництва інших сільськогосподарських культур, єдиною можливістю збільшити валове виробництво є формування комплексу заходів щодо підвищення рівня технологічної ефективності агропромислового виробництва і в першу чергу зростання рівня урожайності. Вищенаведений рисунок якраз чітко ілюструє, що в роках коли урожайність була високою, країна мала змогу формувати значні обсяги валового збору. При цьому загальні тенденції зміни урожайності дозволяють робити оптимістичні прогнози щодо її динаміки у майбутньому.

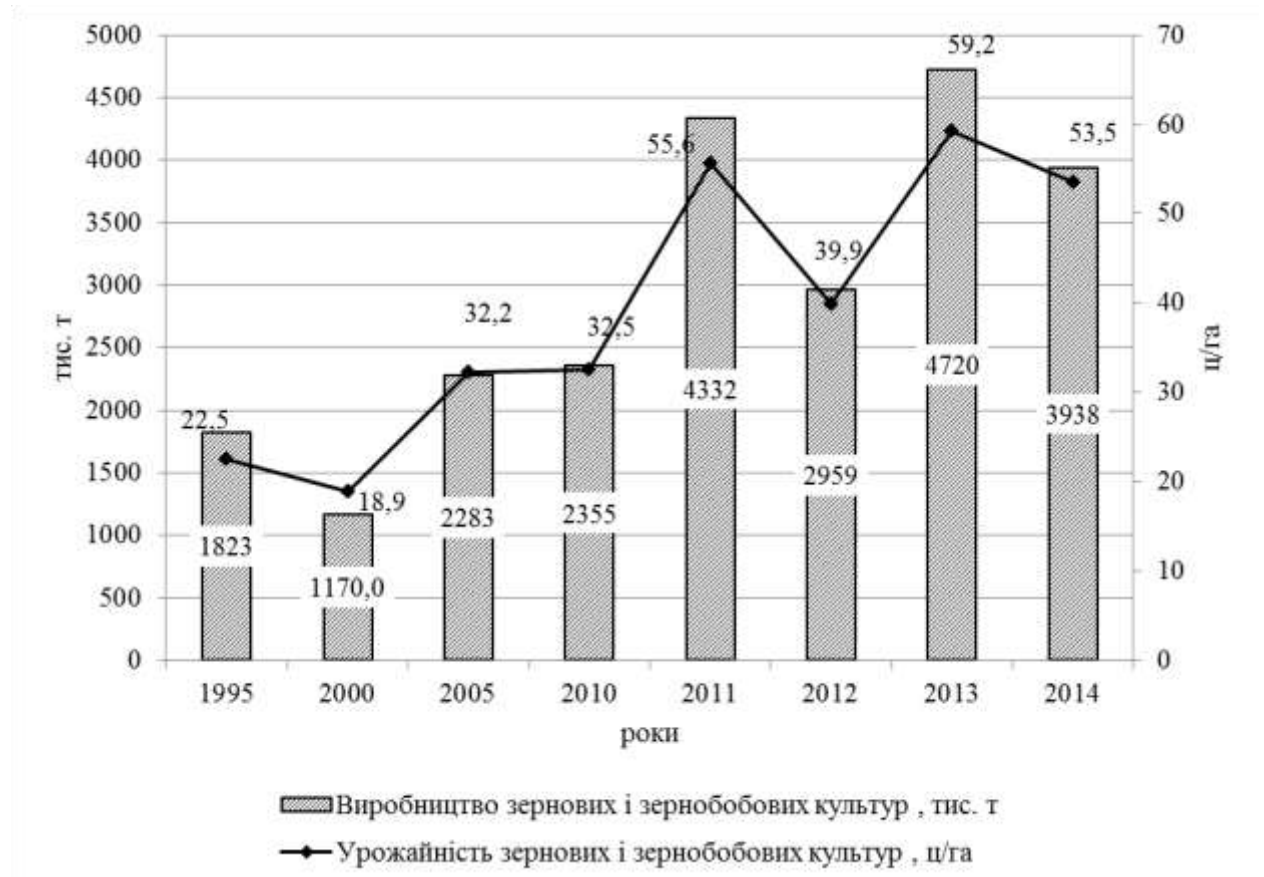


Рис. 2.2. Динаміка урожайності та валового виробництва зернових та зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області за 1995 – 2014 рр.

З метою оцінки основних показників, що характеризують рівень ефективності виробництва та реалізації зернових культур базових

підприємств як загалом так і в розрізі окремих видів зернової продукції скористаємося даними табл. 2.4-2.6. Така характеристика дасть нам змогу визначити «вузькі» місця у процесі виробництва зернової продукції та сформулювати перспективні напрями підвищення її ефективності.

Таблиця 2.4

**Основні показники виробництва зернових культур ТОВ «Посулля-Агро»
за 2010-2014 рр.**

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Відхилення (+,-)
Виробництво зернових культур						
Площа посіву, га	1547	1273,6	1261	1341	845	-702
Частка культури в загальній площі	100,0	79,5	77,0	81,6	51,7	-48,3
Витрати, тис. грн	4454	5575,8	5844,7	4972,2	3648	-806
Валовий збір, ц	39491	45886	41863	43602	24604	-14887
Урожайність, ц/га	25,5	36,0	33,2	32,5	29,1	+3,6
Затрати на 1 га, грн	2879,1	4378,0	4635,0	3707,8	4317,2	+1438,0
Собівартість 1 ц, грн	112,8	121,5	139,6	114,0	148,3	+35,5
Виробництво озимої пшениці						
Площа посіву, га	360	535	420	450	330	-30
Частка культури в загальній площі	23,3	33,4	25,6	27,4	20,2	-3,1
Витрати, тис. грн	1075	1247,7	1532,2	1475	1256	+181
Валовий збір, ц	10078	10843	11058	11623	7015	-3063
Урожайність, ц/га	28,0	20,3	26,3	25,8	21,3	-6,7
Затрати на 1 га, грн	2986,1	2332,1	3648,1	3277,8	3806,1	+819,9
Собівартість 1 ц, грн	106,7	115,1	138,6	126,9	179,0	+72,4
Виробництво кукурудзи на зерно						
Площа посіву, га	593	479	716	711	515	-78
Частка культури в загальній площі	38,3	29,9	43,7	43,3	31,5	-6,9
Витрати, тис. грн	3060	3932,5	3937	2917,3	2391,5	-668,5
Валовий збір, ц	25820	31156	27853	27239	17589	-8231
Урожайність, ц/га	43,5	65,0	38,9	38,3	34,2	-9,4
Затрати на 1 га, грн	5160,2	8209,8	5498,6	4103,1	4643,7	-516,5
Собівартість 1 ц, грн	118,5	126,2	141,3	107,1	136,0	+17,5

Джерело: розраховано автором на основі фінансової та статистичної звітності базового господарства

Оцінюючи показники виробництва продукції зернових культур то варто відмітити, що якщо у 2010 році підприємство всі свої площі засівало виключно зерновими то у 2014 році під такими культурами було лише 51,7 % загальної ріллі. Випереджаюче скорочення площі посіву зернових культур

(48,3 %) порівняно зі зменшенням валового збору (37,7 %) обумовило зростання показника урожайності на 3,6 ц/га або 14,1 %. Наведена в таблиці динаміка показників зміни валового збору зернових та витрат на їх виробництво обумовили зростання витрат на 1 га на 1438 га (49,9 %) а в розрахунку на 1 ц продукції на 35,5 грн (31,5 %). Така динаміка показників свідчить певне зростання показників ефективності виробництва зернових культур на ТОВ «Посулля-Агро». Характеризуючи показники виробництва зернової продукції слід відмітити, що у 2014 році відбулося зменшення площі їх посіву на 165 га (2,4 %), при цьому частка зернових культур у загальній ріллі протягом усього періоду дослідження залишається на досить високому рівні і коливається в межах від 84,4 до 88,8 % та свідчить про високий рівень спеціалізації даного підприємства.

Таблиця 2.5

**Основні показники виробництва зернових культур Лубенської філії
ПрАТ «Райз-Максимко» за 2010-2014 рр.**

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Відхилення (+,-)
А	1	2	3	4	5	6
Виробництво зернових культур						
Площа посіву, га	6968	6629	6885	6710	7133	+165
Частка культури в загальній площі	88,8	84,4	86,0	85,2	85,0	-3,8
Витрати, тис. грн	41343	47984	53547	58128	48624	+7281
Валовий збір, ц	310341	418024	430069	548338	239186	-71155
Урожайність, ц/га	44,5	63,1	62,5	81,7	33,5	-11,0
Затрати на 1 га, грн	5933,3	7238,5	7777,3	8662,9	6816,8	+883,5
Собівартість 1 ц, грн	133,2	114,8	124,5	106,0	203,3	+70,1
Виробництво озимої пшениці						
Площа посіву, га	98	115	81	132	113	+15
Частка культури в загальній площі	1,2	1,5	1,0	1,7	1,3	+0,1
Витрати, тис. грн	78	132	128	673	752	+674
Валовий збір, ц	1421	2154	1735	7765	5602	+4181
Урожайність, ц/га	14,5	18,7	21,4	58,8	49,6	+35,1
Затрати на 1 га, грн	795,9	1147,8	1580,2	5098,5	6654,9	+5858,9
Собівартість 1 ц, грн	54,9	61,3	73,8	86,7	134,2	+79,3
Виробництво кукурудзи на зерно						
Площа посіву, га	6870	6514	6804	6578	7020	+150
Частка культури в загальній площі	87,5	82,9	85,0	83,6	83,6	-3,9

Продовж. табл. 2.5

А	1	2	3	4	5	6
Витрати, тис. грн	41265	47852	53419	57455	47872	+6607
Валовий збір, ц	308920	415870	428334	540573	233584	-75336
Урожайність, ц/га	45,0	63,8	63,0	82,2	33,3	-11,7
Затрати на 1 га, грн	6006,6	7346,0	7851,1	8734,4	6819,4	+812,8
Собівартість 1 ц, грн	133,6	115,1	124,7	106,3	204,9	+71,4

Джерело: розраховано автором на основі фінансової та статистичної звітності базового господарства

Одночасно слід відмітити зменшення за 2010-2014 роки валового збору 71155 ц та зростання витрат на 7 млн 281 тис. грн. Така динаміка показників вплинула на те що у 2014 році порівно з 2010 роком рівень урожайності зменшився на 11 ц/га і склав 33,5 ц/га, рівень затрат на 1 га посівів зернових зріс на 883,5 грн (14,9 %) а собівартість 1 ц продукції зросла на 70,1 грн (52,6 %). В загальному така динаміка показників свідчить певне зниження показників ефективності виробництва зернових культур на Лубенській філії ПрАТ «Райз-Максимко». При цьому слід зазначити, що показники ефективності виробництва у 2014 році є найгіршими за весь досліджуваний період.

Таблиця 2.6

Основні показники виробництва кукурудзи на зерно ТОВ «Полтава-Сад» за 2010-2014 рр.

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Відхилення (+,-)
Площа посіву, га	502	2066	1345	1042	714	+212
Частка культури в загальній площі	10,5	44,9	31,1	23,9	16,4	+6,0
Витрати, тис. грн	2553	13590	7211	6368	2728,1	+175,1
Валовий збір, ц	22309	194146	80660	80179	22749	+440
Урожайність, ц/га	44,4	94,0	60,0	76,9	31,9	-12,6
Затрати на 1 га, грн	5085,7	6577,9	5361,3	6111,3	3820,9	-1264,8
Собівартість 1 ц, грн	114,4	70,0	89,4	79,4	119,9	+5,5

Джерело: розраховано автором на основі фінансової та статистичної звітності базового господарства

Оцінюючи проведені розрахунки слід зазначити, що у 2014 році порівняно з 2010 роком ТОВ «Полтава-Сад» збільшив площі посівів на 212 га або 42,2 % до 714 га. Одночасно слід відмітити, що підприємство протягом

періоду дослідження використовувало під зерновими культурами лише від 10,5 до 44,9 % своєї загальної земельної площі, а у 2014 році цей показник склав 16,4, що є свідченням певного рівня диверсифікації виробництва. Одночасно валовий збір зернових збільшився на 440 ц (2 %), а загальні витрати на 175,1 тис. грн. (6,9 %). Все це зумовило зниження рівня урожайності на 12,6 ц/га та зростання собівартості одного центнера продукції на 5,5 грн. В загальному такі дані є свідченням незначного але зниження рівня ефективності виробництва зернових культур в умовах конкретного підприємства.

З метою оцінки динаміки площ з яких було фактично зібрано урожай зернових та зернобобових культур в розрізі окремих районів Полтавської області та визначення тих регіонів які формують основні обсяги виробництва зернових культур області скористаємося даними табл. 2.7.

Таблиця 2.7

**Динаміка площі з якої зібрано урожай зернових та зернобобових культур
сільськогосподарськими підприємствами в районах Полтавської області
за 1995 – 2014 рр., тис. га**

Райони Полтавської області	Роки										Зміни (+,-) 2014 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Полтавська область	713,9	621,0	708,0	832,1	805,9	724,4	778,6	741,0	797,0	736,4	+22,5
Великобагачанський	25,7	19,8	26,7	33,1	30,2	28,1	29,4	26,6	28,5	27,3	+1,6
Гадяцький	41,0	35,0	39,2	43,5	45,6	42,7	39,0	44,7	51,3	43,0	+2,0
Глобинський	50,4	52,0	52,5	47,9	46,6	42,5	50,0	45,2	46,2	44,1	-6,3
Гребінківський	19,1	20,1	19,0	21,4	21,9	21,4	20,2	17,3	19,7	15,6	-3,5
Диканський	18,9	15,8	18,2	21,2	18,7	18,0	17,8	20,6	17,4	17,2	-1,7
Зіньківський	36,4	30,1	32,8	40,8	38,4	33,8	35,4	33,3	36,6	35,5	-0,9
Карлівський	25,4	21,5	25,0	30,7	31,0	25,7	31,5	25,4	32,0	29,9	+4,5
Кобеляцький	40,7	34,5	35,8	36,0	35,6	31,1	34,6	29,3	33,9	35,2	-5,5
Козельщинський	24,4	19,0	20,2	25,2	23,5	24,7	21,8	24,2	26,0	25,4	1,0
Котелевський	18,1	15,3	15,9	19,4	18,9	16,6	18,4	16,2	17,4	16,8	-1,3
Кременчуцький	19,0	19,1	17,4	19,2	16,1	14,6	18,7	15,5	18,0	16,5	-2,5
Лохвицький	33,1	29,0	31,2	41,0	46,0	35,4	43,4	44,9	46,1	45,0	+11,9
Лубенський	34,3	29,4	32,2	46,9	45,7	39,5	39,2	39,0	37,5	38,2	+3,9
Машівський	28,1	22,2	26,8	32,2	31,5	30,5	33,9	31,3	39,1	38,3	+10,2
Миргородський	40,1	35,6	42,5	54,7	51,8	50,5	51,6	46,6	45,4	39,3	-0,8

Продовж. табл. 2.7

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Новосанжарський	30,4	27,0	33,7	39,2	38,2	36,2	38,9	35,8	38,6	33,2	+2,8
Оржицький	30,5	26,2	30,1	33,1	33,1	30,2	32,0	31,2	31,9	28,5	-2,0
Пирятинський	24,2	23,0	25,1	33,7	31,5	28,1	25,1	32,0	30,2	22,0	-2,2
Полтавський	27,3	20,6	23,7	30,5	28,5	24,9	30,7	27,1	30,5	28,6	+1,3
Решетилівський	26,7	23,4	31,2	37,8	36,5	32,6	34,6	33,0	32,4	33,4	+6,7
Семенівський	29,1	23,8	41,3	43,6	41,9	35,7	38,4	35,8	38,4	34,8	+5,7
Хорольський	29,5	28,1	28,1	33,4	29,9	25,1	29,6	24,6	29,0	23,8	-5,7
Чорнухинський	16,2	13,1	15,2	23,3	22,6	23,2	22,7	22,9	24,7	22,0	+5,8
Чутівський	23,1	18,5	25,1	26,6	24,7	19,7	25,3	23,1	26,8	23,5	+0,4
Шишацький	19,0	17,2	18,1	17,3	17,1	13,2	15,8	14,5	18,4	17,7	-1,3

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

В розрізі адміністративних районів Полтавської області за рівнем площі з якої зібраний урожай зернових і зернобобових культур найвищий середній рівень спостерігався у Глобинському (47,7 тис. га), Миргородському (45,8 тис. га), Гадяцькому (42,5 тис. га), Лохвицькому (39,5 тис. га) та Лубенському (38,2 тис. га) районах. При цьому в Лохвицькому та Машівському районах спостерігається найбільш істотне зростання площ з яких було зібрано урожай (на 11,9 та 10,2 тис. га відповідно).

Досліджуючи динаміку виробництва зернових та зернобобових культур в розрізі їх видів, варто звернути увагу і на структуру виробництва в розрізі окремих районів області (табл. 2.8).

Аналізуючи проведені розрахунки слід відмітити що за 1995 – 2014 рр. всі без виключення райони Полтавської області збільшили виробництво зернових та зернобобових культур. Найбільший рівень виробництва зернових і зернобобових культур в розрізі окремих районів Полтавської області протягом досліджуваного періоду спостерігався у Миргородському районі (222 тис. т в середньому), Гадяцькому (192,7 тис. т), Лохвицькому (190,7 тис. т), Глобинському (181,2 тис. т) та Новосанжарському (180,2 тис. т) районах.

Одночасно в Лохвицькому та Гадяцькому районах за досліджуваний період має місце найбільше зростання обсягів виробництва зернових та зернобобових культур (на 260 та 218 тис. т відповідно).

**Динаміка виробництва зернових та зернобобових культур в районах
Полтавської області за 1995 – 2014 рр., тис. т**

Райони Полтавської області	Роки										Зміни (+,-) 2014 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Полтавська область	1823	1170	2283	3790	3192	2355	4332	2959	4720	3938	+2115
Великобагачанський	68	40	98	147	106	108	187	142	200	137	+69
Гадяцький	102	68	99	184	162	143	204	214	431	320	+218
Глобинський	137	101	178	222	188	139	272	178	227	170	+33
Гребінківський	53	39	50	69	76	59	106	72	92	82	+29
Диканський	48	31	57	94	69	57	90	71	86	92	+44
Зіньківський	93	51	98	182	136	100	161	123	203	212	+119
Карлівський	58	42	92	162	101	75	175	75	187	183	+125
Кобеляцький	91	50	94	142	115	90	176	72	179	126	+35
Козельщинський	56	25	55	105	86	73	121	72	130	80	+24
Котелевський	49	35	58	89	61	46	87	62	94	104	+55
Кременчуцький	48	27	45	81	55	45	102	50	85	58	+10
Лохвицький	94	55	68	177	181	110	272	247	349	354	+260
Лубенський	91	44	81	206	189	100	184	171	243	199	+108
Машівський	55	42	136	190	154	136	242	67	248	206	+151
Миргородський	99	68	149	278	252	214	348	245	301	266	+167
Новосанжарський	67	65	188	240	217	195	282	123	259	166	+99
Оржицький	86	72	97	146	153	91	152	133	138	127	+41
Пирятинський	63	43	81	124	124	61	125	166	163	128	+65
Полтавський	74	38	80	122	100	75	162	88	147	149	+75
Решетилівський	74	45	91	177	153	122	194	104	180	147	+73
Семенівський	77	40	132	200	189	106	222	160	214	125	+48
Хорольський	88	51	81	153	110	72	131	89	151	109	+21
Чорнухинський	39	19	30	91	67	47	134	114	163	148	+109
Чутівський	52	32	73	115	71	42	113	63	114	126	+74
Шишацький	55	45	70	93	76	49	88	57	133	119	+64

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Інтенсифікація сільського господарства – це такий спосіб його ведення, за якого збільшення виробництва продукції досягається за рахунок додаткових вкладень, застосування більш ефективних засобів виробництва і прогресивних технологій, що забезпечують підвищення продуктивності земельних угідь і поголів'я худоби. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва забезпечує ріст виходу продукції з одиниці площі при одночасному скороченні витрат на одиницю [47, с. 215].

Процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва тісно

пов'язаний із використанням у землеробстві новітніх досягнень у галузі селекції та насінництва. Впровадження нових високопродуктивніших, стійкіших до несприятливих погодно-кліматичних умов і хвороб сортів, оновлення елітного та репродукційного насіння дає змогу збільшити врожайність та виробництво зерна на 20-25 відсотків.

Динаміка показників урожайності зернових та зернобобових культур в розрізі районів Полтавської області наведена в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

**Динаміка урожайності зернових та зернобобових культур в
сільськогосподарських підприємствах в розрізі районів Полтавської
області за 1995 – 2014 рр., ц/га**

Райони Полтавської області	Роки										Зміни (+,-) 2014 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Полтавська область	25,5	18,9	32,2	45,5	39,6	32,5	55,6	39,9	59,2	53,5	+28,0
Великобагачанський	26,6	20,1	36,6	44,5	35,1	38,6	63,4	53,3	70,1	50,0	+23,4
Гадяцький	24,9	19,5	25,3	42,4	35,5	33,5	52,4	47,8	84,0	74,4	+49,5
Глобинський	27,2	19,4	34,0	46,5	40,4	32,7	54,5	39,3	49,1	38,5	+11,3
Гребінківський	27,7	19,2	26,1	32,3	34,6	27,6	52,6	41,7	46,9	52,1	+24,4
Диканський	25,2	19,6	31,3	44,5	36,8	31,7	50,6	34,4	49,6	53,7	+28,5
Зіньківський	25,5	17,0	30,0	44,8	35,3	29,6	45,4	37,0	55,6	59,7	+34,2
Карлівський	22,7	19,7	36,7	52,8	32,7	29,1	55,6	29,5	58,5	61,2	+38,5
Кобеляцький	22,4	14,5	26,3	39,3	32,3	29,0	51,0	24,7	52,9	35,8	+13,4
Козельщинський	22,9	13,4	27,3	41,5	36,4	29,6	55,5	29,6	49,9	31,6	+8,7
Котелевський	27,1	22,8	36,6	46,0	32,3	27,4	47,3	37,9	53,7	61,8	+34,7
Кременчуцький	25,3	14,2	25,7	42,2	34,4	31,0	54,7	32,0	47,6	35,0	+9,7
Лохвицький	28,4	19,0	21,8	43,1	39,2	30,9	62,7	55,0	75,8	78,7	+50,3
Лубенський	26,6	15,1	25,0	44,1	41,3	25,3	46,8	43,9	64,8	52,2	+25,6
Машівський	19,5	18,8	50,9	59,0	49,0	44,6	71,3	21,4	63,4	53,8	+34,3
Миргородський	24,6	19,1	35,2	50,8	48,6	42,4	67,5	52,5	66,3	67,6	+43,0
Новосанжарський	21,9	24,0	55,7	61,3	56,8	53,8	72,4	34,4	67,0	50,1	+28,2
Оржицький	28,4	27,4	32,2	44,0	46,1	30,2	47,4	42,6	43,2	44,7	+16,3
Пирятинський	26,1	18,5	32,4	36,7	39,5	21,9	49,8	52,0	53,9	58,2	+32,1
Полтавський	27,0	18,3	33,7	39,9	35,0	30,3	52,6	32,6	48,1	52,2	+25,2
Решетилівський	27,8	19,4	29,0	46,8	42,0	37,4	56,2	31,5	55,7	44,1	+16,3
Семенівський	26,4	16,8	32,0	45,8	45,2	29,6	57,8	44,6	55,7	35,8	+9,4
Хорольський	29,7	18,0	28,7	45,7	36,8	28,5	44,3	36,2	52,2	45,8	16,1
Чорнухинський	24,1	14,9	19,8	38,9	29,7	20,2	59,2	50,1	66,0	67,0	+42,9
Чутівський	22,5	17,4	29,0	43,3	28,8	21,5	44,8	27,2	42,4	53,4	+30,9
Шишацький	29,1	26,3	38,4	53,7	44,6	36,8	55,6	39,0	71,9	67,5	+38,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Найвищий середній рівень урожайності зернових і зернобобових культур спостерігався у Новосанжарському (49,7 ц/га), Миргородському (47,5 ц/га), Шишацькому (46,3 ц/га), Лохвицькому (45,5 ц/га), Машівському (45,2 ц/га) та Гадяцькому (44,0 ц/га) районах.

Зниження рівня урожайності і, як наслідок, виробництва зернових і зернобобових культур в 2014 році слід пояснювати здебільшого впливом природно-кліматичних чинників оскільки, як видно з попередніх таблиць, за досліджуваній період обсяг площі під зерновими культурами збільшився. Крім того, спад рівня виробництва у зерновому підкомплексі значною мірою зумовлений низкою чинників, пов'язаних із інституціональною складовою відповідного ринку, зокрема, диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію, несприятливими умовами кредитування, недостатнім рівнем державної підтримки, зниженням платоспроможного попиту тощо. Нарощування обсягів виробництва зерна та підвищення його якості повинно бути нерозривно пов'язаним з впровадженням організаційних заходів, спрямованих на підвищення технічного, технологічного рівня зерновиробництва, використання якісного насіння, поряд з цим ще й забезпечення сучасними методиками та приладами визначення якісних показників зерна, підвищення вимог до збереження зерна та продуктів його переробки, посилення відповідальності на хлібоприймальних, заготівельних та зернопереробних підприємствах, а також вдосконалення діючої нормативно-технічної документації.

Обсяги виробництва та рівень урожайності за 2014 р. в розрізі адміністративних районів Полтавської області більш наочно ілюструє рис. 2.2.

Також слід неодмінно враховувати існуючу спрямованість вітчизняних товаровиробників на експорт та, як наслідок, залежність попиту від коливання цін на світовому ринку. Наприклад, у 2012/13 маркетинговому році з України було експортовано 7,2 млн. т. пшениці, що становить 45,6 % від загального валового збору, 2,1 млн. тонн ячменю (30,4 %), 13,7 млн. т.

кукурудзи (65,0 %). Позитивні очікування, зростання загальносвітового обсягу виробництва та запасів зерна спровокували зниження цін на світовому ринку у 2014/15 маркетинговому році [12].

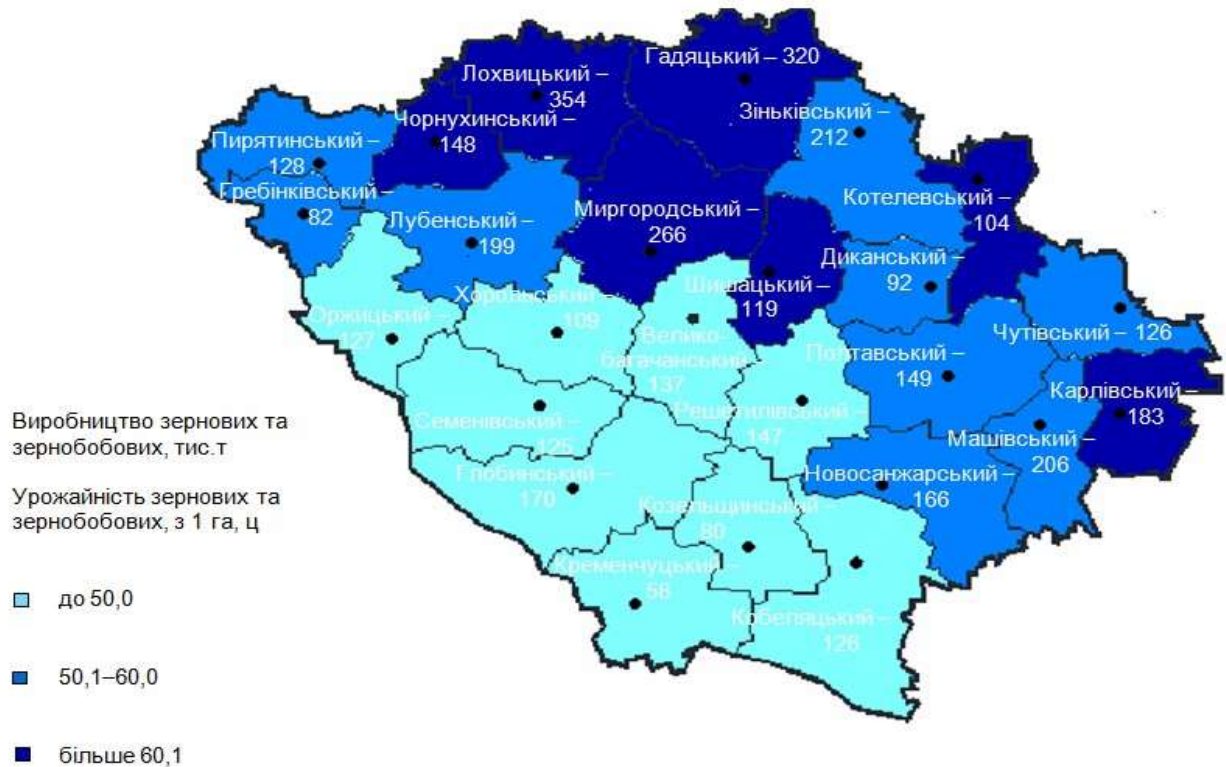


Рис. 2.2. Виробництво, урожайність зернових та зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах по районах у 2014 році

Економічне життя неможливе без передбачення майбутнього, без прогнозування перспектив розвитку. Економічні прогнози необхідні для визначення шляхів розвитку суспільства й економічних ресурсів, що забезпечують його досягнення, для виявлення найбільш імовірних і економічно ефективних варіантів довгострокових, середньострокових і поточних планів, обґрунтування основних напрямків економічної і технічної політики, передбачення наслідків прийнятих рішень і здійснюваних у даний момент заходів.

Важливе значення при плануванні виробничої та комерційної діяльності підприємств будь-якої галузі є можливість за певних умов мати уявлення про приблизні обсяги попиту і пропозиції на ринку відповідної

продукції. У сфері вирощування зернових і зернобобових власники та керівники аграрних підприємств повинні мати уявлення про можливі варіанти розвитку розмірів виробництва відповідних культур. Використавши дані про рівень виробництва зернових і зернобобових культур в період 1995 – 2014 рр. в Україні та Полтавській області, нами розроблена система прогнозів за варіантами негативного розвитку (логарифмічний тренд), найбільш вірогідного (експоненціальний тренд) та позитивного (лінійний тренд) (додатки А-Е). Прогнозні показники на період 2015-2017 рр. наведено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Прогнозні дані валового збору зернових і зернобобових культур в Україні та Полтавській області (за усіма категоріями господарств), тис. т

Роки	Україна			Полтавська область		
Вихідна інформація						
1995	33929,8			2016,0		
1996	24571,2			1712,7		
1997	35471,7			1659,0		
1998	26470,7			1674,8		
1999	24580,6			1462,7		
2000	24459,0			1407,8		
2001	39706,1			2302,4		
2002	38804,3			2761,5		
2003	20233,9			1528,7		
2004	41808,8			3008,2		
2005	38015,5			2850,7		
2006	34258,3			2446,9		
2007	29294,9			2866,1		
2008	53290,1			4531,3		
2009	46028,3			3829,9		
2010	39270,9			2853,7		
2011	56746,8			5055,0		
2012	46216,2			3644,7		
2013	63051,3			5639,6		
2014	63859,3			4821,5		
Прогнозні дані						
Рівняння тренду	Лінійний	Експоненціальний	Логарифмічний	Лінійний	Експоненціальний	Логарифмічний
	$Y = 33100S_0 + 1575t$	$Y = 39900S_0 + 742,2t$	$Y = 26100S_0 + 158t$	$Y = 1942S_0 + 147,7t$	$Y = 1278 + 147,7t$	$Y = 2187S_0 + 0,8t$
2016	53882,8	34419,5	43084,4	4569,1	3418,7	3312,0
2017	55129,1	35224,5	43084,6	4715,4	3576,9	3312,0
2018	56375,4	36048,3	43084,7	4861,7	3742,4	3311,9

У підсумку можна стверджувати про значний потенціал зернового підкомплексу Полтавської області, який, нажаль, не використовується у повному обсязі. Економічна ефективність вирощування зернових і зернобобових культур зумовлює значний інвестиційний потенціал сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на їх виробництві.

Таким чином, джерелами підвищення рівня виробництва зернових і зернобобових культур є:

- раціональне використання ресурсів виробництва;
- впровадження нових технологій вирощування культур;
- забезпечення відповідної інфраструктури зберігання і переробки;
- формування прозорих каналів збуту і механізмів ціноутворення на основні види зернових і зернобобових культур.

2.2. Реалізація і товарність зерна

Враховуючи високий рівень спеціалізації сільськогосподарських підприємств Полтавської області на виробництві зернових і зернобобових культур, доцільно дослідити такі важливі складові економічної ефективності, як реалізацію та переробку.

Високий потенціал Полтавської області у напрямі виробництва зернових і зернобобових культур не використовується у повному обсязі саме через низку чинників пов'язаних із недосконалістю ринку сільськогосподарської продукції.

Проведемо аналіз динаміки обсягів реалізації зернових та зернобобових культур по Україні та по Полтавській області за період 1995 – 2014 рр. в розрізі окремих їх видів в табл. 2.11.

В розрізі реалізації окремих видів зернових і зернобобових культур слід відзначити зростання обсягів реалізації кукурудзи. Так, в цілому по Україні обсяг реалізації кукурудзи збільшився на 19 млн 533,1 тис. т або у

45,1 разів, а у Полтавській області – на 2 млн 969,2 тис. т або у 45,6 разів. Також суттєві темпи зростання обсягів реалізації спостерігаються по пшениці – на 7 млн 502,4 тис. т (у 2 рази) в Україні та на 291,2 тис. т (54,9 %) в Полтавській області.

Таблиця 2.11

**Динаміка реалізації зернових і зернобобових культур
в 1995 – 2014 рр., тис. т**

Культури	Роки								Зміни (+,-) 2014 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна									
Пшениця	7415,5	5364,2	10045,2	10397,9	12055,0	12573,0	13567,9	14917,9	+7502,4
Жито	425,9	437,3	479,1	389,4	208,5	337,4	311,2	261,2	-164,7
Кукурудза	433,4	1046,4	4029,6	7069,1	12231,7	16568,8	20378,3	19966,5	+19533,1
Ячмінь	2468,4	2909,9	3857,2	4870,0	3343,4	3249,0	3172,9	4241,6	+1773,2
Овес	120,7	290,6	277,3	260,1	95,1	116,1	135,2	124,3	+3,6
Просо	66,7	174,1	118,0	114,9	83,1	117,8	94,5	82,8	+16,1
Гречка	64,1	156,6	134,8	104,6	111,9	121,6	120,6	110,4	+46,3
Зернобобові	177,7	155,0	331,9	279,9	268,1	281,7	212,5	274,6	+96,9
Полтавська область									
Пшениця	530,3	123,1	586,5	530,3	427,1	635,1	741,0	821,5	+291,2
Жито	20,1	23,1	29,0	20,1	17,3	7,2	9,9	12,5	-7,6
Кукурудза	65,2	179,2	742,7	65,2	989,6	1965,4	3035,7	3034,4	+2969,2
Ячмінь	124,9	233,9	260,2	124,9	242,6	143,7	205,1	120,0	-4,9
Овес	9,2	31,5	13,2	9,2	7,3	2,4	3,8	3,5	-5,7
Просо	7,0	29,8	4,9	7,0	11,0	4,3	6,8	9,6	+2,6
Гречка	7,3	15,9	9,0	7,3	5,9	4,5	4,6	4,2	-3,1
Зернобобові	17,6	13,5	13,3	17,6	8,5	8,4	11,2	7,5	-10,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Слід відмітити, що зростання обсягів реалізації певним чином відстає від зростання обсягів виробництва, що вказує на те що частину отриманого додатковго врожаю сільськогосподарські підприємства використовують для власних потреб. Також доцільно відзначити певні відмінності у динаміці обсягів реалізації зернових і зернобобових культур в Україні та Полтавській області. Зокрема, для сільськогосподарських підприємств України та Полтавської області характерним є зменшення обсягів реалізації жита – на 164,7 тис. т (38,7 %) та 7,6 тис. т (37,8), відповідно. Проте за іншими видами

зернових і зернобобових культур в масштабі України спостерігається збільшення обсягів реалізації усіх інших видів, в той час, як для підприємств Полтавської області характерними тенденціями є зниження обсягів реалізації таких культур як овес, гречка та зернобобові. Крім того у порівнянні із 2013 роком значно скоротився рівень реалізації ячменю – на 85,1 тис. т або на 41,5 відсотки.

Проведемо аналіз динаміки показників структури реалізації зернових і зернобобових культур за період 1995 – 2014 рр. по Україні та по Полтавській області в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Динаміка показників структури зернових і зернобобових культур за каналами реалізації в 1995 – 2014 рр., відсотків

Культури	Роки								Зміни (+,-) 2014 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна									
Переробним підприємствам	37,5	4,0	5,2	3,4	3,6	3,7	4,0	3,3	-34,2
Видано пайовикам і населенню в рахунок оплати праці	30,3	34,7	15,2	10,5	8,8	6,3	5,8	4,9	-25,4
На ринку	19,2	34,8	10,0	7,1	4,9	3,7	3,4	3,1	-16,1
За іншими напрямками	13,0	26,5	69,6	79,0	82,7	86,3	86,8	88,7	+75,7
Полтавська область									
Переробним підприємствам	42,1	7,5	6,5	6,7	6,4	4,6	5,3	2,2	-39,9
Видано пайовикам і населенню в рахунок оплати праці	32,0	31,4	10,7	10,4	7,5	4,2	4,3	4,0	-28,0
На ринку	16,6	36,1	7,9	4,0	2,1	1,4	2,3	1,0	-15,6
За іншими напрямками	9,3	25,0	74,9	78,9	84,0	89,8	88,1	92,8	+83,5

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Також слід зазначити, що за роки незалежності України інфраструктура ринку переважної більшості видів продукції сільського господарства характеризується фактичним усуненням безпосередніх виробників від

процесів заготівлі та переробки. Протягом останніх десятиліть сформувався прошарок посередників, які фактично утворили систему олігопсонії, основним наслідком якої є диктат закупівельних цін, що призводить до втрати виробниками частини доходу та зниження економічної ефективності виробництва.

Як видно із даних наведених в табл. 2.12 протягом досліджуваного періоду знижується частка зернових і зернобобових культур, які реалізуються переробним підприємствам та на ринку. Так, в структурі реалізації сільськогосподарськими підприємствами України зернових і зернобобових культур (рис. 2.3) частка продажу безпосередньо переробним підприємствам зменшилася із 37,5 відсотків у 1995 році до 3,3 відсотків у 2014 році. Для підприємств Полтавської області даний показник знизився на 39,9 %, тобто із 42,1 % у 1995 році до 2,2 % в 2014 році.

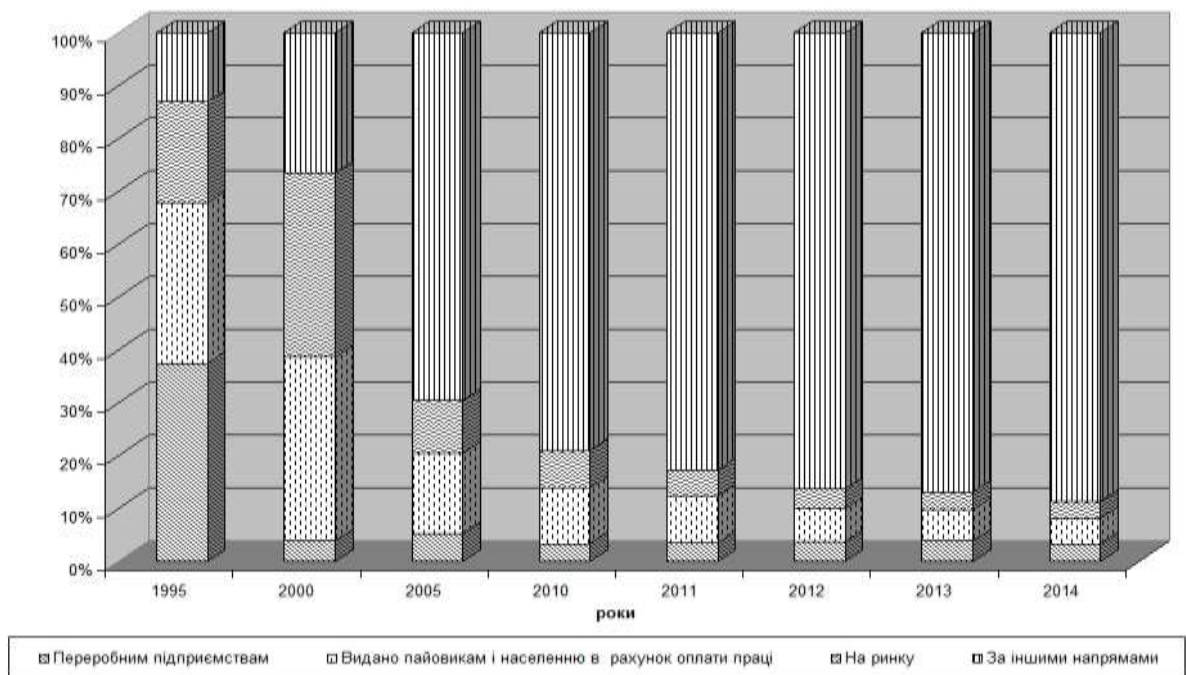


Рис. 2.3. Структура зернових і зернобобових культур за каналами реалізації підприємствами України в 1995 – 2014 рр., %

Також знизилася питома вага зернових і зернобобових культур, яка реалізується на ринку. В масштабах України зменшення становило 16,1 %, тобто із 19,2 % в 1995 році до 3,1 % в 2014 році. Для сільськогосподарських

підприємств Полтавської області зниження частки зернових і зернобобових культур, що реалізовані на ринку становило 15,6 %, або із 16,6 % в 1995 році до 1,0 % в 2014 році.

Позитивним є зниження частки зернових і зернобобових культур, що видана пайовикам та населенню в рахунок оплати праці. В Україні частка відповідного каналу реалізації зменшилася із 30,3 % в 1995 році до 4,9 % в 2014 році або на 25,4 %. В Полтавській області зниження становило 28,0 % - із 32,0 % в 1995 році до 4,0 % в 2014 році (рис. 2.4). Дана тенденція є позитивною, оскільки свідчить про зростання рівня товарності продукції.

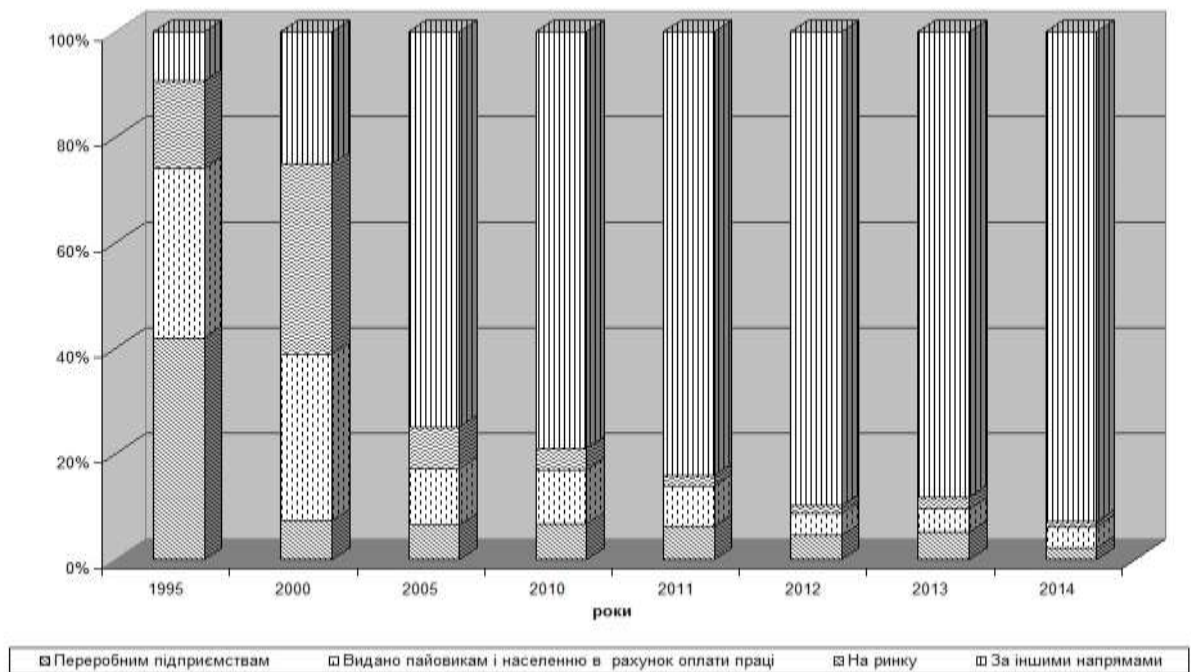


Рис. 2.4. Структура зернових і зернобобових культур за каналами реалізації підприємствами Полтавської області в 1995 – 2014 рр., %

З іншого боку, значно зросла частка зернових і зернобобових культур реалізованих за іншими каналами, передусім посередникам. Якщо в 1995 році лише 13,0 % зернових і зернобобових культур із загального обсягу було реалізовано за іншими каналами, то в 2014 році значення даного показника становило 88,7 %. Для Полтавської області збільшення частки відповідного каналу реалізації було більш суттєвим – із 9,3 % в 1995 році до 92,8 % в 2014 році. Така тенденція негативним чином впливає на рівень економічної

ефективності виробництва зернових і зернобобових культур, оскільки зростання частки продукції, яка реалізована посередникам, в більшості випадків означає зниження рівня закупівельної ціни.

Характеризуючи процес реалізації важливе значення має динаміка цін, що дозволяє робити висновки про перспективи прибутковості та доцільності виробництва. З метою оцінки рівня цін на зернові культури підприємств України та Полтавської області скористаємося даними табл. 2.13

Таблиця 2.13

**Динаміка цін реалізації 1 ц зернових і зернобобових культур
сільськогосподарськими підприємствами України і Полтавської області
в 2010-2014 рр., грн**

Види зернових і зернобобових	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	абсолютне, грн	відносне, %
Україна							
Зернові і зернобобові – всього	112,50	136,36	155,10	129,49	181,30	+68,80	+61,2
Пшениця	109,12	132,70	155,51	137,21	187,20	+78,08	+71,6
Кукурудза на зерно	124,20	135,43	152,10	120,41	176,80	+52,60	+42,4
Жито	79,01	129,79	132,57	109,09	128,00	+48,99	+62,0
Овес	76,29	156,97	151,63	129,72	150,40	+74,11	+97,1
Ячмінь	95,65	134,43	158,17	144,74	171,10	+75,45	+78,9
Полтавська область							
Зернові і зернобобові – всього	120,31	146,02	135,81	134,36	200,0	+79,69	+66,2
Пшениця	114,34	137,53	155,78	134,79	201,20	+86,86	+76,0
Кукурудза на зерно	125,89	148,80	157,02	133,52	201,50	+75,61	+60,1
Жито	75,98	123,63	139,41	106,31	132,50	+56,52	+74,4
Овес	73,22	165,40	154,89	143,07	148,10	+74,88	у 2 р.б.
Ячмінь	98,04	133,25	154,44	145,78	168,80	+70,76	+72,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Як видно з даних табл. 2.13 протягом останніх років ціни реалізації основних зернових і зернобобових культур мали тенденцію до зростання. Так, в сільськогосподарських підприємствах України зростання ціни реалізації зернових та зернобобових культур разом становило 68 грн 80 коп. або 61,2 %. При цьому в абсолютному виразі найбільше зросла ціна реалізації ячменю –

на 75 грн 45 коп. (78,9 %), а у відносному виразі, майже вдвічі, збільшилася ціна реалізації 1 ц вівса – на 74 грн 11 коп. (97,1 %), одночасно ціна реалізації пшениці зросла на 78,08 грн (71,6 %), кукурудзи на зерно на 52,6 грн (42,4 %) та жита на 48,99 грн (62 %)

Для підприємств Полтавської області показники динаміки реалізації зернових і зернобобових культур мають певні відмінності щодо тенденцій у порівнянні із загальноукраїнськими. Ціна реалізації зернових і зернобобових культур зросла на 79 грн 69 коп. (66,2 %), що більше ніж на 10 грн вище середньоукраїнського значення. Ціна реалізації 1 ц пшениці збільшилася на 86 грн 86 коп. (76,0 %), кукурудзи на зерно на 75,61 грн (60,1 %), жита на 56,52 грн (74,4 %) ячменю на 70,76 грн (72,2 %) а ціна реалізації 1 ц вівсу – на 74 грн 88 коп. (у 2 рази). Слід відзначити перевищення цін реалізації підприємств Полтавської області порівняно із середніми цінами реалізації підприємствами України. Більш наочно динаміку цін реалізації основних видів зернових культур сільськогосподарськими підприємствами України та Полтавської області ілюструє рис. 2.5. та рис. 2.6.

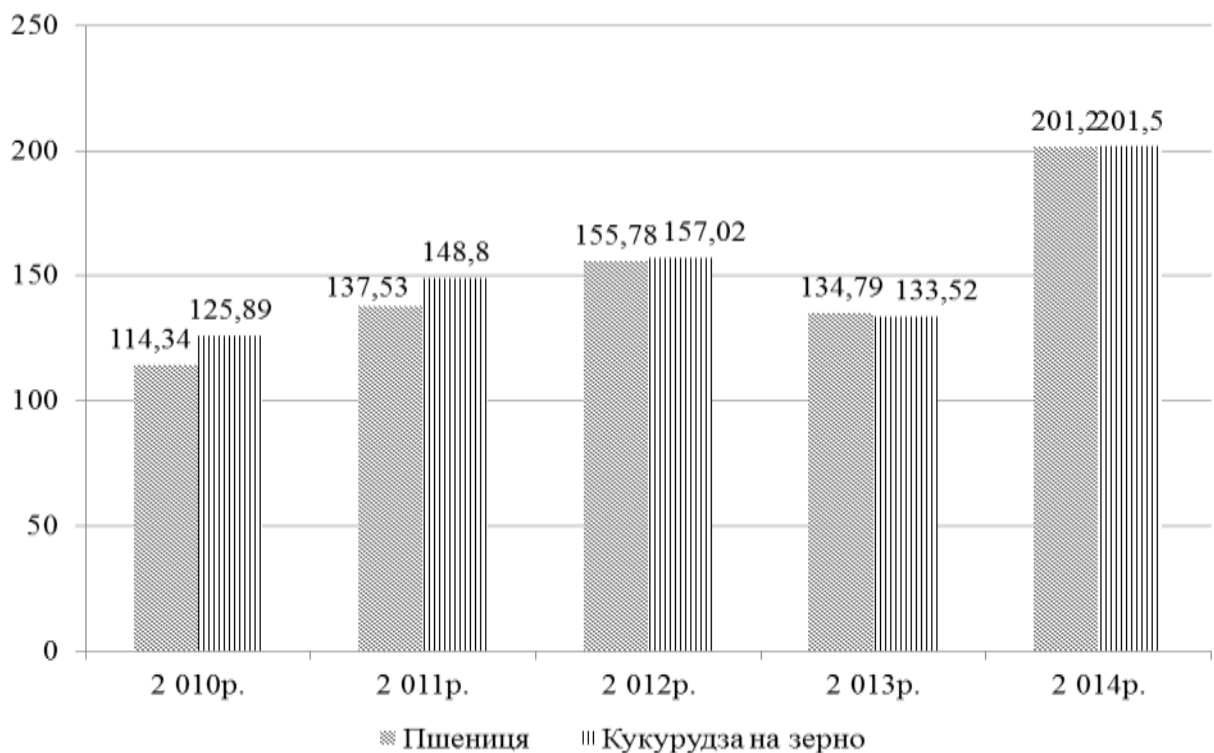


Рис. 2.5. Динаміка цін реалізації основних зернових культур сільськогосподарськими підприємствами України за 2010-2014 рр., грн/ц

Наведений рисунок підтверджує попередні висновки щодо зростання цін реалізації зернових культур.

Важливим показником, який характеризує рівень економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема зернових і зернобобових культур є рівень товарності продукції, під яким слід розуміти співвідношення реалізованої та виробленої продукції.

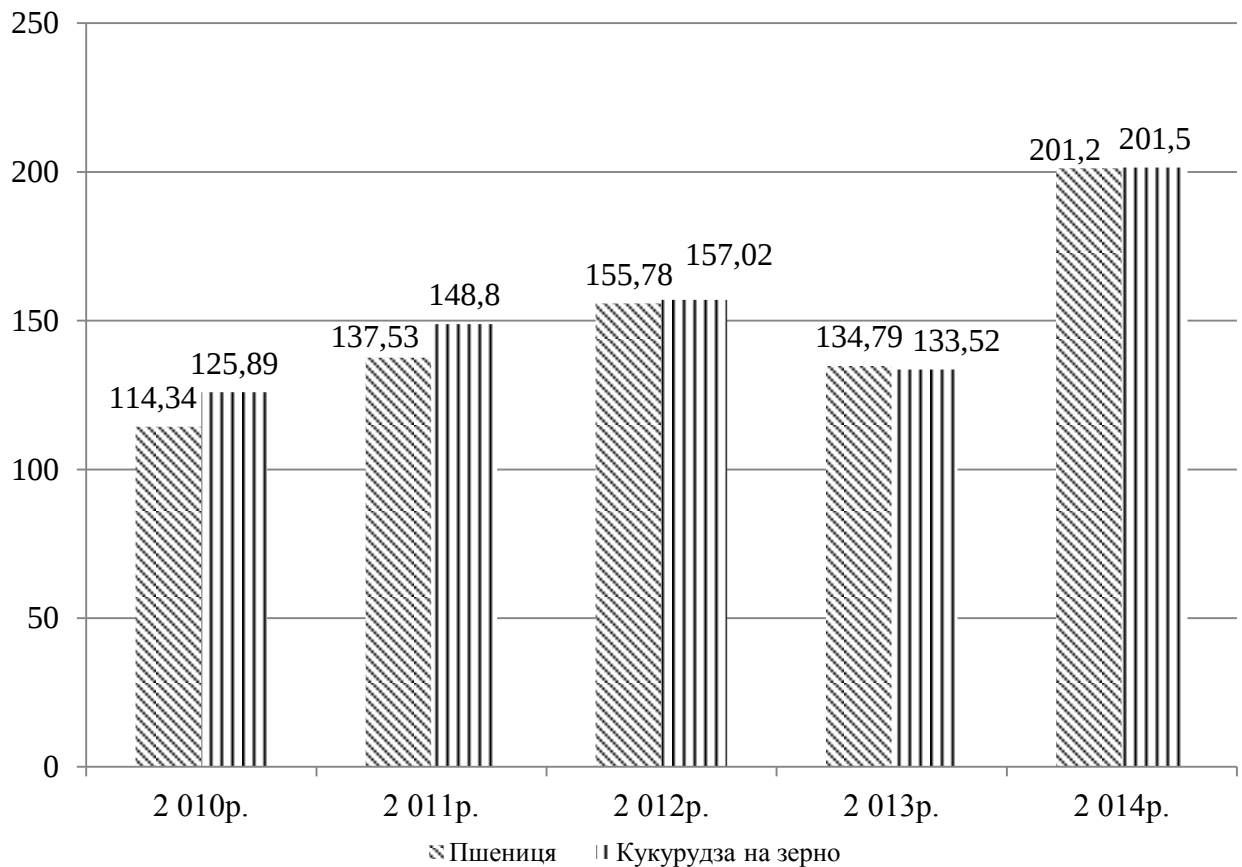


Рис. 2.6. Динаміка цін реалізації основних зернових культур сільськогосподарськими підприємствами Полтавської області за 2010-2014 рр., грн/ц

Проаналізуємо динаміку рівня товарності зернових і зернобобових культур в розрізі окремих їх видів за 1995 – 2014 рр. як по Україні в цілому, так і по Полтавській області зокрема. Розрахунки виконаємо за даними Державної служби статистики в табл. 2.14.

Показники рівня товарності в розрізі окремих зернових і зернобобових культур свідчать про його зростання за усіма видами культур. В Україні

найвищий рівень товарності за 2014 р. серед усіх зернових і зернобобових культур спостерігався у виробництві пшениці (рівень товарності 0,619), кукурудзи (рівень товарності 0,701), гречки (рівень товарності 0,659) та зернобобових (рівень товарності 0,571).

Для сільськогосподарських підприємств Полтавської області перевищення граничного рівня товарності (1) спостерігалось на виробництві пшениці у 2014 році (1,261 пункти), на виробництві кукурудзи у 2012 році (1,188) та 2014 роках (1,191), на виробництві проса у 2014 році (1,280).

Таблиця 2.14

Динаміка рівня товарності зернових і зернобобових культур в 1995 – 2014 рр., пунктів

Культури	Роки								Зміни (+,-) 2014 р. до 1995 р.
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна									
Пшениця	0,456	0,526	0,537	0,617	0,540	0,798	0,609	0,619	+0,163
Жито	0,353	0,452	0,454	0,838	0,360	0,499	0,488	0,546	+0,194
Кукурудза	0,128	0,272	0,562	0,591	0,536	0,790	0,658	0,701	+0,573
Ячмінь	0,256	0,423	0,430	0,574	0,367	0,468	0,420	0,469	+0,213
Овес	0,108	0,330	0,351	0,567	0,188	0,184	0,289	0,203	+0,095
Просо	0,249	0,409	0,839	0,981	0,298	0,748	0,926	0,465	+0,216
Гречка	0,188	0,326	0,491	0,782	0,397	0,509	0,674	0,659	+0,471
Зернобобові	0,113	0,238	0,438	0,473	0,546	0,595	0,572	0,571	+0,458
Полтавська область									
Пшениця	0,544	0,457	0,567	0,341	0,351	0,934	0,715	1,261	+0,717
Жито	0,455	0,550	0,551	0,314	0,426	0,356	0,465	0,539	+0,084
Кукурудза	0,252	0,470	0,749	0,035	0,562	1,188	0,866	1,191	+0,939
Ячмінь	0,251	0,467	0,387	0,136	0,329	0,320	0,480	0,322	+0,072
Овес	0,176	0,486	0,431	0,221	0,358	0,224	0,352	0,294	+0,118
Просо	0,197	0,469	0,544	0,348	1,000	0,512	0,386	1,280	+1,083
Гречка	0,202	0,382	0,489	0,371	0,532	0,818	0,326	0,592	+0,390
Зернобобові	0,153	0,313	0,315	0,562	0,262	0,367	0,806	0,481	+0,328

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Це підтверджує потенціал зернового підкомплексу Полтавської області щодо задоволення потреб не лише в межах даної територіально-адміністративної одиниці, а й України та на світовому ринку. Даний потенціал не використовується у повному обсязі, про що свідчать дані щодо

надходження зернових і зернобобових культур на переробні підприємства Полтавської області (табл. 2.15).

Обсяги надходження зернових і зернобобових культур на переробні підприємства значно нижчі від обсягів виробництва і реалізації. Головними тенденціями у динаміці надходження зернових і зернобобових культур є, з одного боку зростання обсягів надходження від сільськогосподарських підприємств – із 179,9 тис. т у 2002 році до 367,5 тис. т у 2014 році (більше ніж у 2 рази), з іншого боку зниження обсягів надходження від інших господарських структур – із 356,1 тис. т у 2002 році до 174,7 тис. т у 2014 році (на 50,9 %).

Таблиця 2.15

Надходження зернових і зернобобових культур на переробні підприємства Полтавської області в 2002 – 2014 рр., тис. т

	2002	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Зернові та зернобобові культури									
Надійшло – всього	544,2	455,1	484,0	572,3	365,9	421,6	350,1	473,7	542,8
у тому числі від									
сільськогосподарських підприємств	179,9	197,7	265,4	389,7	219,7	232,9	160,3	298,8	367,5
господарств населення	8,2	8,6	3,5	1,4	0,7	0,5	0,5	0,4	0,6
інших господарських структур	356,1	248,8	215,1	181,2	145,5	188,2	189,3	174,5	174,7
Із загального обсягу за видами									
пшениця	316,0	169,1	244,1	268,5	174,0	146,4	84,2	138,7	158,4
жито	49,1	35,6	21,0	24,4	10,4	13,5	13,0	12,1	8,1
кукурудза	107,2	177,4	160,1	193,3	163,7	251,6	238,6	301,8	347,8
ячмінь	55,9	63,8	50,2	76,2	11,8	6,3	12,2	20,0	25,0
овес	8,2	1,1	3,9	0,9	2,8	0,6	0,1	0,3	1,4
просо	0,6	1,4	0,7	0,2	0,6	0,4	0,1	0,0	0,0
гречка	0,9	0,2	1,0	0,5	0,7	0,6	0,0	0,0	0,0
зернобобові	2,1	3,3	2,4	6,4	1,1	1,8	0,7	0,0	0,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145146, 146]

Проведемо аналіз надходження та використання зернових та зернобобових культур по Полтавській області за період 1995 – 2014 рр. в табл. 2.16.

Значну частину категорії суб'єктів підприємницької діяльності які

включені до категорії «інші господарські структури» становлять посередники, тому зниження обсягів продажу даних комерційних структур переробним підприємствам, як і збільшення обсягів продажу безпосередніх виробників, слід розглядати як позитивні зміни в сфері збуту і переробки зернових і зернобобових культур та свідчить про прямий вихід товаровиробників на ринки збуту.

Таблиця 2.16

**Баланс зернових і зернобобових культур Полтавської області
в 1995 – 2014 рр, тис. т**

	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Запаси на початок року	1433,3	698,5	1463,9	1620,3	2580,0	1551,9	1435,0	2885,6	1528,4	2346,2
Надходження										
Виробництво	2016,0	1407,8	2850,7	4531,3	3829,9	2853,7	5055,0	3644,7	5639,6	4821,5
Надійшло з переробки	560,2	402,8	114,1	119,7	119,6	98,8	78,3	56,6	52,4	43,1
Куплено в торговельній мережі	129,5	61,2	51,8	61,7	61,1	63,8	63,5	66,1	101,5	108,8
Одержано в рахунок оплати праці та за оренду паїв	252,0	206,9	240,4	305,9	204,3	188,2	221,1	166,1	170,0	140,3
Куплено на ринках	153,2	222,8	218,9	264,0	177,2	110,5	121,1	105,2	147,0	93,4
Інші надходження	61,4	154,2	24,7	276,6	190,0	205,6	223,9	367,7	170,7	254,4
Використання										
Витрачено на посів	288,9	202,9	215,2	249,1	233,6	167,8	155,8	132,4	124,0	127,3
Витрачено на корм	741,4	539,4	603,4	676,2	610,3	426,6	509,6	523,5	559,9	574,8
Передано на переробку	880,5	508,3	184,5	193,7	236,7	194,0	195,8	196,1	197,1	186,0
Продано переробним та закупівельним організаціям	413,2	49,8	152,3	232,6	290,2	155,7	183,5	237,4	276,1	178,2
Продано організаціям споживчої кооперації	5,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Продано на ринках	175,1	292,8	218,9	264,0	192,8	109,4	119,5	105,2	147,0	90,2
Видано в рахунок оплати праці та за оренду паїв	252,0	206,9	240,4	305,9	204,3	188,2	221,1	166,1	170,0	140,3
Реалізовано за іншими напрямками та інші витрати	36,8	194,2	1709,7	2396,1	3589,4	2145,2	2551,9	4139,3	3698,9	3514,9
Втрати при зберіганні	4,9	12,8	17,0	34,9	20,2	14,6	142,7	31,2	53,2	48,1
Фонд споживання	356,8	316,9	264,1	247,0	232,7	236,0	232,4	232,4	237,2	220,9
Запаси на кінець року	1451,0	830,2	1359,0	2580,0	1551,9	1435,0	2885,6	1528,4	2346,2	2727,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

З іншого боку дане явище можна розглядати і як свідчення не вигідних умов реалізації зернових і зернобобових культур на переробні підприємства

Полтавської області через низькі закупівельні ціни, внаслідок чого посередницькі організації реалізують більшу частину продукції за межі області або України, що на жаль, неможливо відстежити через відсутність відповідних даних.

Незважаючи на неоднозначність тенденцій зміни обсягів реалізації та переробки зернових і зернобобових культур в Полтавській області, слід відзначити зростання запасів протягом досліджуваного періоду із 1 млн 451 тис. т станом на кінець 1995 року до 2 млн 727 тис. т на кінець 2014 року, тобто на 1 млн 276 тис. т або на 87,9 відсотків.

Важливим питанням завжди залишалося визначення чинників підвищення рівня економічної ефективності виробництва зернових і зернобобових культур та способи виміру їх впливу на кінцевий результат. Вплив чинників на рівень виробництва зернових і зернобобових культур було розглянуто у попередньому параграфі дисертаційного дослідження, тому доцільно, на наш погляд дослідити вплив організаційних чинників на показники, які відбивають економічний бік ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств.

Важливим організаційним чинником економічної ефективності виробництва у галузі сільського господарства є спеціалізація виробництва, тобто частка окремих видів продукції у загальній структурі реалізації підприємства. Високий рівень спеціалізації дозволяє більш ефективно використовувати наявні ресурси підприємства, що врешті-решт підвищує рівень рентабельності.

З метою оцінки основних показників, що характеризують рівень реалізації зернових культур базових підприємств як загалом так і в розрізі окремих видів зернової продукції скористаємося даними табл 2.17-2.19. Така характеристика дасть нам змогу визначити «вузькі» місця у процесі виробництва зернової продукції та сформулювати перспективні напрями підвищення її ефективності.

Таблиця 2.17

**Основні показники реалізації зернових культур ТОВ «Посулля-Агро» за
2010-2014 рр.**

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Відхилення (+,-)
Реалізація зернових						
Виручка від реалізації	4224	6129,8	5839,5	5730,1	3763	-461
Частка в загальній виручці	35,4	58,4	71,4	79,5	51,4	+16,0
Собівартість реалізованої продукції	4167	6031,4	5615,3	5666,2	3685	-482
Реалізація продукції, ц	33266	48135	37264	48942	24624	-8642
Ціна грн/ц	127,0	127,3	156,7	117,1	152,8	+25,8
Прибуток, тис. грн	57	98,4	224,2	63,9	78	+21
Прибуток на 1 га, грн	36,85	77,26	177,80	47,65	92,31	+55,46
Прибуток на 1 ц, грн	1,71	2,04	6,02	1,31	3,17	+1,45
Рентабельність, %	1,4	1,6	4,0	1,1	2,1	+0,7
Рівень товарності, %	84,2	104,9	89,0	112,2	100,1	+15,8
Реалізація озимої пшениці						
Виручка від реалізації	1228	1235,7	1575,7	1415	1231,5	+3,5
Частка в загальній виручці	10,3	11,8	19,3	19,6	16,8	+6,5
Собівартість реалізованої продукції	1211,8	1217,3	1488,3	1373,8	1203	-8,8
Реалізація продукції, ц	10078	10248	9946	10536	6620	-3458
Ціна грн/ц	121,8	120,6	158,4	134,3	186,0	+64,2
Прибуток, тис. грн	16,2	18,4	87,4	41,2	28,5	+12,3
Прибуток на 1 га, грн	45,00	34,39	208,10	91,56	86,36	+41,36
Прибуток на 1 ц, грн	1,61	1,80	8,79	3,91	4,31	+2,70
Рентабельність, %	1,3	1,5	5,9	3,0	2,4	+1,0
Рівень товарності, %	100,0	94,5	89,9	90,6	94,4	-5,6
Реалізація кукурудзи на зерно						
Виручка від реалізації	2623,7	4410	3811,4	3764,4	2526,3	-97,4
Частка в загальній виручці	22,0	42,0	46,6	52,2	34,5	+12,5
Собівартість реалізованої продукції	2588,3	4338,2	3739,8	3766,3	2476,4	-111,9
Реалізація продукції, ц	19596	33475	24495	34223	17914	-1682
Ціна грн/ц	133,9	131,7	155,6	110,0	141,0	+7,1
Прибуток, тис. грн	35,4	71,8	71,6	-1,9	49,9	+14,5
Прибуток на 1 га, грн	59,70	149,90	100,00	-2,67	96,89	+37,20
Прибуток на 1 ц, грн	1,81	2,14	2,92	-0,06	2,79	+0,98
Рентабельність	1,4	1,7	1,9	-0,1	2,0	+0,6
Рівень товарності	75,9	107,4	87,9	125,6	101,8	+26,0

Джерело: розраховано автором на основі фінансової та статистичної звітності базового господарства

Щодо показників реалізації продукції зернових культур то слід відмітити, що протягом 2010-2014 років виручка від реалізації даної

продукції зменшилася на 461 тис. грн., а її частка в загальному чистому доході станом на 2014 рік становила 51,4 %, що на 16 відсоткових більше ніж у 2010 році. Одночасно має місце зменшення собівартості реалізованої продукції на 482 тис. грн. (11,6 %) та обсягу реалізації на 8642 ц (26 %).

Така динаміка вищенаведених показників обумовила зростання ціни реалізації на 25,8 грн/ц (20,4%), прибутку від реалізації на 21 тис. грн (36,8 %), прибутку на 1 га зернових культур на 55,46 грн (2,5 рази), прибутку на 1 ц на 1,45 грн (84,9 %) та показника рентабельності на 0,7 відсоткових пунктів. Незважаючи на позитивну динаміку показників ефективності реалізації зернової продукції в умовах ТОВ «Посулля-Агро» слід відмітити на досить низький її рівень. Так протягом досліджуваного періоду показник рентабельності реалізації становив від 1,1 до 4 % а показник прибутку в розрахунку на 1 ц реалізованої продукції від 1,31 до 6,02 грн, що є надзвичайно низьким показником. Оцінюючи показник товарності зернових культур для даного підприємства слід відмітити, що він коливається від 84,2 % до 112,2 і є свідченням того що майже всю зернову продукцію ТОВ «Посулля-Агро» реалізує в тому ж році коли її отримали, а оскільки серед зернових культур домінуючою є кукурудза збирання якої відбувається восени, то можна зробити висновок що її реалізація здійснюється відразу після збирання, хоча в такі періоди в результаті наявності значного обсягу пропозиції ціни на сільськогосподарську продукцію є відносно низькими. Враховуючи все вищенаведене можна сказати, що з метою підвищення рівня ефективності реалізації зернової продукції підприємству потрібно вдосконалювати збутову стратегію з врахуванням додаткових витрат на зберігання отриманого врожаю та додаткової вигоди від реалізації за вищими цінами в інші періоди року.

Оцінюючи реалізації зернової продукції Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» можна спостерігати, що у 2014 році порівняно з 2010 роком виручка від реалізації продукції зернових культур зросла на 56 млн 848 тис грн. (78,4 %), а її частка в загальному чистому доході підприємства

зменшилася лише на 0,5 відсоткових пунктів і протягом всього досліджуваного періоду коливалася від 81,7 до 96 %, що є надзвичайно високим показником.

Таблиця 2.18

**Основні показники реалізації зернових культур Лубенської філії ПрАТ
«Райз-Максимко» за 2010-2014 рр.**

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Відхилення (+,-)
Реалізація						
Виручка від реалізації	72521	60537	108651	49629	129369	+56848
Частка в загальній виручці	96,0	94,2	86,2	81,7	95,5	-0,6
Собівартість реалізованої продукції	70322	32209	111852	47433	66147	-4175
Реалізація продукції, ц	683002	370366	694729	285148	583393	-99609
Ціна грн/тц	106,2	163,5	156,4	174,0	221,8	+115,6
Прибуток, тис. грн	2199	28328	-3201	2196	63222	+61023
Прибуток на 1 га, грн	315,59	4273,34	-464,92	327,27	8863,31	+8547,73
Прибуток на 1 ц, грн	3,22	76,49	-4,61	7,70	108,37	+105,15
Рентабельність	3,1	88,0	-2,9	4,6	95,6	+92,5
Рівень товарності	220,1	88,6	161,5	52,0	243,9	+23,8
Реалізація озимої пшениці						
Виручка від реалізації	315	421	195	1055	902	+587
Частка в загальній виручці	0,4	0,7	0,2	1,7	0,7	+0,2
Собівартість реалізованої продукції	259	321	227	741	746	+487
Реалізація продукції, ц	956	2014	1407	7375	4954	+3998
Ціна грн/ц	329,5	209,0	138,6	143,1	182,1	-147,4
Прибуток, тис. грн	56	100	-32	314	156	+100
Прибуток на 1 га, грн	571,43	869,57	-395,06	2378,79	1380,53	+809,10
Прибуток на 1 ц, грн	58,58	49,65	-22,74	42,58	31,49	-27,09
Рентабельність	21,6	31,2	-14,1	42,4	20,9	-0,7
Рівень товарності	67,3	93,5	81,1	95,0	88,4	21,2
Реалізація кукурудзи на зерно						
Виручка від реалізації	72206	60116	108456	48573	128467	+56261
Частка в загальній виручці	95,6	93,5	86,1	80,0	94,8	-0,8
Собівартість реалізованої продукції	70063	31888	111625	46692	65401	-4662
Реалізація продукції, ц	682046	368352	693322	277773	578440	-103606
Ціна грн/ц	105,9	163,2	156,4	174,9	222,1	+116,2
Прибуток, тис. грн	2143	28228	-3169	1881	63066	+60923
Прибуток на 1 га, грн	311,94	4333,44	-465,76	285,95	8983,76	+8671,82
Прибуток на 1 ц, грн	3,14	76,63	-4,57	6,77	109,03	+105,89
Рентабельність	3,1	88,5	-2,8	4,0	96,4	+93,4
Рівень товарності	220,8	88,6	161,9	51,4	247,6	+26,9

Джерело: розраховано автором на основі фінансової та статистичної звітності базового господарства

Одночасно у 2014 році має місце зменшення собівартості реалізованої продукції на 4 млн 175 тис. грн. (5,9 %) та обсягу реалізації на 99609 ц (14,6 %).

Така зміна вищенаведених показників обумовила зростання реалізаційної ціни продукції зернових культур на 115,6 грн/ц (2,1 рази), загального прибутку від реалізації на 61 млн 23 тис. грн. (у 28 разів), прибутку на 1 га посівів зернових культур на 8 тис 547,7 грн (у 28 разів), прибутку від реалізації 1 ц продукції на 105,2 грн та рівня рентабельності на 92,5 відсоткових пунктів, який у 2014 році склав 95,6 %, що досить високим показником.

Незважаючи на позитивну динаміку показників ефективності реалізації (рентабельності) зернової продукції в умовах Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» слід відмітити досить нерівномірну динаміку рентабельності протягом досліджуваного періоду. Так у 2010 та 2013 роках рентабельність склала 3,1 та 4,6 % відповідно, у 2012 році мала місце збитковість 2,9 %, а в 2011 та 2014 показники рентабельності були найвищими і склали 88 та 95,6 % відповідно.

Одночасно можна спостерігати і досить нерівномірну динаміку показника товарності зернової продукції в умовах Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко». Так у 2011 та 2013 році підприємство реалізувало лише 88,6 та 52 % від обсягу виробництва. Одночасно у 2010 році рівень товарності склав 220,1 % у 2012 році – 161,5 % а у 2014 році 243,9 %. Такий стан є свідченням того дане підприємство маючи власні елеваторні потужності не намагається реалізовувати зернові відразу після збирання а очікуючи більш сприятливу цінову кон'юнктуру певний час зберігає зібраний урожай і лише потім його реалізує.

Щодо показників ефективності реалізації то слід відмітити що протягом досліджуваного періоду ТОВ «Полтава-Сад» (табл. 2.19) зменшив виручку від реалізації зернових на 2 млн 422 тис. грн (95,6 %) та її частку у загальному чистому доході на 14,9 відсоткових пунктів до рівня 0,2 % станом

за 2014 рік. Проте оцінюючи відносні показники ефективності реалізації слід відмітити істотне зростання рівня прибутку від реалізації 1 ц продукції на 63,88 грн та рівня рентабельності на 61,3 відсоткових пунктів, показник якої у 2014 році склав 59,3 %. Таким чином незважаючи на зменшення загальної виручки від реалізації рівень ефективності реалізації одиниці продукції залишається на досить високому рівні.

Таблиця 2.19

Основні показники реалізації кукурудзи на зерно ТОВ «Полтава-Сад» за 2010-2014 рр.

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	Відхилення (+,-)
Реалізація						
Виручка від реалізації	2533	22093	12095	7939	111	-2422
Частка в загальній виручці	15,1	52,1	28,5	25,3	0,2	-14,9
Собівартість реалізованої продукції	2586	12656	7165	6839	69,7	-2516,3
Реалізація продукції, ц	21917	168344	70329	79911	672	-21245
Ціна грн/ц	115,6	131,2	172,0	99,3	165,2	+49,6
Прибуток, тис. грн	-53	9437	4930	1100	41,3	+94,3
Прибуток на 1 га, грн	-105,58	4567,76	3665,43	1055,66	57,84	+163,42
Прибуток на 1 ц, грн	-2,42	56,06	70,10	13,77	61,46	+63,88
Рентабельність	-2,0	74,6	68,8	16,1	59,3	+61,3
Рівень товарності	98,2	86,7	87,2	99,7	3,0	-95,3

Джерело: розраховано автором на основі фінансової та статистичної звітності базового господарства

Оцінюючи рівень товарності зернової продукції в умовах ТОВ «Полтава-Сад» слід відмітити, що протягом 2010-2013 років цей показник коливався в межах 86,7-99,7 % і свідчив про те що підприємство здійснює реалізацію зернової продукції майже відразу після збирання урожаю. За 2014 рік даний показник склав лише 3 % і є свідчення зміни маркетингової стратегії даного підприємства. Таким чином на нашу думку з метою підвищення рівня ефективності виробництва та реалізації зернових необхідно сформулювати нову стратегію реалізації та визначити рівень її ефективності. Дана стратегія повинна бути пов'язана зі зміною термінів реалізації зернової продукції на періоди з вищим рівнем цінової кон'юнктури, що дозволить підвищити показники ефективності реалізації.

2.3. Рівень ефективності виробництва і реалізації зерна

Зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту.

Природно-кліматичні умови та родючі землі України загалом і Полтавської області зокрема сприяють вирощуванню всіх зернових культур і дозволяють отримувати високоякісне продовольче зерно, в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Разом з тим, подальший розвиток галузі вимагає ґрунтовної економічної оцінки, перегляду цілого ряду позицій щодо технічно-технологічних, організаційно-економічних та ринкових умов функціонування всього комплексу.

Матеріально-технічне забезпечення зерновиробництва та ефективність праці не відповідають світовим стандартам і потребам галузі. Відсутність достатніх фінансових ресурсів стримує впровадження новітніх технологій, використання високоякісного насіння, обмежує застосування інших матеріально-технічних ресурсів. Виробництво зерна стає все більш залежним від впливів погодних факторів.

Нераціональне використання земельних ресурсів і низька культура землеробства призводить до виснаження і деградації ґрунтів, зменшення вмісту в них гумусу та поживних речовин. Недостатніми є якість трудових ресурсів та стан науково-дорадчого супроводження зерновиробництва [56].

Для сільськогосподарської галузі більшості адміністративно-

територіальних одиниць України виробництво зернових і зернобобових культур займає важливе місце. Це пов'язане із сприятливими природно-кліматичними умовами та наявністю відповідної переробної інфраструктури. Крім того, зернові та зернобобові культури є важливою складовою продовольчої безпеки країни та водночас одним із найбільш прибуткових видів сільськогосподарської продукції.

Крім того, зернові і зернобобові культури мають відповідні технологічні характеристики для тривалого зберігання, що має неабияке значення за умов коливань обсягів виробництва під впливом природних факторів. Зерновиробничий підкомплекс Полтавської області визначає показники функціонування таких галузей народного господарства як борошномельна, виробництво хлібобулочних виробів, виробництво комбікормів, роздрібна торгівля тощо. Розвиток сільськогосподарських підприємств області, орієнтованих на виробництво зернових і зернобобових культур мають низку проблем, які перешкоджають сталому розвитку. Зокрема, значна частина виробничих потужностей зернового підкомплексу потребують оновлення, оскільки пріоритетним напрямом є інтенсифікація виробництва, тобто зростання валового збору за рахунок підвищення урожайності – інтенсивного фактору.

Вищий рівень ефективності виробництва продукції внутрішньогосподарської галузі рослинництва порівняно із тваринницькою зумовлює зміну спеціалізації сільськогосподарських підприємств, в тому числі і у напрямі зростання частки зернових і зернобобових культур.

З метою оцінки динаміки собівартості виробництва 1 ц зернових культур скористаємося даними табл. 2.20.

В підприємствах України протягом 2010-2014 рр. собівартість виробництва 1 ц зернових і зернобобових культур зросла на 45 грн 30 коп. (45,9 %), серед яких найбільші темпи зростання демонстрували собівартість 1 ц ячменю – 48 грн 61 коп. (50,6 %) та собівартість 1 ц вівса – на 46 грн (51,2 %). Одночасно собівартість пшениці зросла на 46,6 грн (46,8 %),

кукурудзи на зерно на 44,45 грн (46,5 %) та жита на 39,3 грн (40,8 %).

Таблиця 2.20

Динаміка собівартості виробництва 1 ц зернових та зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах України і Полтавської області за 2010-2014 рр., грн

Види зернових і зернобобових	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	абсолютне, грн	відносне, %
Україна							
Зернові і зернобобові – всього	98,80	108,18	134,61	127,57	144,10	+45,30	+45,9
Пшениця	99,60	112,82	139,14	133,99	146,20	+46,60	+46,8
Кукурудза на зерно	95,65	97,72	127,01	118,58	140,10	+44,45	+46,5
Жито	96,30	116,89	125,72	128,86	135,60	+39,30	+40,8
Овес	89,80	128,89	137,91	133,17	135,80	+46,00	+51,2
Ячмінь	95,99	115,89	141,95	143,95	144,60	+48,61	+50,6
Полтавська область							
Зернові і зернобобові – всього	100,50	112,51	135,81	128,52	155,70	+55,20	+54,9
Пшениця	108,35	131,00	145,28	131,48	167,70	+59,35	+54,8
Кукурудза на зерно	96,18	104,40	132,97	126,38	152,60	+56,42	+58,7
Жито	80,84	113,17	151,86	128,47	151,00	+70,16	+86,8
Овес	75,65	140,07	137,10	146,33	130,10	+54,45	+72,0
Ячмінь	104,47	128,49	136,86	151,22	147,20	+42,73	+40,9

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Собівартість виробництва 1 ц зернових і зернобобових культур в Полтавській області зросла за досліджуваний період на 55 грн 20 коп. (54,9 %), при цьому найбільше зростання рівня собівартості 1 ц спостерігалось на виробництві жита – 70 грн 16 коп. (86,8 %) та пшениці – на 59 грн 35 коп. (54,8 %). Поряд з цим собівартість кукурудзи на зерно зросла на 56,42 грн (58,7 %), вівса на 54,45 грн (72 %) та ячменя на 42,73 грн (40,9 %). При цьому слід відзначити перевищення рівня собівартості виробництва 1 ц зернових підприємствами Полтавської області порівняно із середньоукраїнським рівнем.

Більш наочно співвідношення динаміки собівартості пшениці сільськогосподарськими підприємствами України та Полтавської області

ілюструє рис. 2.7.

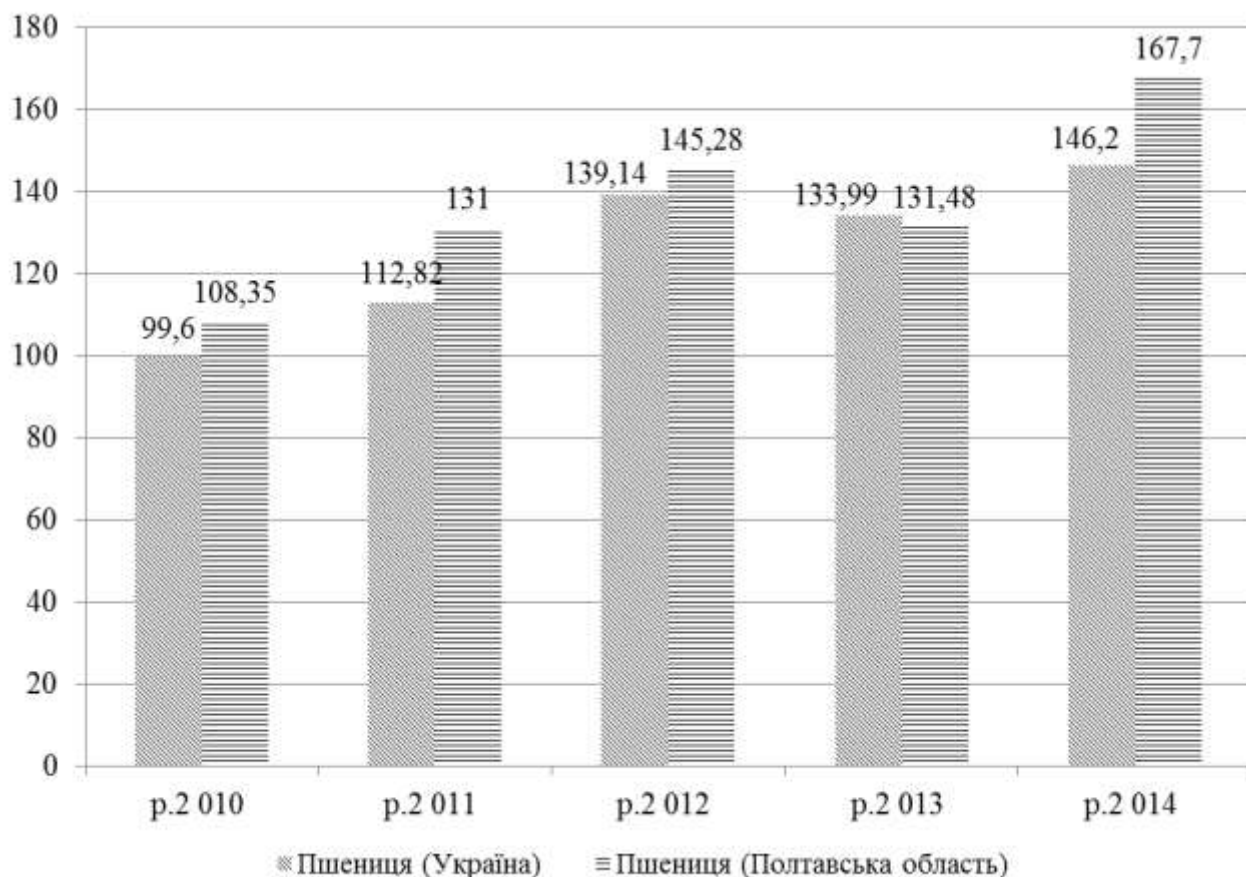


Рис. 2.7. Динаміка собівартості пшениці у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області та України за 2010-2014 рр., грн

Одним із важливіших чинників розвитку зернової галузі, рівень якого постійно зростає в усіх розвинутих країнах, є витрати на виробництво продукції. Для глибокого розуміння тенденцій зростання собівартості доцільно дослідити вплив її окремих складових на загальний показник. В табл. 2.21 Наведена структура основних складових витрат виробництва пшениці в підприємствах Полтавської області.

В структурі витрат на виробництво пшениці переважають прямі матеріальні витрати, частка яких протягом досліджуваного періоду коливалася в межах від 59,4 до 64,9. Незначне скорочення частки прямих матеріальних витрат (5,2 %) пояснюється зниженням питомої ваги їх основних складових. Так, питома вага витрат на мінеральні добрива

знизилась із 20,8 % в 2010 році до 16,3 % в 2014 році, а витрат на насіння і посадковий матеріал – із 9,9 до 7,9 відсотків, відповідно.

Таблиця 2.21

Структура витрат виробництва пшениці в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області в 2010-2014 рр., відсотків

Види витрат	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Прямі матеріальні витрати	64,9	64,9	61,0	59,4	59,7	-5,2
1.1. Насіння і посадковий матеріал	9,9	9,2	9,5	9,2	7,9	-2,0
1.2. Мінеральні добрива	20,8	20,1	20,5	17,7	16,3	-4,5
1.3. Нафтопродукти	11,4	12,3	10,1	10,2	12,1	+0,7
1.4. Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	6,4	8,1	8,5	5,9	9,2	+2,8
1.5. Решта матеріальних витрат	16,4	15,2	12,4	16,4	14,2	-2,2
2. Прямі витрати на оплату праці	6,8	6,9	5,6	7,0	6,9	+0,1
3. Інші прямі витрати	28,3	28,2	33,5	33,6	33,5	+5,2
3.1. Амортизація необоротних активів	4,3	3,8	3,3	3,9	4,5	+0,2
3.2. Відрахування на соціальні заходи	2,4	2,5	2,0	2,4	2,5	+0,1
3.3. Решта інших прямих витрат	21,6	22,0	28,2	27,4	26,5	+4,9
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Частка витрат на оплату праці коливалась в межах від 5,6 % (2012 рік) до 7,0 % (2013 рік). Серед інших складових витрат спостерігається зростання питомої ваги решти інших прямих витрат із 21,6 до 26,5 відсотків.

В табл. 2.22 наведена структура основних складових витрат виробництва кукурудзи на зерно в підприємствах Полтавської області.

В структурі витрат на виробництво зерна кукурудзи переважають прямі матеріальні витрати, частка яких протягом досліджуваного періоду коливалася в межах від 63,8 до 67,6 відсотків. Також для виробництва кукурудзи на зерно характерним є зменшення частки витрат на мінеральні добрива із 15,5 % в 2010 році до 11,3 % в 2014 році. Частка прямих витрат на оплату праці коливалась в межах від 4,9 % (2014 рік) до 6,7 % (2011 рік). Серед інших складових витрат спостерігається зростання питомої ваги решти інших прямих витрат із 19,9 до 22,4 відсотків.

Таблиця 2.22

Структура витрат виробництва кукурудзи в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області в 2010-2014 рр., відсотків

Види витрат	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Прямі матеріальні витрати	67,6	67,5	63,8	66,4	67,6	-
1.1. Насіння і посадковий матеріал	15,9	14,5	17,2	18,0	18,0	+2,1
1.2. Мінеральні добрива	15,5	14,1	14,7	13,3	11,3	-4,2
1.3. Нафтопродукти	10,9	12,4	10,1	8,9	9,8	-1,1
1.4. Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	8,2	12,2	9,6	10,8	15,2	+7,0
1.5. Решта матеріальних витрат	17,2	14,2	12,2	15,3	13,3	-3,9
2. Прямі витрати на оплату праці	6,3	6,7	5,5	5,3	4,9	-1,4
3. Інші прямі витрати	26,1	25,8	30,7	28,3	27,5	+1,4
3.1. Амортизація необоротних активів	4,0	3,8	4,0	3,7	3,3	-0,7
3.2. Відрахування на соціальні заходи	2,2	2,4	2,0	2,0	1,8	-0,4
3.3. Решта інших прямих витрат	19,9	19,6	24,6	22,7	22,4	+2,5
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

В табл. 2.23 наведена структура основних складових витрат виробництва жита в підприємствах Полтавської області.

Таблиця 2.23

Структура собівартості виробництва жита в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області в 2010-2014 рр., відсотків

Види витрат	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Прямі матеріальні витрати	59,3	64,1	57,6	56,7	48,7	-10,6
1.1. Насіння і посадковий матеріал	12,3	10,9	11,3	11,9	8,0	-4,3
1.2. Мінеральні добрива	8,0	9,4	14,3	17,3	10,4	+2,4
1.3. Нафтопродукти	17,6	17,1	14,7	13,6	14,9	-2,7
1.4. Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	7,6	10,1	5,8	0,9	5,8	-1,8
1.5. Решта матеріальних витрат	13,8	16,5	11,6	13,1	9,7	-4,1
2. Прямі витрати на оплату праці	9,4	8,1	7,1	9,2	7,6	-1,8
3. Інші прямі витрати	31,3	27,8	35,3	34,1	43,7	+12,4
3.1. Амортизація необоротних активів	6,8	5,3	5,0	9,4	5,3	-1,5
3.2. Відрахування на соц.заходи	3,4	3,0	2,6	3,1	2,8	-0,6
3.3. Решта інших прямих витрат	21,1	19,5	27,6	21,7	35,6	+14,5
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Для структури витрат на виробництва даного виду зернових і зернобобових характерне скорочення частки прямих матеріальних витрат із 59,3 до 48,7 відсотків.

Дане явище зумовлене передусім скороченням частки витрат на насіння і посадковий матеріал з 12,3 % в 2010 році до 8,0 % в 2014 році та решти прямих матеріальних витрат – з 13,8 до 9,7 відсотків, відповідно.

Частка прямих витрат на оплату праці коливалась в межах від 4,9 % (2014 рік) до 6,7 % (2011 рік).

Серед інших складових витрат спостерігається зростання питомої ваги решти інших прямих витрат із 21,1 до 35,6 відсотків.

В табл. 2.24 наведена структура основних складових витрат виробництва вівса в підприємствах Полтавської області.

Таблиця 2.24

Структура собівартості виробництва вівса в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області в 2010-2014 рр., відсотків

Види витрат	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Прямі матеріальні витрати	59,4	62,0	61,0	53,4	56,4	-3,0
1.1. Насіння і посадковий матеріал	12,9	15,5	17,2	11,6	10,3	-2,6
1.2. Мінеральні добрива	4,5	9,9	9,8	8,5	5,9	+1,4
1.3. Нафтопродукти	20,8	19,6	16,3	14,6	19,3	-1,5
1.4. Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	8,0	3,8	3,4	5,0	5,9	-2,1
1.5. Решта матеріальних витрат	13,2	13,2	14,2	13,8	15,0	+1,8
2. Прямі витрати на оплату праці	13,0	10,8	9,3	12,0	9,1	-3,9
3. Інші прямі витрати	27,6	27,2	29,7	34,6	34,5	+6,9
3.1. Амортизація необоротних активів	5,8	5,6	4,4	5,7	6,3	+0,5
3.2. Відрахування на соціальні заходи	4,9	4,1	3,4	4,3	3,3	-1,6
3.3. Решта інших прямих витрат	16,8	17,6	21,9	24,6	24,8	+8,0
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Частка прямих витрат на оплату праці зменшилася із 13,0 % в 2010 році до 9,1 % в 2014 році. Також знизилася питома вага прямих матеріальних

витрат із 59,4 % в 2010 році до 56,4 % в 2014 році.

Як і для інших видів зернових і зернобобових культур, для виробництва вівса характерним є зростання частки інших прямих витрат, в даному випадку – на 8,0 відсотків, з 16,8 до 24,8, відповідно.

Зниження частки прямих матеріальних витрат відбулося за рахунок зменшення питомої ваги витрат на насіння і посадковий матеріал – із 12,9 до 10,3 відсотків, відповідно та питомої ваги витрат на оплату послуг і робіт сторонніх організацій – із 8,0 до 5,9 відсотків.

В табл. 2.25 наведена структура основних складових витрат виробництва ячменю в підприємствах Полтавської області.

Таблиця 2.25

Структура собівартості виробництва ячменю в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області в 2010-2014 рр., відсотків

Види витрат	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
1. Прямі матеріальні витрати	62,2	62,9	59,8	57,6	57,6	-4,6
1.1. Насіння і посадковий матеріал	11,3	13,1	12,5	11,1	9,7	-1,6
1.2. Мінеральні добрива	14,7	14,6	13,9	13,2	12,0	-2,7
1.3. Нафтопродукти	14,6	15,6	13,3	13,0	15,4	+0,8
1.4. Оплата послуг і робіт сторонніх організацій	8,1	6,8	5,3	6,5	6,5	-1,6
1.5. Решта матеріальних витрат	13,5	12,8	14,7	13,7	14,0	+0,5
2. Прямі витрати на оплату праці	8,8	8,3	7,0	7,7	7,8	-1,0
3. Інші прямі витрати	29,1	28,8	33,2	34,7	34,6	+5,5
3.1. Амортизація необоротних активів	5,5	5,1	4,7	5,4	5,4	-0,1
3.2. Відрахування на соціальні заходи	3,2	3,0	2,6	2,8	2,8	-0,4
3.3. Решта інших прямих витрат	20,4	20,7	25,9	26,5	26,4	+6,0
Витрати – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	х

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Для виробництва ячменю також є характерним зростання частки інших прямих витрат із 29,1 до 34,6 відсотків, відповідно за рахунок збільшення питомої ваги решти інших прямих витрат – з 20,4 до 26,4 відсотків.

Серед складових прямих матеріальних витрат відбулося зниження

питомої ваги витрат на мінеральні добрива – із 14,7 % в 2010 році до 12,0 % в 2014 році та частки витрат на насіння і посадковий матеріал – із 11,3 % в 2010 році до 9,7 %. Також на 1,6 % знизилася питома вага витрат на оплату послуг і робіт сторонніх організацій. Прямі витрати на оплату праці знизились із 8,8 до 7,8 відсотків протягом досліджуваного періоду.

Як видно із матеріалів таблиць 2.21 – 2.25 для показників структури витрат на виробництво основних видів зернових і зернобобових культур притаманними є наступні тенденції:

- зростання частки інших прямих витрат;
- зниження частки витрат на насіння та посадковий матеріал та мінеральні добрива;
- низький рівень частки прямих витрат на оплату праці.

З метою оцінки рівня ефективності (рентабельності) реалізації зернових культур скористаємося даними табл. 2.26.

Таблиця 2.26

Динаміка рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах України і Полтавської області в 2010-2014 рр., %

Види зернових і зернобобових	Роки					Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Україна						
Зернові і зернобобові – всього	13,9	26,1	15,2	1,5	25,8	+11,9
Пшениця	9,6	17,6	11,8	2,4	28,0	+18,4
Кукурудза на зерно	29,9	38,6	19,8	1,5	26,2	-3,7
Жито	-18,0	11,0	5,5	-15,3	-5,6	+12,4
Овес	-15,1	21,8	9,9	-2,6	10,7	+25,8
Ячмінь	-0,4	16,0	11,4	0,6	18,3	+18,7
Полтавська область						
Зернові і зернобобові – всього	19,7	29,8	15,6	4,5	28,4	+8,7
Пшениця	5,5	5,0	7,2	2,5	20,0	+14,5
Кукурудза на зерно	30,9	42,5	18,1	5,7	32,0	+1,1
Жито	-6,0	9,2	-8,2	-17,3	-12,3	-6,3
Овес	-3,2	18,1	13,0	-2,2	13,9	+17,1
Ячмінь	-6,2	3,7	12,8	-3,6	14,7	+20,9

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

Як наслідок, рівень рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур підприємствами Полтавської області в середньому вищий ніж у підприємств України (табл. 2.26). Загальний рівень рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур в Україні збільшився із 13,9 % в 2010 році до 25,8 % в 2014 році, або на 11,9 %. Серед зернових і зернобобових культур найбільш рентабельним було виробництво пшениці та зерна кукурудзи. Так, рентабельність виробництва пшениці у 2014 році становила 28,0 %, що на 18,4 % вище ніж у 2010, а рентабельність виробництва кукурудзи на зерно, хоча і зменшилася на 3,7 відсотки у порівнянні із 2010 роком, була однією з найвищих серед відповідних культур – 26,2 %.

Найвищий рівень рентабельності серед зернових та зернобобових культур, які виробляються у Полтавській області, спостерігався на виробництві зерна кукурудзи – 30,9 % у 2010 році та 32,0 % у 2014 році. Також слід відзначити рентабельності виробництва пшениці, який збільшився із 5,5 % у 2010 році до 20,0 % у 2014 році, тобто на 14,5 %.

Загальною тенденцією як на загальнодержавному, так і локальному рівнях є переважна збитковість виробництва жита. Якщо в цілому по Україні виробництво жита було прибутковим у 2011 році (11,0 %) та 2012 році (5,5 %), то серед підприємств Полтавської області його виробництво було рентабельним тільки в 2011 році – 9,2 % відповідно.

Також протягом досліджуваного періоду, виробництво вівса та ячменю стало із збиткового прибутковим. Якщо в масштабі України виробництво вівса в 2010 році було збитковим (15,1 %), то в 2014 році рівень рентабельності дорівнював 10,7 відсотки. Аналогічний показник в межах Полтавської області збільшився із -3,2 % у 2010 році до 13,9 % у 2014 році. У 2010 році вирощування ячменю в Україні було збитковим (0,4 %), а у 2014 році рівень рентабельності збільшився до 18,3 відсотків, в той час як серед підприємств Полтавської області збитковість вирощування ячменю становила 6,2 відсотки у 2010 році, а в 2014 році спостерігався рівень

рентабельності 14,7 відсотків. Більш наочно динаміку рентабельності зернових культур сільськогосподарськими підприємствами України та Полтавської області ілюструє рис. 3.7.

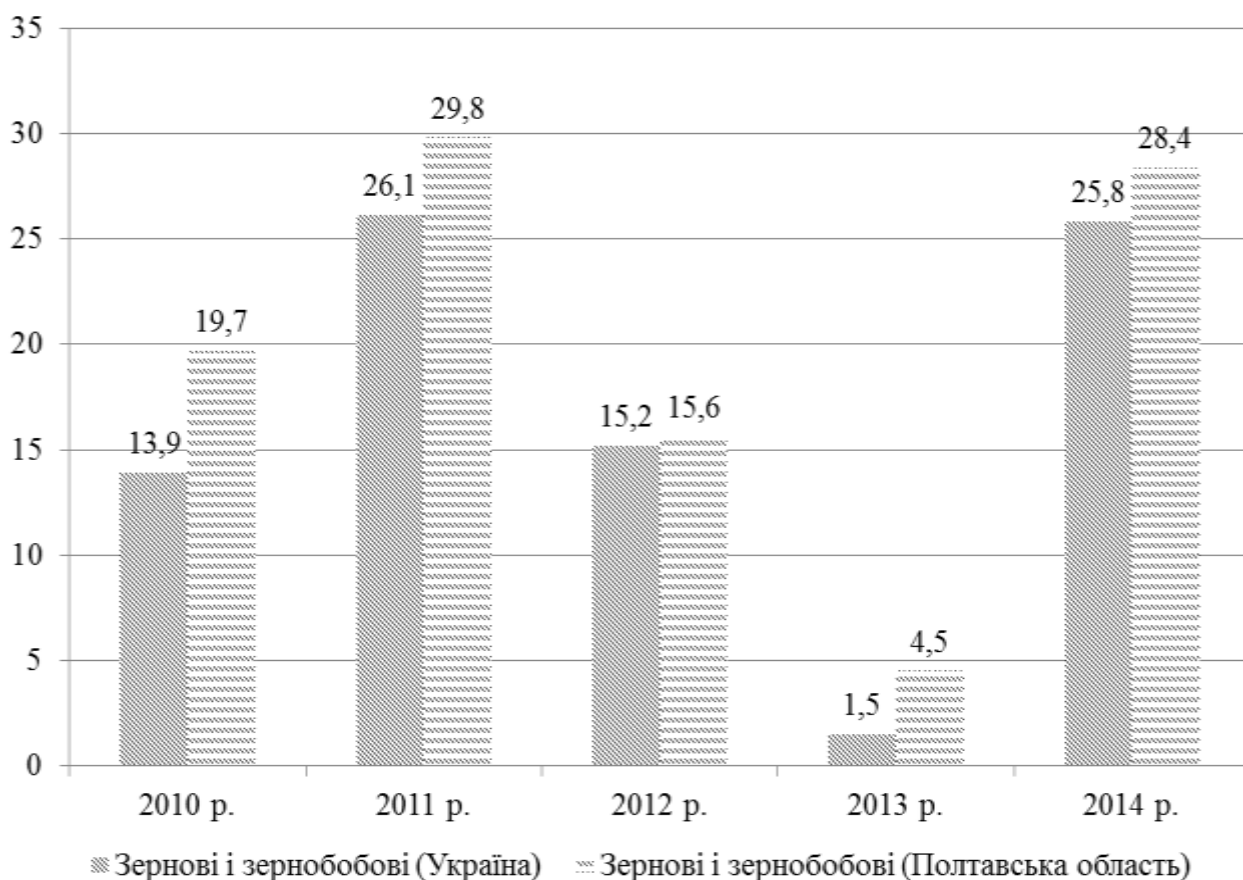


Рис. 3.7. Динаміка рентабельності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області та України за 2010-2014 рр., %

З метою визначення залежності врожайності від рівня концентрації виробництва зернових культур скористаємося даними табл. 2.27.

Оцінюючи дані таблиці можна стверджувати, найвищі показники урожайності мали підприємства з обсягом виробництва зернових культур понад 5000 т. Так займаючи лише 7,5 % від загальної чисельності підприємств, що вирощували зернові культури вони забезпечили близько 55 % від загальної площі їх вирощування із середнім показником урожайності 58,1 ц/га, що на 22,3 % перевищує середню врожайність зернових. Одночасно дані таблиці свідчать, що при скороченні обсягів

виробництва відбувається і зменшення рівня середньої урожайності по групі.

Таблиця 2.27

Групування сільськогосподарських підприємств за обсягом виробництва зернових культур в Україні у 2014 році

Групи підприємств	Кількість підприємств		Зібрана площа/		Обсяг виробництва зерна в розрахунку на одне підприємство, т	Урожайність, ц/га
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. га	у % до загальної зібраної площі		
Підприємства – всього	34443	100	10507,2	100	1449,0	47,5
з них з валовим збором, т						
до 10,0	3824	11,1	18,8	0,1	5,0	10,2
10,1–20,0	3150	9,1	32,5	0,3	15,2	14,7
20,1–50,0	5544	16,1	110,7	1,1	33,9	17
50,1–200,0	8046	23,4	356,2	3,4	103,6	23,4
200,1–500,0	3811	11,1	450,5	4,3	323,9	27,4
500,1–1000,0	2461	7,1	578,7	5,5	717,2	30,5
1000,1–2000,0	2263	6,6	955,9	9,1	1440,4	34,1
2000,1–5000,0	2774	8	2226,5	21,2	3234,6	40,3
більше 5000,0	2570	7,5	5777,4	55	13061,0	58,1

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [147, 148, 149, 150, 151]

Отже, такі дані є свідченням того, що великотоварні підприємства, які концентрують у себе значні земельні ресурси та формують значні обсяги валового збору мають найкращі можливості щодо впровадження інтенсивних технологій виробництва сільськогосподарської продукції і одночасно можуть стати «локомотивами» зростання рівня ефективності всього агропромислового комплексу України.

Проведемо групування підприємств Полтавської області за рівнем валового збору зернових і зернобобових культур у 2014 році в табл. 2.28.

Як свідчать результати групування підприємств Полтавської області за рівнем валового збору зернових і зернобобових культур (табл. 2.28) найбільша кількість підприємств – 522 або 27,1 % із загальної чисельності характеризуються наступними параметрами: обсяг валового збору від 50 до 200 т, площа з якої зібрано урожай 20205 га (2,7 %), урожайність 27,6 ц/га.

Найвищий рівень виробництва спостерігається у групі 189 підприємств (9,8 % від загальної кількості) – більше 5000 т із загальною площею 488 тис. 341 га (66,3 % від загальної кількості) та рівнем урожайності 60,8 ц/га.

Таблиця 2.28

Групування сільськогосподарських підприємств за рівнем виробництва зернових культур в Полтавській області у 2014 році

Групи підприємств	Кількість підприємств		Зібрана площа/		Обсяг виробництва зерна в розрахунку на одне підприємство, т	Урожайність, ц/га
	одиниць	у % до загальної кількості	га	у % до загальної зібраної площі		
Підприємства – всього	1925	100,0	736428	100,0	2046,7	53,5
з них з валовим збором, т						
до 2,5	11	0,6	42	0,0	1,6	4,2
2,5–5,0	18	0,9	60	0,0	4,1	12,4
5,0–10,0	61	3,2	350	0,0	8,4	14,7
10,0–20,0	135	7,0	1090	0,2	15,7	19,5
20,0–50,0	265	13,8	4957	0,7	34,4	18,4
50,0–200,0	522	27,1	20205	2,7	106,8	27,6
200,0–500,0	269	14,0	26460	3,6	324,6	33,0
500,0–1000,0	172	8,9	35090	4,8	716,1	35,1
1000,0–2000,0	129	6,7	45393	6,2	1446,2	41,1
2000,0–5000,0	154	8,0	114440	15,5	3269,7	44,0
більше 5000,0	189	9,8	488341	66,3	15709,6	60,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [144, 145, 146]

З метою оцінки рівня ефективності виробництва зернових культур в умовах окремих сільськогосподарських підприємств та визначення чинників, які мають на неї вплив скористаємося даними сукупності підприємств Глобинського, Лубенського, Полтавського, Кобеляцького та Гадяцького районів, які займалися вирощуванням зернових та зернобобових культур. Для розрахунків було обрано 54 сільськогосподарські підприємства з обсягом землекористування від 450 до 5400 га, які є найбільш типовими для агропромислового комплексу Полтавської області. Для такого дослідження сукупність підприємств за рівнем площі ріллі ми розподілимо на 5 груп та

розрахуємо показники урожайності та норми прибутку по кожній із груп (табл. 2.29)

Таблиця 2.29

Залежність економічної ефективності виробництва зернових від розміру сільськогосподарських угідь досліджуваної сукупності сільськогосподарських підприємств

Показники	Групи підприємств за площею ріллі, га					В середньому
	1 гр.	2 гр.	3 гр.	4 гр.	5 гр.	
	до 990	990-1980	1981-2970	2971-3960	понад 3960	
Кількість підприємств, од.	6	23	15	7	3	54
с.-г. угідь, га	4002	37499	39258	23041	14867	23733,4
Ріллі, га	3891	34793	37439	22949	14076	22629,6
припадає с.-г. угідь на 1 підприємство, га	667,0	1630,4	2617,2	3291,6	4955,7	2632,4
в т. ч. ріллі, га	648,5	1512,7	2495,9	3278,4	4692,0	2525,5
Площі під зерновими, га	1923,3	20568,6	18349,3	12663,8	7882,3	12277,5
на одне підприємство, га	320,5	894,3	1223,3	1809,1	2627,4	1374,9
Питома вага зернових у загальній ріллі, %	49,4	59,1	49,0	55,2	56,0	53,7
Виробництво зернових по групі, ц	6603,0	56649,0	70337,0	34052,0	22561,0	38040,4
Урожайність по групі, ц/га	34,3	27,5	38,3	26,9	28,6	31,1
Витрати на виробництво зернових по групі, тис. грн	4749	51520	47811	48606	21770	34891,0
Виручка від реалізації зернових по групі, тис. грн	5414,9	69728,7	60268,0	57077,3	25420,1	43581,8
Коефіцієнт рентабельності	0,14	0,35	0,26	0,17	0,17	0,2

Джерело: розраховано за даними управління агропромислового розвитку Полтавської ОДА

Згідно виконаних розрахунків досліджувані господарства були поділені на 5 груп в залежності від розміру с.-г. угідь. Найбільш чисельною групою є друга група в яку увійшли господарства з розміром с.-г. угідь від 990 га до 1980 га. Стосовно показників економічної ефективності, то господарства другої групи мають найвищий показник коефіцієнта рентабельності при виробництві зернових культур, яка у досліджуваному періоді склала 0,35, одночасно у підприємств даної групи частка зернових культур у загальній площі ріллі склала близько 60 %.

Одночасно слід відмітити, що за показником урожайності лідируючі позиції займають підприємства першої групи (площа ріллі до 990 га) з показником 34,3 ц/га та підприємства третьої групи (площа ріллі від 1981 до 2970 га) з показником 38,3 ц/га). В групах з обсягом ріллі понад 2971 га можна спостерігати зниження як показника урожайності до рівня 26,9 ц/га так і показника коефіцієнту рентабельності до 0,17. Таким чином, в загальному дані таблиці дають змогу стверджувати, що серед досліджуваних сільськогосподарських підприємств найкращі показники виробництва зернових мали господарства із обсягом ріллі в межах 990-2970 га, які продемонстрували як найвищі рівні урожайності, так і прибутковості. Такий стан може бути обґрунтований тим, що у таких підприємств є більша можливість щодо контролю витрат виробництва.

Характерною особливістю ринку зернових і зернобобових культур України протягом тривалого періоду залишається відсутність прозорого механізму ціноутворення. Наслідком цього є довільний характер формування закупівельних цін на основні види зернових і зернобобових культур комерційними організаціями, передусім, переробними підприємствами, що негативним чином впливає на рівень рентабельності виробництва.

Крім того, в останні роки, на рівень цін основних зернових і зернобобових культур значний вплив здійснюють коливання кон'юнктури світового ринку зерна, що обумовлене високим ступенем міжнародної інтеграції вітчизняного зернового ринку.

Головним негативним наслідком зазначеної ситуації є високий ступінь залежності ситуації на вітчизняному ринку зернових від світових цін. Як приклад, можна навести дані про експорт зернових культур у 2012/2013 маркетинговому році – 7, млн т пшениці, що становить 45,6 % валового збору, 13,7 млн т кукурудзи (що склало 65,0 %) та 2,1 млн т ячменю (що склало 30,4 %).

Через зростання світових обсягів виробництва та запасів основних зернових і зернобобових культур у 2013/2014 маркетинговому році ціни на

світовому ринку знизилися, що найбільш чітко можна прослідкувати на прикладі кукурудзи (рис. 2.8).

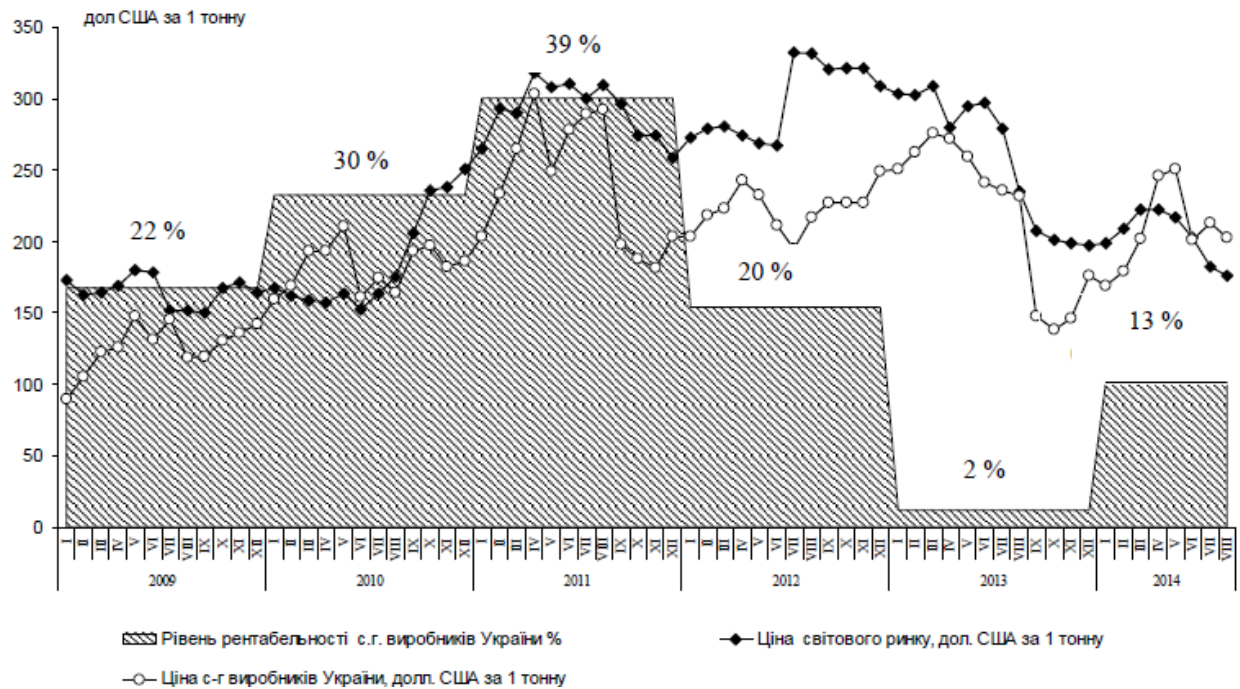


Рис. 2.8. Залежність дохідності виробників кукурудзи в Україні від рівня світових цін за 2009 – 2014 рр. [12]

Щодо ринку пшениці, то коливання цін на світовому ринку зумовили ще більше зниження цін на ринку України. Проте, зазвичай наявність стабільного внутрішнього попиту на пшеницю зменшує вплив волатильності світових цін на економічну ефективність вирощування пшениці, наслідком чого є вища, порівняно із іншими зерновими та зернобобовими культурами конкурентоспроможність. Ті види зернових та зернобобових культур, які мають нижчу частку експорту в структурі реалізації, відповідно меншим чином залежать від коливань світової кон'юнктури.

Крім того, зниження рівня економічної ефективності виробництва зернових і зернобобових культур, зумовлене низькою інвестиційною привабливістю галузі сільського господарства в цілому та в розрізі окремих видів продукції. За умов фінансової і політичної нестабільності та вищого рівня ризику, основні інвестиційні потоки спрямовуються у високорентабельні проекти та ті види діяльності, які мають менш тривалий

операційний цикл. Таке становище сприяє тому, що власники та керівники сільськогосподарських підприємств збільшують площі посіву та виробництво більш прибуткових культур, зокрема соняшника та сої. Наслідками переорієнтації виробників із виробництва традиційних для Полтавської області зернових культур на олійні, є втрата конкурентних позицій внаслідок зниження потенціалу.

За допомогою методу аналітичних групувань нами було досліджено вплив рівня спеціалізації на показники економічної ефективності виробництва зерна пшениці (табл. 2.30) 56 підприємств, відповідно, у Полтавській області (у Гадяцькому, Глобинському, Кобеляцькому, Лубенському та Полтавському районах).

Таблиця 2.30

Групування сільськогосподарських підприємств Полтавської області за часткою площі посіву зернових у ріллі, відсотків

Показники	Групи підприємств за рівнем частки зернових у ріллі				
	1	2	3	4	5
	до 38,4	38,4-50,4	50,4-62,4	62,4-74,4	понад 74,4
Кількість підприємств, од.	6	16	19	11	4
Площа с.-г. угідь, га	30640	53980	47649	18491	5821
у т.ч. ріллі, га	29067	50639	45701	17459	5821
Припадає на 1 підприємство, га: с.-г. угідь	5106,7	3373,8	2507,8	1681,0	1455,3
ріллі	4844,5	3164,9	2405,3	1587,2	1455,3
Площі під зерновими, га	9140,6	22655,9	25610,0	11574,7	4655,1
на одне підприємство, га	1523,4	1416,0	1347,9	1052,2	1163,8
Частка зернових у загальній ріллі, %	31,4	44,7	56,0	66,3	80,0
Виробництво зерна зернових культур по групі, ц	30788,0	76154,0	81607,0	28053,0	15279,0
на одне підприємство, ц	5131,3	4759,6	4295,1	2550,3	3819,8
Урожайність по групі, ц/га	33,7	33,6	31,9	24,2	32,8
Витрати на виробництво зернових по групі, тис. грн	40855,0	62668,0	65874,0	39002,0	19044,0
на одне підприємство, тис. грн	6809,2	3916,8	3467,1	3545,6	4761,0
Виручка від зернових по групі, тис. грн.	46022,0	75776,5	77603,7	44826,3	21614,5
на одне підприємство, тис. грн	7670,3	4736,0	4084,4	4075,1	5403,6
Коефіцієнт рентабельності	0,13	0,21	0,18	0,15	0,13

Джерело: розраховано за даними управління агропромислового розвитку Полтавської ОДА

Досліджувані підприємства були згруповані за рівнем спеціалізації – частки відповідної культури у загальному розораних сільськогосподарських угідь за 2014 рік.

Як видно із даних табл. 2.30, найвищі показники виробничої ефективності спостерігаються у підприємствах, що належать до першої, другої та четвертої груп. Зокрема для підприємств першої групи характерні найвищі у сукупності показники виробничої ефективності – найвищий рівень урожайності, який становить 33,7 ц/га. При цьому рівень витрат виробництва зернових в середньому на підприємстві також найвищий серед досліджуваної сукупності – 6 млн 809,2 тис. грн, як і обсяг виручки, що припадає на одне підприємство – 7 млн 760,3 тис. грн.

Для підприємств четвертої групи характерний найнижчий рівень урожайності – 24,2 ц/га, хоча рівень витрат в середньому на підприємстві найнижчий – 3 млн 545,6 тис. грн, як і середній обсяг виручки – 4 млн 75,1 тис. грн. При цьому рівень коефіцієнта рентабельності у підприємствах четвертої групи становить 15 коп. на 1 грн витрат проти 13 коп. у підприємствах першої групи. Найвищий рівень коефіцієнта рентабельності спостерігається у підприємствах, що входять до другої групи із часткою посіву зернових у загальній площі ріллі від 38,4 до 50,4 відсотків. На нашу думку, показники виробничої та економічної ефективності є найбільш оптимальними для сільськогосподарських підприємств Полтавської області.

Слід зазначити, що спосіб аналітичних групувань хоча і є найбільш простим та наочним, не дає можливості визначити ступінь впливу факторної ознаки. Найбільш точно дозволяє виміряти вплив чинників на результат метод дисперсійного аналізу.

За допомогою методу дисперсійного аналізу дослідник може виявити вплив чинників на мінливість результативного показника. Крім того, використання дисперсійного аналізу дозволяє визначити ступінь впливу чиннику або їх групи на зміну рівня результативної ознаки.

Для визначення впливу спеціалізації підприємств на рівень економічної

ефективності ми використали програмне забезпечення Statistica 8.0, модуль ANOVA (Analysis of Variance). Для цього досліджувані підприємства були розбиті на групи за рівнем спеціалізації, який визначався часткою посіву відповідних зернових культур у загальній площі ріллі:

- низький – до 20 %,
- середній – від 20 до 40 %,
- високий – більше 40 %.

За результатами дисперсійного аналізу було визначено, що рівень спеціалізації зернових зумовлює збільшення рівня рентабельності на 0,9 відсотків (додаток Ж).

Висновки до розділу 2

1. За останні роки Україна забезпечила зростання обсягів виробництва як сільськогосподарської продукції загалом, так зернових культур зокрема, та стала одним із світових лідерів експорту продукції агропромислового комплексу. Така тенденція викликає необхідність приділення більшої уваги даному сектору економіки з метою забезпечення подальшого зростання рівня його ефективності та прибутковості.

2. Орієнтація країни на експорт зернових та іншої продукції рослинництва має носити обережний характер, оскільки значні обсяги експорту (в умовах низької купівельної спроможності в Україні) можуть негативно вплинути на рівень харчового балансу та, як наслідок, продовольчої безпеки України. Одночасно такий підхід знижує сировинну базу для власної переробної промисловості та обмежує можливості формування додаткової вартості.

3. Динаміка показників урожайності зернових культур дає підстави стверджувати про наявність резервів зростання обсягів виробництва за рахунок даного фактору, а оцінка залежності ефективності та розмірів землекористування дозволяє формувати пропозиції щодо зростання ефективності сільськогосподарського виробництва на основі концентрації та

спеціалізації.

4. Проведені групування дають змогу виявити залежність між обсягом користування ріллі та рівнем економічної ефективності виробництва зернових, що дає змогу формувати пропозиції щодо визначення як оптимального обсягу землекористування, так і частки окремої культури у загальній площі посівів.

5. Використавши дані про обсяги виробництва зернових і зернобобових культур в Полтавській області та Україні, розроблено декілька варіантів розвитку (негативний, очікуваний, позитивний) рівня вирощування відповідних культур на період 2015-2017 рр. Використання даних прогнозів доцільно застосовувати у практиці виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств, які спеціалізуються на виробництві даних видів продукції рослинництва.

6. Полтавська область є однією із адміністративно-територіальних одиниць України, яка займає провідне місце у виробництві зернових і зернобобових культур та має величезний потенціал, як у забезпеченні загальнонаціональної потреби у відповідних видах рослинницької продукції, так і у попиту на світовому ринку. Особливо це стосується таких культур як пшениця і кукурудза не зерно.

7. Негативними тенденціями у розвитку інфраструктури ринку зернових і зернобобових культур Полтавської області та України є зростання обсягів продукції, яка реалізується через систему посередницьких організацій, що призводить до недоотримання доходів виробниками та збільшує ціну кінцевої продукції для споживачів.

8. Результати проведених досліджень з використанням методів аналітичних групувань та дисперсійного аналізу дозволили визначити ступінь впливу рівня спеціалізації підприємств на показники економічної ефективності для підприємств-виробників пшениці і сої та визначити оптимальний рівень спеціалізації для підприємств, які функціонують в Полтавській області.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

3.1. Формування ресурсоощадного виробництва товарного зерна і його ефективність

Питання забезпечення високого рівня ефективності виробництва завжди було одним із першочергових і найбільш важливих як в масштабах народного господарства країни, так і його окремих внутрішньогосподарських галузей та окремих видів продукції.

Сільськогосподарське виробництво та його основні складові (виробництво, збут, матеріально-технічне забезпечення, державна підтримка, страхування тощо) розглядаються, як науковцями-теоретиками, так і підприємцями з позицій забезпечення економічної ефективності. Підвищення економічної ефективності є багатоаспектним питанням, яке доцільно розглядати в розрізі окремих складових виробничо-господарської діяльності підприємств галузей сільського господарства. Для підприємств внутрішньогосподарської галузі виробництва зернових і зернобобових підвищення економічної ефективності забезпечується за наступними напрямками:

- додатковий обсяг виробленої продукції;
- додаткові грошові потоки від реалізації продукції;
- додатковий прибуток;
- використання додаткових обсягів ресурсів, передусім за рахунок підвищення відношення робітників до праці;
- покращення репутації підприємства.

Як видно, основні напрями підвищення рівня ефективності ґрунтуються на одержанні додаткового обсягу виробництва. При цьому

необхідно пов'язувати із нарощуванням обсягів виробництва інші складові діяльності підприємств – матеріальне забезпечення, збут, переробку, фінансову діяльність тощо. Розрахунок та планування резервів, приросту рівня показників ефективності вимагає всебічної та комплексної оцінки. Наприклад, зростання рівня урожайності зернових та зернобобових культур при внесенні мінеральних або органічних добрив забезпечується не лише кількістю відповідних складових, а й низкою інших чинників, які зазвичай не враховуються.

Проведемо аналіз рівня виробництва зернових культур на досліджуваних підприємствах Полтавської області за останні 5 років в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Рівень виробництва зернових культур в досліджуваних підприємствах
Полтавської області в 2010 – 2014 рр.**

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Показники урожайності, ц/га					
В сгп України	27,6	39,0	33,4	43,7	47,5
В сгп Полтавської області	32,5	55,6	39,9	59,2	53,5
ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко»	44,5	63,1	62,5	81,7	33,5
ТОВ «Посулля-Агро»	25,5	36,0	33,2	32,5	29,1
ТОВ «Полтава-Сад»	44,4	94,0	60,0	76,9	31,9
Площа посіву зернових культур, га					
ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко»	6968	6629	6885	6710	7133
ТОВ «Посулля-Агро»	1547	1273,6	1261	1341	845
ТОВ «Полтава-Сад»	502	2066	1345	1042	714
Резерви підвищення виробництва зернових культур на 1 га посівної площі, ц					
ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко»	х	х	х	х	14
ТОВ «Посулля-Агро»	2,1	3,0	0,2	11,2	18,4
ТОВ «Полтава-Сад»	х	х	х	х	15,6
Загальний обсяг резервів підвищення виробництва зернових культур, тис. ц					
ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко»	х	х	х	х	99,9
ТОВ «Посулля-Агро»	3,2	3,8	0,3	15,0	15,5
ТОВ «Полтава-Сад»	х	х	х	х	11,1

Як видно із табл. 3.1, забезпечення урожайності зернових культур на рівні Полтавської області, дозволило б додатково отримати у 2014 році 155,2 тис. ц зернових.

На сучасний стан вітчизняного зернового господарства впливає ряд

чинників, які значно впливають на ефективність зерновиробництва. До них належать в першу чергу: матеріально-технічне забезпечення виробництва; постачання високоврожайних, цінних у продовольчому і кормовому відношенні сортів посівного матеріалу; достатнє внесення мінеральних та органічних добрив; впровадження науково обґрунтованих сівозмін з оптимальним насиченням і раціональним розміщенням посівів зернових культур.

Важливою умовою зростання економічної ефективності галузей рослинництва є підвищення урожайності всіх сільськогосподарських культур і зниження матеріально-грошових затрат на виробництво та реалізацію продукції.

Підвищення урожайності зернових культур в підприємствах Полтавської області можна досягти, використовуючи резерви виробництва, пов'язані з інтенсифікацією галузі, а саме: внесення науково-обґрунтованих доз мінеральних добрив, використання засобів захисту і регуляторів росту рослин; використання сортів і гібридів інтенсивного типу по кращих попередниках; скорочення втрат врожаю при збиранні [160].

Застосування добрив під зернові культури повинно забезпечити оптимальне живлення рослин, високий урожай зерна, а також підвищення родючості ґрунтів. Норма внесення добрив під зернові культури залежить від попередника. Найвищий урожай озимої пшениці після пару забезпечить внесення 80 кілограм на гектар діючої речовини азотних добрив, урожайність при цьому складатиме 56 центнерів з гектара.

Зниженню собівартості сприятиме використання комбінованої ґрунтообробної та сучасної збиральної техніки, що дозволяє заощаджувати паливно-мастильні матеріали, кошти на ремонт, витрати праці, скоротити втрати зерна при збиранні врожаю.

В умовах обмеженого ресурсного забезпечення аграрних підприємств в підвищенні врожайності і стабільності виробництва зростає роль і значення сорту. Найбільш цінними є сорти, добре пристосовані для вирощування в

конкретних умовах кожного окремого господарства, що відрізняються стабільно високою урожайністю та якістю зерна, потребують менших енерговитрат на вирощування, мають високу морозо-, посухо-, і жаростійкість, стійкість проти хвороб і шкідників. Одним із головних завдань для сільськогосподарських підприємств є прискорення впровадження нових сортів зернових культур, які пройшли державне і виробниче сортовипробування, занесені в Реєстр сортів рослин України по зоні Лісостепу або включені до рекомендаційного списку сортів для вирощування в умовах області.

Як показують дослідження, від сортооновлення залежить щонайменше 20-25 % урожаю. При цьому важливо, щоб сорти кожної окремої культури раціонально сполучались один з одним за строками стиглості урожаю, що дозволяє значно зменшити втрати зерна при його збиранні і більш раціонально використовувати техніку та робочу силу [30].

Вибір перспективних для себе сортів і гібридів зернових культур кожне господарство повинно здійснювати з урахуванням місцевих умов, а також використовуваних сівозмін. Для успішного і швидкого вирішення питання внутрішньогалузевої (в т. ч. і сортової) спеціалізації, звичайно ж, потрібно належним чином укріпити матеріально-технічну базу як насінницьких формувань, так і аграрних підприємств, удосконалювати організацію виробництва.

Кожне підприємство повинно зі всією відповідальністю підходити до вибору найбільш прийнятних для себе моделей технічних засобів. Особливо ретельно це питання необхідно вирішувати стосовно зернозбиральних комбайнів, бо сучасні енергонасичені комбайни з високою пропускнуною спроможністю неефективно використовуються на полях з низькою урожайністю. Їхня продуктивність різко зменшується і при збиранні забур'янених площ.

На жаль, сьогодні технології вирощування всіх зернових культур спрощені до мінімуму. Вирощуване зерно не рідко має низьку якість, що призводить до погіршення кінцевих продуктів споживання.

Важливим фактором росту врожайності, підвищення якості продукції є раціональне використання добрив. Як свідчать дані наукових досліджень, при правильному їх застосуванні високий економічний ефект досягається навіть при невеликих дозах. Так, при вжитті 30 кг/га азоту на полях з непаровими попередниками збільшення врожаю складає 4-5 ц, а у вологі роки – 8-10 ц. Кожна вкладена у добрива гривня забезпечує 1,5-3,0 грн додаткового прибутку. Між тим кількість добрив, що вносяться в країні в останні роки є вкрай недостатньою. Вона більш ніж вдесятеро менша рівня 1990 року. Незадовільним є і співвідношення азоту, фосфору та калію [184].

Добрива – потужний фактор підвищення врожайності культур і продуктивності сільського господарства в цілому. За даними Комісії з харчування ООН (ФАО), частка добрив у формуванні врожаю складає 30-50 %, а в прирості врожаю – 50-70 %. В Україні цей показник коливається від 30 до 40 % і залежить від клімату, родючості ґрунту, рівня агротехніки, норм і якості добрив та інших факторів. Затрати на застосування добрив коливаються в межах 10-25 % усіх затрат рослинництва. Для вибору та впровадження у виробництво найефективніших норм, форм, способів і строків внесення добрив необхідна їх економічна оцінка (табл. 3.2) [30, 95].

Таблиця 3.2

**Внесення добрив на 1 га посівної площі зернових і зернобобових культур
в 2000 – 2014 рр.**

	Роки							Зміна (+,-) 2014 р до 2000 р
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Полтавська область								
Мінеральні добрива, кг	7,0	31,0	72,0	75,0	81,0	91,0	90,0	+83,0
Органічні добрива, т	1,5	1,0	1,1	0,9	0,7	1,0	0,9	-0,6
Україна								
Мінеральні добрива, кг	15,0	35,0	63,0	71,0	79,0	87,0	93,0	+78,0
Органічні добрива, т	0,8	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	-0,3

Як видно з табл. 3.2, в сільськогосподарських підприємствах України та Полтавської області протягом останніх років зросли обсяги внесення мінеральних добрив у 12 та 5 разів відповідно. При цьому спостерігається

зниження обсягів внесення органічних добрив на 1 га посівної площі зернових культур.

Головними критеріями економічної ефективності застосування добрив є додатковий обсяг виробленої продукції та ресурсомісткість її одиниці. Крім того використовують показники приросту рівня урожайності; зниження витрат ресурсів на одиницю продукції; зменшення періоду окупності ресурсів; зниження рівня сукупних виробничих витрат в розрахунку на одиницю продукції; зростання чистого прибутку в розрахунку на одиницю посівної площі. При цьому важливо у повному обсязі враховувати усі види витрат пов'язані із застосуванням добрив [29, 155].

В сучасних умовах зростають вимоги до підвищення економічної ефективності використання мінеральних та органічних добрив, передусім, до обсягів виробництва продукції та її якісних характеристик. В умовах постійного підвищення цін на виробничі ресурси (пальне, добрива, оплата праці, основні засоби) необхідно чітко визначати економічний ефект, тобто пов'язувати граничні витрати та додаткові доходи від використання добрив [46, 184].

Максимальний приріст урожаю не завжди є результатом найраціональнішого застосування добрив. Для встановлення дійсного економічного ефекту необхідно знати всі витрати, пов'язані з використанням добрив, а також величиною чистого прибутку.

В умовах гострої нестачі фінансових ресурсів перевагу слід надавати внесенню органіки. При цьому, як показує передовий досвід, вносити доцільно не саме гній, а компости, які приготовлено на основі вермикультури. За вмістом гумусу таке органічне добриво у 4-8 разів цінніше гною. Враховуючи, що отримана таким маса органіки у 5-10 разів легше гною, це одночасно призводить до економії витрат на вивіз органіки на поле та її внесення в ґрунт. Між тим, у нас інші джерела органіки майже не використовуються.

При застосуванні добрив доцільно дотримуватись таких умов:

використовувати їх у першу чергу під пріоритетні культури, які забезпечують найвищу ефективність (озима пшениця, ячмінь, цукрові буряки, соняшник, овочі, кукурудза); дози добрив оптимізувати залежно від агрохімічних показників ґрунтів; вносити їх переважно локальним способом (у підживлення, рядки), що забезпечує економію на 30-40 % (без зниження врожайності); застосовувати добрива на землях з відповідним водним режимом, провапнованих, на посівах, захищених пестицидами від шкідників, хвороб і бур'янів [141].

Важливе значення має локальне внесення добрив, яке сприяє підвищенню коефіцієнта використання рослинами поживних речовин і дозволяє зменшити дози їх застосування на 30-40 % і відповідно скоротити витрати.

Перед розробкою системи удобрення необхідно проаналізувати характер системи удобрення в господарстві, пов'язати її з господарськими умовами, наявністю складів для мінеральних добрив, гноєсховищ, машин для внесення добрив, тощо.

Система удобрення в сівозміні пов'язана із правильним встановленням добрив за рекомендаціями науково – дослідних установ і місцевих сільськогосподарських органів (дослідних станцій та проектно-розвідувальних станцій хімізації), балансово-розрахунковими методами визначення норм добрив за виносом поживних речовин всім врожаєм, або його запланованим приростом, а також за нормативами витрат добрив на одиниці врожаю і за відсутністю добрив та ресурсним потенціалом ґрунтів.

Перший метод базується на встановленні норми добрив на основі результатів багаторічних польових дослідів на типових для зони ґрунтах. Рекомендовані дози мінеральних добрив під культуру є середнім для кожного типу ґрунту у межах регіону. При розрахунках норм добрив для кожного поля (сівозміни) користуються відповідні агрохімічні показники забур'яненості рухомими поживними речовинами. При цьому вводяться поправки на вміст рухомих форм поживних речовин у ґрунті, попередник і його удобрення мінеральними і органічними добривами.

З приведених методів найбільш досконалим є балансовий метод за виносом елементів живлення основною та побічною продукцією. Для розрахунку дози добрива на 1 га в їх фізичній ваді потрібно дозу кг д. р. на 1 га поділити на вміст діючої рідини в даному добриві. Одержаний результат записуємо у ц/га у таблицю. Далі визначається потреба ц на все поле. Складання плану розміщення добрив завершується розрахунком потреби в добривах на все поле (органічних в т/площу поля, мінеральних в ц. д. р.). Для цього гектарну норму органічних добрив множимо на площу поля. Одержаний результат наведено в додатку 3.

Потреба в мінеральних добривах розраховується по їх окремих видах: підраховується сума д. р. азоту (кг/га), передбачена планом, для внесення всіма способами під дану культуру, множиться на площу поля і ділиться на 100, аналогічні розрахунки проводяться і при визначенні потреби у фосфорі та калії.

Насиченість органічними і мінеральними добривами визначаємо сумою кількості мінеральних (у. д. р.) і органічних (т) добрив з наступним діленням на загальну площу сівозміну.

В основі плану розміщення добрив в сівозміні визначаємо загальну потребу в мінеральних і органічних добривах для сівозміни (додаток 3).

В 1 ц зерна (для азоту – 5 кг, фосфору – 1 кг, калію – 2 кг).

В нашій зоні з атмосферними опадами в ґрунт поступає: азоту – 8 – 9 кг/га; фосфору – 0,8 кг/га; калію – 6,0 кг/га.

Фіксація вільноживучими мікроорганізмами ґрунту складає 10 кг/га. Кількість азоту, що поступає за рахунок абіотичної фіксації бобовими культурами орієнтовано розраховується за даними виносу азоту з урожаєм і відношення кількості азоту в урожаї поверхневих і кореневих решток.

Проте, слід розуміти, що збільшення урожайності забезпечується не лише за рахунок добрив. Використавши результати внесення добрив на вирощуванні зернових культур у Лубенській філії ПрАТ «Райз-Максимко», розроблено кореляційно-регресійну модель параметри якої вказують на

зв'язок між приростом урожайності озимої пшениці та внесенням добрив.

У модель рівня урожайності озимої пшениці включено наступні фактори:

x_1 – внесення азоту (N) на 1 га посівної площі озимої пшениці;

x_2 – внесення оксиду фосфору (P_2O_5) на 1 га посівної площі озимої пшениці;

x_3 – внесення калію (K_2O) на 1 га посівної площі озимої пшениці.

Одержане рівняння зв'язку має аналітичний вигляд:

$$Y = 0,024 + \log 0,315x_1 + \log 0,109x_2 + \log 0,084x_3 \quad (3.1)$$

Значення коефіцієнта кореляції (0,76997432) свідчить про достатньо високий ступінь взаємозв'язку між результативною і факторними ознаками. Значення коефіцієнта детермінації (0,56478186) перевищує критичне для даної сукупності (0,149) і свідчить про те, що варіація результативного показника на 56,5 % обумовлена впливом цих факторних показників. Значення t-критерія (21,114) істотно перевищує критичне для цієї сукупності (2,60), що підтверджує надійність цієї моделі. Значення критерію значущості (p-level) для цієї моделі значно нижче 0,05, що також підтверджує надійність моделі.

Використавши результати внесення добрив на вирощуванні кукурудзи у ТОВ «Полтава-Сад», розроблено кореляційно-регресійну модель параметри якої вказують на зв'язок між приростом урожайності кукурудзи та внесенням добрив.

У модель рівня урожайності кукурудзи включено наступні фактори:

x_1 – внесення азоту (N) на 1 га посівної площі кукурудзи;

x_2 – внесення оксиду фосфору (P_2O_5) на 1 га посівної площі кукурудзи;

x_3 – внесення калію (K_2O) на 1 га посівної площі кукурудзи.

Одержане рівняння зв'язку має аналітичний вигляд:

$$Y = 0,118 + \log 0,015x_1 + \log 0,141x_2 + \log 0,234x_3 \quad (3.2)$$

Значення коефіцієнта кореляції (0,8691324) свідчить про достатньо високий ступінь взаємозв'язку між результативною і факторними ознаками. Значення коефіцієнта детермінації (0,75539113) перевищує критичне для даної сукупності (0,149) і свідчить про те, що варіація результативного показника на 75,5 % обумовлена впливом цих факторних показників. Значення t-критерія (41,281) істотно перевищує критичне для цієї сукупності (2,60), що підтверджує надійність цієї моделі. Значення критерію значущості (p-level) для цієї моделі значно нижче 0,05, що також підтверджує надійність моделі.

Крім внесення мінеральних добрив існує низка передових технологій вирощування зернових і зернобобових культур, які забезпечують зростання урожайності. Сьогодні найпомітнішою серед них є освоєння технологій «прямой» сівби («нульовий обробіток», «No-till системи») та поява генетично модифікованих культурних рослин. Ці досягнення наукової думки і практики достатньо обґрунтовано відносять до найвагоміших надбань біологічної, агрономічної та інженерної наук другої половини двадцятого сторіччя.

В загальному вигляді технологія No-till передбачає внесення насіння у ґрунт, який перед цим не обробляється. Незважаючи на значну кількість наукових праць присвячених даній технології [52, 58], більшість спеціалістів зосереджують увагу на агрономічних аспектах (щільність та твердість ґрунту, зміна запасів вологи в ґрунті, фільтраційної здатності ґрунту), не враховуючи вплив економічної складової.

При цьому важливим аспектом впровадження No-till технології є оцінка ґрунтозахисного ефекту, який досягається за рахунок значної кількості рослинних решток, котрі залишаються на поверхні [58]. Рештки рослин після збирання урожаю рівномірно розподіляються і до наступної сівби не піддаються механічному впливу.

Економічний ефект від запровадження технології нульової обробки

грунту при вирощуванні зернових культур наведено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3

**Економічна ефективність запровадження ресурсоощадних технологій у
ТОВ «Посулля-Агро»**

Показники	Існуюча технологія	Min/No-Till	Відхилення
Площа с/г угідь	1636	1636	-
в т.ч. площа посіву зернових	845	845	-
Урожайність, ц/га	29,1	38,3	+9,2
Валовий збір зерна, ц	24604	32532	7928
Виробничі витрати, тис. грн	3648,1	4081,1	+433,0
в т.ч. на 1 га	4317,16	4829,70	512,54
на 1 ц	148,27	125,45	-22,82
Реалізаційна ціна зерна за 1 ц, грн	152,82	152,82	-
Рівень рентабельності, %	3,1	21,8	+18,7

Джерело: розраховано за даними підприємства

Як видно, сума додаткових витрат впровадження технології Min/No-Till становлять 433 тис. грн, що збільшує їх рівень у розрахунку на 1 га посівної площі зернових культур. Проте, за рахунок використання технології Min/No-Till урожайність зростає на 9,2 ц/га, що зумовлює нижчий, порівняно із традиційним способом, рівень виробничих витрат в розрахунку на 1 ц виробленої продукції, і, як наслідок – рівень рентабельності на 18,7 відсотків.

Деякі ризики, з якими можуть стикнутись зерновиробники переходячи на ресурсозберігаючі технології обробітку ґрунту:

- ймовірність зменшення врожайності впродовж 1-3 років впровадження;
- необхідність збільшення кількості внесення засобів захисту рослин;
- ймовірність збільшення забур'яненості полів;
- професійна та психологічна не готовність персоналу до зміни технології.

Ще одним важливим напрямком підвищення ефективності виробництва зерна є вирощування біологічного землеробства. З офіційної точки зору основним завданням біологічного землеробства (organic farming) є виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції без

застосування різного роду хімічних засобів, генетично модифікованих рослин, та з мінімальною обробкою ґрунту без перевероту пласта.

Домінуюча роль у здійсненні загальних принципів біологізації та екологізації рослинництва належить сівозмінам. Науково обґрунтоване чергування культур у сівозмінах є головним у забезпеченні й підтриманні фітосанітарного благополуччя полів та посівів, екологічно найчистішим заходом проти поширення бур'янів, шкідників і хвороб, джерелом збагачення корисної ґрунтової мікрофлори, органічних речовин ґрунту, збагачення, його на азот, підтримання на оптимальному рівні загального балансу вологи в межах не тільки сівозміни, а й усього агроландшафту чи навіть агроєкосистеми.

У біологічному землеробстві рекомендується використовувати класичний принцип побудови сівозмін на основі правильної організації території та оптимальної структури площ для конкретних ґрунтово-кліматичних умов кожного господарства. До сівозміни вводять культури з чергуванням за типом правильної плодозміни.

Головний принцип біологічного землеробства – земля не повинна бути голою. Або закривай мульчею, або засівай сидеральними культурами (ті, що збагачують ґрунт поживними речовинами: азотом, фосфором і т.д.), які після скошування також стануть мульчею [132].

Враховуючи вищенаведені особливості біологічного (органічного) землеробства слід зазначити, що такий підхід може зумовлювати зниження рівня врожайності та підвищення втрат від шкідників та хвороб, що негативно впливає на рівень собівартості продукції. Таким чином слід відмітити, що використання такого принципу землеробства повинно бути пов'язано з оцінкою споживачів продукції, які маючи достатній рівень матеріального добробуту матимуть бажання платити вищу ціну за продукцію, що вироблялася без використання хімічних та гормональних препаратів.

Основною ознакою сучасних інтенсивних технологій є широке застосування засобів захисту рослин для боротьби з бур'янами, шкідниками,

хворобами, захисту від вилягання. Це стало базовою основою революційних змін у рослинницьких технологіях. Стан агрофітоценозу контролюється від сходів до досягання, забезпечуються оптимальні умови для росту та формування якісного врожаю. При вирощуванні за інтенсивними технологіями недоречними є принципи інтегрованого захисту (ефективного для ресурсощадних технологій), всі заплановані обробки посівів виконуються в обов'язковому порядку, нехтування хоча б одним обприскуванням може призвести до значних фінансових втрат. Нові засоби захисту рослин від провідних виробників є високоефективними щодо знищення шкідливих організмів, мають інші цінні властивості. Так, фунгіциди бренда AgCelence забезпечують приріст урожайності навіть за відсутності хвороб. Крім якісного контролю хвороб, за рахунок фізіологічної дії фунгіциди посилюють ростові функції рослин, покращують споживання азоту, підвищують продуктивність фотосинтезу та стійкість до стресів [30].

Один із головних чинників, які знижують ефективність заходів, спрямованих на підвищення врожайності озимої пшениці, – забур'яненість її посівів. Прямі втрати її врожаю від бур'янів у середньому становлять 10,3 % від валового збору [54]. Недопущення втрат урожаю від хвороб та шкідників досягається шляхом впровадження інтегрованої системи захисту рослин, яка раціонально поєднує правильний вибір організаційно-господарських, агротехнічних, хімічних та інших засобів захисту.

Враховуючи потреби України в продовольчому і фуражному зерні та сучасні тенденції розвитку техніки, науковці передбачають застосування таких технологій збирання їх врожаю: роздільне збирання; пряме комбайнування; збирання зернових колосових з їх очісуванням; збирання урожаю фуражних культур у стадії молочно-воскової і воскової стиглості (з використанням кормозбиральних комбайнів нових конструкцій).

Також уваги заслуговує технологія роздільного збору зернових, яка за умов нестачі зернозбиральних комбайнів, є ефективним напрямом зниження втрат при збиранні урожаю. Перевага технології роздільного збору

найбільша при зборі забур'янених посівів, культур, для яких характерне неодночасне дозрівання насіннєвих посівів та зерна. Фахівці проголошують зростання частки зернових і зернобобових культур, які будуть збирати з використанням даної технології.

Проблему збору незернової частини урожаю в майбутньому пропонують вирішувати із використанням наступних технологій:

- укладання соломи у валки для наступного пресування і доставки до складських приміщень.
- збір подрібненої соломи та полови за допомогою швидко розвантажувальних копнувачів для подальшого скиртування;
- розкидання подрібненої соломи по полю;
- збір урожаю зернофуражних культур в стадії молочно-воскової або воскової стиглості для заготівлі монокорму.

Переваги роздільного (двофазного) збору полягають у можливості на 3-5 днів раніше починати збір та отримувати сухіше зерно.

З урахуванням значної кількості факторів, які впливають на процес вирощування зернових культур та швидко змінюються протягом короткого терміну, слід використовувати більш гнучкі технології збору зернових і зернобобових культур та впроваджувати у виробництво комплексні машини і механізми, які дозволять забезпечити вищу продуктивність та якість продукції.

За останнє десятиріччя створені енергонасичені високопродуктивні зернозбиральні комбайни нового покоління, особливістю конструкцій яких є підвищення інтенсивності дії молотильно-сепарувальних робочих органів на технологічну масу (завдяки додатковим пристроям роторного типу, каскадним двопродуктивним повітрорешітним очисткам, збільшенню ширини молотарки та площі сепарації).

Оптимальна тривалість збирання урожаю визначається агробіологічними властивостями культур. Дослідженнями агробіологів встановлено, що для різних сортів зернових вона перебуває в межах 4-6 днів.

Збирання ж зерна після настання його повної стиглості призводить до зростання втрат.

Одним із напрямів використання зернових культур є виготовлення комбікормів, як для внутрішніх потреб підприємства, так і для реалізації на ринку. У першому випадку виробництво власних комбікормів зміцнює стійкість виробничого процесу, а у другому – збільшує рівень додаткової вартості виробництва зернових культур.

Основними складовими комбікормів є: фуражне зерно злакових і бобових культур; кормові відходи елеваторів, борошномельно-круп'яних і харчових підприємств; грубі корми; трав'яне борошно; кормові дріжджі; продукти (відходи) олійно-екстракційного, крохмале-патокового, бродильного, цукрового і гідролізного виробництв; корми тваринного походження; мінеральна сировина; продукти хімічної і мікробіологічної промисловості. Всього сировинна база комбікормової промисловості налічує понад дві тисячі кормових засобів, з них більше 80 % виробляється безпосередньо у сільському господарстві [44].

У загальному вигляді основою складовою при виробництві комбікорму є зернова сировина (пшениця, ячмінь, кукурудза, овес, просо), яка складає за різними їх видами від 60 до 70 %, одночасно варто відмітити ті переваги (окрім формування додаткової вартості та збільшення рівня ефективності) які дає використання власних потужностей з виробництва такої продукції, зокрема: значна економія кормових ресурсів у випадку існування власної галузі тваринництва; можливість використання відходів інших галузей сільськогосподарського виробництва; можливість включення до складу комбінованих кормів тієї сировини, яка через низку обставин (значний рівень пошкодження, поганий товарний вигляд та ін.) не може бути реалізовано за прийнятною ціною самостійно; можливість надати продукції форму, зручну як для транспортування так і для згодовування.

Слід зазначити, що комбікормова галузь є досить специфічною та водночас трудомісткою, адже передбачається та контролюється дотримання

рецептури для відповідного виду тварин та характеризується високим ступенем механізації із застосуванням безперервних методів переробки зерна [91]. В загальному вигляді узагальнену схему технологічного процесу виробництва комбікормів а також зв'язок існуючих технологій підготовки зерна з перспективними напрямками передових технологій наведено в додатках .

Аналіз зразків сільгосптехніки, яка використовується для виробництва комбікормів свідчить, що західноєвропейські фірми випускають здебільшого малогабаритні агрегати, призначені для виробництва комбікормів у місцях вирощування зерна. Такі агрегати можна розділити на три основні групи:

- 1) стаціонарні комбікормові агрегати з приводом від електродвигуна;
- 2) причіпні мобільні, що агрегуються з тракторами;
- 3) самохідні мобільні комбікормові агрегати на шасі вантажного автомобіля.

В основі стійкого розвитку переробки зернових культур та кормо виробництва провідне місце займають інноваційні технології, серед яких і використання мобільних комбікормових заводів. Слід виокремити, наступні переваги цієї техніки:

- невелика собівартість кормів (суттєва економія на транспортних витратах на доставку зерна із господарства на комбікормовий завод і готового комбікорму назад в господарство, відсутність оплати за зберігання та переробку);

- мобільність (можливість приготування корму безпосередньо в місцях зберігання сировини або відгодівлі тварин, можливість надавати послуги з виробництва комбікормів у інших господарствах;

- універсальність (можливість приготування комбікормів із будь-якого зерна, зернобобових тощо для різних груп тварин; можливість плющити зерно та вводити в кормову суміш рослинну олію);

- висока продуктивність (10-20 т готової продукції за годину);

- висока якість подрібнення та змішування;

- електронна система зважування (дає змогу вводити в кормову суміш точну кількість компонентів);
- ефективне використання власної сировини та добавок;
- простота організації технологічного процесу;
- високі експлуатаційні якості (легкий доступ до агрегатів, центральна система змащування, висока зносостійкість вузлів та механізмів);
- можливість використання обладнання впродовж усього року.

В умовах досліджуваних підприємств, на нашу думку, є більш доцільним створення додаткових виробничих потужностей з метою подальшої переробки зернових культур на комбікорми з подальшою їх реалізацією чи використанні у власній галузі тваринництва.

Для вирішення поставлених задач проведемо порівняльний аналіз ефективності виробництва зерна і продуктів його переробки на прикладі Лубенської філії Приватного акціонерного товариства «Райз-Максимко» Лохвицького району. Розглянемо рівень зростання ефективності виробництва зернових культур та господарської діяльності (через визначення суми додаткового прибутку) у випадку використання їх частини для виробництва комбікормів. Для цього запропонуємо досліджуваному підприємству інвестиційний проект з придбання мобільної комбікормової лінії УМК-Ф-2 продуктивністю до 2,5 т/год виробництва ВАТ «Уманьферммаш». Даний тип установки був нами обраний оскільки він дозволяє робити комбіновані корми і 5 зернових компонентів, що є неодмінною умовою для дотримання рецепту приготування комбікормів. Основні технологічні етапи виробництва комбікормів з використанням лінії УМК-В-2 відображені в додатку К.

На сьогоднішній день Лубенська філія ПрАТ «Райз-Максимко» тримає 500 корів для годівлі який окрім грубих чи соковитих (влітку) кормів використовує комбікорми за рецептом К60-1 які придбає у постачальника за оптовими цінами 4200грн за одну тону. Враховуючи середній рівень споживання комбікормів на одну голову в обсязі 4 кг щоденна потреба у даному продукту становить 2 тони, що якраз наближається до верхньої межі

продуктивності запропонованого нами агрегату УМК-Ф-2. Враховуючи наявність вихідних днів коли виробництво комбікормів здійснюватися не буде, то фактичні обсяги виробництва у робочі дні з метою забезпечення існуючих потреб становитимуть 2,5 тон, що якраз відповідає заявленій виробником максимальній продуктивності такого обладнання. В додатку К проведемо аналіз витрат які матиме підприємство при виробництві комбікормів на власних потужностях.

Оскільки підприємство на розміщення комбікормової лінії не планує будівництво нових приміщень, а має можливість скористатися існуючими ангарами які повністю не використовуються то фактичні витрати на виробництво міститимуть витрати на інгредієнти для кормо суміші, електроенергію, амортизацію обладнання що використовується, заробітною платою працівників задіяних на виробництві та інших витрат які пов'язані з логістикою доставки складових та готової продукції. Враховуючи існуючі ціни зернових культур за якими підприємство має змогу їх реалізувати а також існуючу вартість тих інгредієнтів які потрібно придбавати на стороні собівартість виробництва однієї тонни готової продукції по прямим змінним витратам складатиме 3353 грн, при виробництві протягом місяця 60 тон комбікормів прямих постійних витрат на одиницю продукції припадатиме 217,6 грн. Таким чином кінцева загальна собівартість готової продукції становитиме близько 3570 грн / т.

За таким умов економія фінансових ресурсів становитиме 630 грн на кожній тоні. Враховуючи місячну потребу у даному продукті загальна сума економічної вигоди яку матиме ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко» становитиме 37 тис. 800 грн.

Вартість обладнання яке планується використовувати складає 220 тис. грн. Враховуючи витрати на доставку та монтаж планується збільшення загальної суми витрат до 245 тис. грн. При такій сумі витрат та планованих обсягах виробництва продукції період окупності запропонованої комбікормової лінії становитиме близько семи місяців.

3.2. Формування маркетингової стратегії та оцінка ефективності каналів реалізації зерна

Забезпечення ефективності збуту будь-якої продукції неможливе без урахування теоретичних основ економічної теорії та сучасних методик. Серед основних недоліків існуючих підходів до ведення підприємницької діяльності, в тому числі і в аграрному секторі, є ототожнення категорій «реалізація продукції» та «збут продукції». Проте, ми вважаємо, що дані категорії не є тотожними, оскільки процес реалізації передбачає продаж виготовленої власноруч продукції або перепродаж товарів та послуг, результатом якого є одержання грошової винагороди. В той же час категорія збуту включає також аспекти транспортування продукції та заходи, які пов'язані зі стимулюванням попиту на конкретну продукцію. Процес руху продукції сільського господарства зі сфери виробництва до сфери споживання та грошових потоків передбачає виникнення відносин купівлі-продажу, які формалізуються у відповідних актах. Зрозуміло, що процеси збуту та реалізації продукції мають певні особливості, зумовлені впливом природних чинників.

Суб'єктами ринку збуту сільськогосподарської продукції у класичному розумінні ринку за Ф. Котлером, який сформулював його як «сукупність існуючих і потенційних покупців товару» [60, с. 27], виступають сільськогосподарські виробники (продавці) та споживачі продовольства (покупці). Об'єктом збуту на цьому ринку є безпосередньо товар. Зазначимо, що в складі продукції, яка вироблена у сільському господарстві, може бути виокремлена та її частина, що скерована на обмін, і та, яка безпосередньо скеровується на особисте (безпосереднє) споживання сільського населення, включаючи приріст запасів і домашню переробку. Частину виробленої продукції складають втрати. Обмін продуктами праці працівників сільського господарства може здійснюватися як у товарній, так і нетоварній формі (безпосередній обмін). При тому переважає обмін сільськогосподарськими

товарами, які і виступають учасниками ринку.

Окремим учасником ринку збуту сільськогосподарської продукції є різні підприємства, фірми-посередники та інші, які забезпечують функціонування збутового процесу. До останніх належать фінансові установи, транспортні підприємства, рекламні агентства тощо.

Залежно від кількості проміжних операцій, вартість реалізованого товару може суттєво змінюватись. Що стосується зернової продукції, то в даному ланцюгу збутових дій кожна може бути присутня, проте, звичайно, що стосується фасування і пакування, то тільки у виняткових випадках. Загалом, незалежно від кількості операцій, що здійснюються над товаром в процесі між його виробництвом і споживанням, збут виконує низку важливих функцій. У зерновиробництві до них доцільно віднести:

- продовження процесу безпосереднього виробництва. На цьому етапі зазвичай відбувається доробка товару. Що стосується сільськогосподарської продукції, то, зазвичай, особливо у зерновиробництві зібране з поля зерно потребує підготовки до продажу, зокрема, просушування, очистки, сортування, у окремих випадках, пакування;

- остаточне визначення вартості та ціни товару. У ринковій системі господарювання ціна товару формується за співвідношенням попиту та пропозиції. На конкурентному ринку, а ринок зерна за своїми ознаками відноситься до ринку монополістичної конкуренції, окремий товаровиробник не може впливати на ринкову ціну. Проте, залежно від якості зерна, його категорії, ступеня очистки, можливості доставки до споживача та іншого, ціна зерна може суттєво змінюватись. Таким чином, виробник зерна, враховуючи остаточну вартість зерна та його ціни, залежно від використовуваних збутових операцій повинен визначити, що потрібно здійснювати, а що ні. Тому, що за певних умов витрати, пов'язані з доробкою, можуть не перекриватись додатковою ціною, яку можна буде виручити, за якісно покращене зерно;

- посилення конкурентоспроможності товару. Якщо врахувати, що

конкурентоспроможність товару – це відносна й узагальнена характеристика товару, що виражає його вигідні відмінності від товару конкурента за ступенем задоволення потреби і за витратами на її задоволення, тому її визначають чотирма інтегральними показниками першого рівня: якістю товару, його ціною, витратами на експлуатацію товару за його життєвий цикл, якістю сервісу товару [82, с. 34]. Ця функція в незначній мірі стосується збутової діяльності у зерновиробництві, оскільки зернова продукція не потребує активної рекламної діяльності чи післяпродажного обслуговування.

У ринкових дослідженнях доцільно виділяти два напрямки: аналіз ринку, що служить для пізнання поточних явищ і процесів і прогнозування, як передбачення майбутньої ситуації. Окремі автори в аналізі ринку вирізняють «аналіз ринкової рівноваги, аналіз ємності ринку і аналіз потенціалу ринку» [82, с. 216]. На ринку зерна при його вивченні насамперед доцільно звернути увагу на його потенціал, тенденції, кон'юнктуру, сегментацію, наявні загрози, природно-географічні чинники, динаміку цін, стан та розвиток інфраструктури тощо.

Кожна, із зазначених функцій збуту, є важливою для створення ефективної системи руху продовольчих товарів. Проте, кожна система потребує гармонійного поєднання всіх її елементів. Тому потрібно детально з'ясувати, з яких саме елементів складається система збуту сільськогосподарської продукції, а також, які чинники впливають на неї. Насамперед, зазначимо, що систему збуту формують елементи як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. До елементів внутрішнього середовища відносяться ті, на які має безпосередній вплив менеджмент підприємства, а до зовнішнього середовища – збутові посередники (рис. 3.1).

Склад і структура елементів системи, яка формує збут сільськогосподарської продукції, надзвичайно різноманітний. При тому він в значній мірі залежить від виду товару, умов поставки, вимог покупця, рівня конкуренції та інших чинників.

Забезпечення ефективної збутової діяльності сільськогосподарського

підприємства передбачає, в першу чергу, оптимальний розподіл продукції, яка вироблена. При цьому розрізняють фізичний розподіл – виконання певного комплексу післявиробничих операцій, та розподіл комерційний – планування обсягів виробництва та програми реалізації, збутової стратегії, формування збутової мережі, ведення переговорів та укладання угод із споживачами [118].



Рис. 3.1. Середовище формування збуту зернової продукції

Зазвичай сільськогосподарські формування намагаються забезпечити доставки виробленої продукції з максимально високим рівнем обслуговування покупців і з мінімальними витратами. Проте на практиці цього досягти майже неможливо. Традиційно високий рівень обслуговування покупців передбачає значні товарні запаси, бездоганну транспортну систему і добре організовану систему складів, а все це вимагає великих витрат. Крім того, між окремими підрозділами підприємства може виникати неузгодженість, а також варто врахувати, що у вітчизняних умовах дуже часто посередницькі фірми, які дуже часто використовуються сільськогосподарськими підприємствами для транспортування і зберігання

продукції, не дотримуються укладених угод, що також загалом негативно відображається на збуті продукції.

Стан збуту зернових і зернобобових культур проаналізовано на прикладі базових підприємств, повна інформація про показники господарської та комерційної діяльності наведена в додатках Л, М, Н.

Враховуючи попередні розрахунки, можна сказати, що з метою підвищення рівня ефективності реалізації зернової продукції ТОВ «Посулля-Агро» потрібно вдосконалювати збутову стратегію з врахуванням додаткових витрат на зберігання отриманого врожаю та додаткової вигоди від реалізації за вищими цінами в інші періоди року.

Оцінюючи дані наведені в додатках та попередніх розділах роботи можна стверджувати, що підприємство обирає вірну стратегію з реалізації продукції про що свідчать показники рентабельності реалізації, але одночасно показники ефективності виробництва маючи негативну динаміку дають змогу пропонувати Лубенській філії ПрАТ «Райз-Максимко» нову виробничу стратегію, що буде ґрунтуватися на передових технологіях обробітку та вирощування сільськогосподарських культур. Одночасно слід відмітити, що така спеціалізація на вирощуванні лише зерна кукурудзи у випадку несприятливої цінової кон'юнктури протягом декількох років може призвести до непоправних фінансових втрат для такого підприємства та викликає необхідність здійснення заходів з диверсифікації виробничого напрямку.

З урахуванням даних додатків, на нашу думку, з метою підвищення рівня ефективності виробництва та реалізації зернових ТОВ «Полтава-Сад» необхідно сформулювати нову стратегію реалізації та визначити рівень її ефективності. Дана стратегія повинна бути пов'язана зі зміною термінів реалізації зернової продукції на періоди з вищим рівнем цінової кон'юнктури, що дозволить підвищити показники ефективності реалізації.

Незважаючи на зниження внутрішнього споживання кукурудзи до 8,8 млн т в 2014/15 МГ проти 9,9 млн. т в 2013/14 МР, більшу частину цього

сезону для даного сектора ринку була характерна висхідна цінова тенденція. Зазначимо, що істотне зниження закупівельних цін фіксується лише на старті сезону, в період динамічного надходження на зерновий ринок нового врожаю, а також прийняттого рівня перехідних залишків. За статистичними даними у вересні 2014 р. ціни попиту встановилися в межах 1270-1730 грн/т EXW і 1200-1900 грн/т CPT, що в середньому на 550-750 грн/т дешевше щодо показників серпня 2014 р. Відзначимо, що попит споживачів у зазначений період був помірним. Так, багато експортерів і переробників, не відчуваючи гострої необхідності у поповненні запасів кукурудзи, набували її лише невеликими за обсягами партіями за мінімальними і наближеним до них цінами [160].

Але вже з жовтня 2014 р. цінова ситуація стала стрімко мінятися. Внаслідок нестабільного курсу валют, а також істотного подорожчання ресурсів багато сільгоспвиробників вважали недоцільним реалізувати фуражну кукурудзу за заявленим покупцями цінами. А останнім, у свою чергу, нічого не залишалося, крім як постійно підвищувати ціни попиту з метою придбання необхідних обсягів даної культури. Стимулювати активність надходження зерна на ринок експортерам і переробникам довелося аж до кінця лютого п. р. В цей період закупівельні ціни досягли свого піку – 4270 грн/т EXW і 4500 грн/т CPT.

Проаналізуємо зміну фінансового результату при реалізації обсягу кукурудзи який був отриманий у 2014 році відразу після збирання та у випадку відтермінування термінів реалізації. З метою оцінки додаткових витрат, що нестиме ТОВ «Полтава-Сад» за умов зберігання зернових на елеваторі скористаємося даними табл. 3.4.

З метою спрощення сприйняття отриманих даним проведемо визначення додаткових витрат в розрахунку на одиницю продукції.

Таким чином підприємство за перший місяць зберігання нестиме додаткових витрат на суму 367,5 грн/тон кукурудзи. Ці витрати були сформовані наступними чинниками: вартість приймання продукції – 10,8 грн,

сушка продукції до базового показника 13 % (за даними господарства показник вологості на момент збирання врожаю складав в середньому 22 %) – 243 грн, очистка продукції до базового показника 1 % (за даними господарства показник засміченості на момент збирання врожаю складав 5 %) – 36 грн, вартість зберігання тони продукції – 27,7 грн, відвантаження продукції автотранспортом чи залізницею – 50 грн (фактичні витрати на відвантаження будуть понесені у останньому місяці, але оскільки ми не знаємо фактичних термінів зберігання, а даний вид витрат все одно матиме місце цю суму ми віднесли до витрат першого місяця.

Таблиця 3.4

Оцінка додаткових витрати досліджуваного підприємства при зберіганні продукції на елеваторі ДАК «Хліб України»

Показники	Тариф, грн.	Обсяг наданих послуг	Вартість першого місяця зберігання	Вартість другого та подальших місяців зберігання
Приймання, за 1 т	10,8	1	10,8	х
Сушка, за 1 т/% до 13 %	27	9	243	х
Очистка, за 1 т/% до 1 %	9	4	36	х
Зберігання, за 1 т	27,7	1	27,7	27,7
Відвантаження, за 1 т	50	1	50	х
Разом	х	х	367,5	27,7

Кожного наступного місяця підприємство нестиме додаткові витрати в обсязі 27,7 грн/т, які пов'язані виключно зі зберіганням продукції.

Таким чином, враховуючи дані підприємства, згідно яких собівартість виробництва кукурудзи у 2014 році складала 1199 грн, додаткові витрати пов'язані зі зберіганням складатимуть близько 30,5 % від початкової собівартості. Кожен наступний місяць зберігання збільшуватиме дану суму ще на 2,3 %.

Для здійснення подальших розрахунків з визначення ефективності таких заходів необхідно оцінити темпи зростання цін на дану зернову продукцію та оцінити додатковий прибуток, який може акумулювати

підприємство в таких умовах (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Розрахунок показників фінансових результатів при реалізації кукурудзи на зерно в терміни з різною ціною кон'юктурою

Місяці реалізації	Собівартість, грн	Ціна, грн	Прибуток, грн	Собівартість, дол	Ціна, дол	Прибуток, дол
2014 рік						
жовтень	1199	1500	301	92,6	115,8	23,2
листопад	1566,5	1850	283,5	121,0	142,9	21,9
грудень	1594,2	2300	705,8	105,9	152,8	46,9
2015 рік						
січень	1621,9	2450	828,1	102,8	155,4	52,5
лютий	1649,6	2600	950,4	102,1	160,9	58,8
березень	1677,3	3600	1922,7	60,4	129,7	69,3
квітень	1705	3050	1345	72,7	130,1	57,4
травень	1732,7	3100	1367,3	82,0	146,7	64,7
червень	1760,4	2800	1039,6	83,5	132,8	49,3

Дані наведені в таблиці свідчать, що рівень прибутковості реалізації кукурудзи змінюється при зміні термінів реалізації. Так при реалізації продукції у місяці наступним після збирання спостерігається зменшення прибутку на 17,5 грн, що пояснюється випереджаючими темпами зростання додаткових витрат порівняно з темпами зростання цін. Проте при реалізації у наступних місяцях можна спостерігати поступове зростання прибутку в розрахунку на 1 тону продукції. Так у грудні цей показник склав 705,8 грн, у січні – 828,1, у лютому – 950,4 і у березні 1922,7 грн/тон. В подальшому рівень прибутку з тони продукції починає зменшуватися, що на нашу думку скоріше за все обумовлено традиційним спадом цінової кон'юнктури та понесенням додаткових витрат при зберіганні.

З метою уникнення впливу на рівень цін та прибутку нами було одночасно здійснено визначення прибутковості реалізації в доларах США. Отримані результати підтверджують попередні розрахунки і свідчать, що у лютому і березні прибуток від реалізації кукурудзи мав найвище значення і становив 58,8 та 69,3 дол. США.

Враховуючи обсяги виробництва продукції ТОВ «Полтава-Сад» додатковий економічний ефект може скласти: при реалізації у грудні – 1 млн 600 тис. грн, у січні – 1 млн 880 тис. грн, у лютому – 2 млн 162 тис. грн і у березні – 4 млн 373 тис. грн.

Таким чином, все вищенаведене дає змогу пропонувати досліджуваному базовому підприємству сформувати нові підходи до стратегії реалізації продукції, що має бути спрямована на диверсифікацію термінів та напрямів реалізації. Одночасно, слід зазначити, що зміна термінів реалізації може дати не такий ефект як очікується, що обумовлено неможливістю впливати на зовнішні фактори формування цін та може біти пов'язано з перевиробництвом сільськогосподарської продукції загалом і кукурудзи на зерно зокрема та відповідним зменшенням величини існуючого попиту.

Вибір каналів збуту продукції є складним управлінським рішенням, адже від того, які саме канали обрано, залежить загальна маркетингова політика підприємства. Як вказувалось вище, сільськогосподарські формування значну увагу повинні приділяти проблемам оптимізації процесу збуту виробленої продукції. Результати їхньої діяльності багато в чому залежать від правильності обраних каналів, форм і методів їх збуту.

Для підвищення ефективності збутової діяльності виробник може як сам реалізовувати власну продукцію, так і використовувати для цього посередників. Залежно від участі посередників у збутовій діяльності канали збуту поділяють на:

- безпосередній – сільськогосподарське формування власними силами реалізовує свій продукт;
- посередній – для реалізації продукції використовуються треті особи чи інстанції.

Існуючі канали розподілу передбачають основні методи збуту: прямий, непрямий (опосередкований), змішаний (комбінований). Що стосується прямого збуту, то цей спосіб передбачає відсутність посередників. При цьому,

продукція може реалізовуватися великими партіями, що забезпечує стабільне технологічно однорідне завантаження виробничих потужностей. Також забезпечується відносна економічна ефективність операцій щодо здійснення збуту продукції за рахунок економії транспортних витрат та витрат на послуги посередника. Деякі підприємства вважають прямий метод збуту найбільш ефективним, так як він дозволяє безпосередньо спілкуватися із кожним покупцем і постійно враховувати його потреби і побажання щодо якості та ціни товару. Однак, деякі науковці вважають, що прямий збут на ринку зерна не є розповсюдженим через відсутність у виробників можливості формувати великі партії продукції і, як наслідок, витримувати конкуренцію навіть із незначними посередниками. Така ситуація на дозволяє безпосереднім виробникам безпосередньо впливати на зміну власної позиції на ринку [61, с. 135].

Що стосується дрібних товаровиробників зерна, то тим більше вони не спроможні ефективно використовувати метод прямого збуту виробленої продукції. Більше того, організація збуту продукції потребує певних фінансових витрат, наявності знань щодо стану та кон'юнктури ринку даного товару, торгівельних навичок, тому більшість виробників воліють здійснювати продаж сільськогосподарської продукції через посередників, тобто використовувати метод непрямого збуту.

Таким чином, для виробників сільськогосподарської продукції, а особливо виробників зерна, більш раціональним є використання опосередкованого збуту, який передбачає участь посередників, доцільність залучення яких обґрунтовується різними чинниками. Серед чинників залучення посередницьких структур на ринку зерна варто відзначити наступні:

- споживачів зернової продукції є велика кількість, які досить суттєво відрізняються між собою за масштабами, формою та змістом;
- територіальне розосередження споживачів зерна, що унеможливорює ефективний збут продукції окремим виробником. Посередники, зазвичай,

одночасно обслуговують багатьох виробників, за рахунок цього збутові витрати на одиницю продукції суттєво зменшуються;

- збутова діяльність передбачає виконання багатьох функцій і при тому потребує значних фінансових ресурсів. Сільськогосподарські товаровиробники, зазвичай, не мають достатніх власних обігових, які можна було б скеровувати на здійснення прямого збуту.

Збут, аналогічно, як і виробництво, повинен бути правильно організованим для забезпечення максимальної ефективності при найменших витратах. Для досягнення цієї мети при збуті зернової продукції можливим є використання декількох каналів із залученням різних посередників. Оцінюючи переваги та недоліки залучення посередників для реалізації товарів, окремі вчені вказують на переважання переваг від залучення посередницьких структур [173, с. 39].

Проте, на нашу думку, залежно від типу товару, масштабів виробництва, наявності маркетингової, транспортної та інших служб, може бути більш економічно доцільним використання методу прямого збуту. Адже завдяки даному варіанту збуту виробник має змогу безпосередньо контактувати із споживачем, отримувати зворотну інформацію щодо якості продукції та обслуговування, і, як результат, оперативно реагувати на запити ринку. І все ж відзначимо, що не на кожному ринку є можливим і навіть не завжди є доцільним використання прямого збуту. Зокрема, на ринках сільськогосподарських продуктів важливим чинником, який впливає на вибір каналу збуту, є масштаб виробництва. Оскільки дрібні виробники не спроможні провадити власну збутову діяльність.

Залучення фірм-посередників, які займаються збутовою діяльністю, з однієї сторони, дозволяють виробникові користуватися налагодженою системою збуту, економити витрати на власний персонал, а з іншої, є наявними високі торгівельні націнки, що спричиняє збільшення кінцевої ціни виготовленого товару.

При змішаному або комбінованому варіантах збуту продукції бере

участь посередник, не задіяний у процесі товароруху. Його участь обмежується, або розрахунками за продукцію, яка поставляється, або послугами щодо забезпечення продажу продукції з урахуванням маркетингу. Змішані канали збуту продукції можуть використовуватись, якщо спостерігається концентрація ринку продажу товарів в одному регіоні, споживачі розпорошені в іншому, і попит на продукцію невеликий.

Традиційно змішані канали збуту використовуються, якщо підприємство виробляє різноманітні товари, які реалізує на різних ринках. Також цей вид збуту застосовують виробники товарів, які можна реалізовувати як у готовому, так і у модифікованому виді. Підприємства, що продукують значні обсяги продукції, її частину можуть реалізовувати безпосередньо, через прямі канали, а також при тому можуть використовувати і посередницькі структури.

Збутова діяльність може передбачати використання різних методів та форм збуту, відповідно, єдиної думки навколо вибору найоптимальнішого методу збуту немає. Окремі вчені вважають, що «при виборі каналу розподілу сільськогосподарської продукції необхідно, насамперед, визначити, який з них забезпечить найбільш широке охоплення цільового ринку покупців, найбільш повно задовольнить потреби цільового ринку, а також забезпечить підприємству найбільший прибуток» [27, с. 331]. Проте ця думка може бути актуальною тільки для великих товаровиробників, оскільки для більшості середніх і дрібних виробників сільськогосподарської продукції, а особливо зернової продукції, виробників в меншій мірі цікавить ступінь охоплення ринку, адже ринок зерна відноситься до конкурентного ринку, зокрема до ринку монополістичної конкуренції із певними ознаками ринку досконалої конкуренції. А на цих ринкових структурах окремий виробник не має змоги впливати на ринкову ситуацію, на формування ринкової ціни тощо.

Вибір каналу збуту не є простою одномоментною операцією, а є цілісним і системним процесом, який повинен постійно коригуватись залежно від зміни ринкової кон'юнктури.

При прийнятті рішень керівниками підприємств щодо формування системи збуту зернових і зернобобових культур або планування збутової діяльності необхідно знати про наступні параметри:

- основні складові системи розподілу ринку;
- тип системи збуту;
- кількість посередників та рівень сукупного попиту;
- форми оплати товару, систему комісійних та знижок для основних споживачів;
- місця реалізації продукції.

Сільськогосподарські підприємства повинні постійно шукати посередників, які б забезпечили прибутковість та стабільність реалізації виробленої продукції. Тобто, головними умовами співпраці із посередниками повинні бути гарантований рівень закупівельних цін та обсягів реалізації. Крім того особливу увагу слід зосередити на оцінці окремих посередників. В основу системи оцінки пропонуємо покласти наступні критерії:

- фінансовий стан посередника;
- досвід посередника та його позиція на ринку;
- відповідність поведінки посередника основним цілям підприємства-виробника.

Оцінку потенціалу окремих посередницьких суб'єктів слід проводити з використанням наступних показників:

- 1) формалізованих (кількісних):
 - середньорічна вартість оборотних коштів, грошових коштів;
 - динаміка розвитку: темпи зростання чистого доходу, середньорічної обсягів продажу, вартості активів (капіталу);
 - частку, яку займає посередник у загальному обсязі продукції, що купується на ринку протягом певного періоду;
- 2) неформалізованих (експертних):
 - репутація посередника;
 - вплив дій посередника на ринкову ситуацію;

- фінансові умови угод, які укладає посередник.

Кожен із показників може оцінюватися за допомогою вагових коефіцієнтів, які в сумі дорівнюють одиниці або складають 100 відсотків.

Провівши додаткове дослідження на матеріалах ТОВ «Посулля-Агро», ми визначили значення основних показників. Приклад комплексної оцінки посередника для ТОВ «Посулля-Агро» наведено в табл. 3.6.

З метою співставлення формалізованих і неформалізованих показників ми запропонували три варіанта оцінок – «середній рівень», «вищий за середній» та «нижчий за середній». Кожен із посередників отримує оцінку «1» у випадку найвигіднішого варіанту відповідного критерію, оцінку «0» у випадку типового варіанту відповідного критерію, оцінку «-1» у випадку невикладного варіанту. У випадку неперервних показників, можна використовувати коефіцієнти від -1 до 1.

Як видно із результатів оцінки (табл. 3.6), перші дві посередницькі структури мають більше переваг, оскільки із шести основних критеріїв вони мають три найбільш вигідні рівні, а за рештою критеріїв мають середні значення.

Як правило, окремий вид сільськогосподарської продукції не має специфічного каналу реалізації. Із народногосподарського погляду, необхідно вибрати такий канал просування продукту до споживача, який веде до мінімальних трансакційних витрат, тобто витрат, які виникають не в результаті виробництва товарів, а в результаті їх переміщення у сфері обігу. Вони формуються при обміні послугами.

Однак рівень трансакційних витрат не завжди може бути визначений заздалегідь і залежить від особливостей продукту, технологічного процесу, ринкової інформаційної проникності, а також поведінки партнерів по обміну, тому, як правило, існують альтернативні шляхи збуту сільськогосподарської продукції.

Як свідчать розрахунки, найбільш вигідним каналом реалізації зернових є збут переробним підприємствам, а невикладним – реалізація зерна

пайовикам та населенню в рахунок оплати праці. Подібна ситуація складається і при реалізації насіння соняшнику.

Таблиця 3.6

Оцінка маркетингового середовища на прикладі ТОВ «Посулля-Агро»

Критерії оцінки	ДП «ЛАН»	ТОВ «Агро- світ»	ХПП № 11	ХПП № 18	ТОВ «Кіп»	На ринках
Ціна реалізації 1 ц зернових						
вища за середню	1					
середня		0	0			0
нижча за середню				-1	-1	
Відстань до точки збуту						
в межах району		1		1	1	
за межами району	0					0
за межами області			-1			
Обсяг реалізованої продукції						
невелика					-1	-1
середня		0	0	0		
крупна	1					
Форма розрахунку						
взаємозалік			-1			
частинами (взаємозалік та готівка)	0			0	0	0
повна сума готівкою		1				
Фінансові умови розрахунку						
повна передплата	1					1
передплата та повний розрахунок по факту отримання продукції		0	0			
повний розрахунок по факту отримання продукції				-1	-1	
Форма доставки						
приймання в пунктах переробки	0			0		
вивіз посередником		1				
за рахунок виробника			-1		-1	-1
Підсумок	3	3	-3	-1	-3	-1

В останні роки в сільськогосподарських товаровиробників з'явилася реальна можливість самостійно обирати канали продажу вирощеної продукції, однак при цьому основною перепорою є недостатня інформованість та обізнаність щодо ринкової маркетингової стратегії, відсутність навичок правильно оцінювати можливості ринку й обирати

вигідні умови контрактів.

Основна причина такої ситуації криється в тому, що переробні підприємства не мають достатніх обігових коштів для збільшення закупівлі сировини. Також з цієї причини вони часто працюють за давальницькою схемою (зернові, насіння соняшнику, цукрові буряки).

Необхідно зазначити, що дана схема співпраці є вигідною для сільськогосподарського товаровиробника, який отримує перероблену продукцію і зможе реалізувати її як через систему власних фірмових магазинів, так і шляхом здійснення натуральних товарообмінних операцій.

Практика відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками і покупцями сільськогосподарської продукції свідчить про відсутність дієвої договірної системи, яка б гарантувала зменшення ризиків для покупців і продавців, вчасну оплату та була способом уникнення банкрутства й продажу неприбуткових компаній. Вирішення проблеми вбачається в опрацюванні відповідної законодавчої бази, яка регулюватиме питання укладання, змісту та виконання договорів, відповідальності сторін за невиконання договірних зобов'язань і захисту сторони, права якої були порушені.

Найбільш вигідні ціни для реалізації зерна складаються в зимово-весняний період, а сільськогосподарські підприємства продають його у міру появи покупця, тобто за цінами нижче можливих. Не маючи реального уявлення про стан справ на агропродовольчому ринку і про ціни на сільськогосподарську сировину, підприємства укладають договори не з найбільш вигідними і надійними покупцями, а з тими, хто перший налагодив контакт із ними.

У взаємовідносинах із хлібоприймальними підприємствами існують недоліки організаційного порядку: при прийманні занижується якість зерна (кількість клейковини, вага, його засміченість та інші параметри) – заготівельні організації отримують від цього додатковий прибуток, а господарства несуть втрати. Для контролю за працівниками, що визначають

якість зерна, сільськогосподарські товаровиробники змушені відправляти своїх представників на елеватори, внаслідок чого виникають додаткові матеріальні та трудові втрати.

Реалізація торгово-посередницьким структурам зводить до мінімуму трансакційні витрати. Проте використання подібних схем реалізації посилює процес тінізації ринку сільськогосподарської продукції. У практиці існують поняття розрахунків за готівку і безготівкових розрахунків. При цьому ціна суттєво відрізняється залежно від форм розрахунку на величину конвертації безготівкових коштів у готівкові, сплату податків тощо.

Таким чином, основна частка виробленої продукції зернових і зернобобових культур реалізується переробним підприємствам торгово-посередницькими структурами, причому реалізація відбувається не завжди за найвищими для сільгоспвиробника цінами. Це свідчить про те, що сільськогосподарські підприємства не завжди вибирають ті канали, за якими є можливість отримати найвигіднішу ціну і в результаті втрачають можливість одержання більшого прибутку при тому ж обсязі реалізації продукції.

У зв'язку з цим сільськогосподарським підприємствам необхідно переглянути структуру каналів реалізації своєї продукції для того, щоб збільшити прибуток підприємства та, відповідно, рентабельність реалізації продукції.

Основою ринку зерна є його виробництво в обсягах, що забезпечують продовольчу безпеку області. Задоволення потреб у продуктах харчування повинно здійснюватися відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання. В умовах сучасної фінансово-економічної кризи аграрний сектор визначають чи не один з тих, який не зменшив обсяги виробництва і продовжує розвиватися. Сільськогосподарські підприємства Полтавської області виробляють таку кількість зерна, яка дає змогу задовольняти потреби населення області і його переробних підприємств у зерновій продукції, так і продавати зерно на українському ринку. За якісними характеристиками та за

ціною зерно, вирощене у господарствах Полтавської області є конкурентоспроможним на національному та світовому ринках.

Останніми роками господарства області мають ряд організаційних недоліків: недотримання сівозмін та значні втрати продукції при вирощуванні, збиранні та зберіганні; порушення сортової агротехніки; нераціональне використання меліоративних земель тощо. Це все позначається на економічній ефективності виробництва зерна в регіоні.

Ринок зернових в області продовжує залишатися ринком покупців (попиту), котрі через значну пропозицію зернових диктують цінову політику зерно виробникам.

Фахівці галузі вважають, що підвищення цін можливе або у випадку скорочення пропозиції (що виглядає малоймовірним), або за підвищення попиту. Ясно також, що проведенням заставних закупівель тенденцію на зниження цін не зупинити, оскільки запропонований урядом механізм усе ще далекий від досконалості. Швидше за все ринок сам буде вносити свої корективи.

Багато залежить й від міжнародних компаній. Вони теж зацікавлені в експорті зернових восени, особливо в жовтні, коли на тлі сезонного зростання цін на світовому ринку прибутковість експортних операцій помітно збільшується.

Окремі дослідники вважають, що ключовими характеристиками регіональних ринків зернових і зернобобових культур є спеціалізація на окремих видах – пшениці, кукурудзі, ячмені, та посилення орієнтації на зовнішні ринки. Однак, існує низка чинників, які негативно впливають на його розвиток. До останніх слід віднести нераціональне використання ресурсів, низький рівень фінансової стійкості та, як наслідок, – неможливість покращення виробничо-фінансового потенціалу.

На ринку зерна існує тісний обернений взаємозв'язок між обсягами пропозицій й ціною. Чим більший обсяг пропозицій, тим нижча ринкова ціна, і навпаки. Тому стабілізація обсягів пропозиції при порівняно незмінному

внутрішньому попиту є запорукою стабілізації внутрішньої ціни.

Суть подальшого вирішення проблеми конкурентоспроможності лежить в площині ставлення держави до даної проблеми та її впливу на формування ринку зерна. Механізм впливу держави на галузь зерновиробництва полягає насамперед у створенні незалежних інституцій інфраструктури ринку зерна, яка в поточний період неефективна.

Невід'ємною умовою повноцінного функціонування зернового ринку є наявність розвиненої інфраструктури, що забезпечує стабільність і прозорість ринкового товарообміну в процесі руху продукції від виробника до споживача. Саме відсутність останньої та потреба товаровиробників у вільних коштах для подальшого відтворення виробництва створюють умови для реалізації значної частини продукції одразу після збору врожаю за зниженими ринковими цінами.

Щорічні цінові коливання й відсутність прогнозних даних щодо кон'юнктури ринку зерна позбавляють сільськогосподарських товаровиробників можливості ефективно планувати власне виробництво. Зберігається практика неврегульованого і стихійного збуту зерна. Висвітлені проблеми набувають особливої гостроти у зв'язку з інтеграцією України у європейський простір і прагненням знайти нішу на світовому ринку зерна.

На нашу думку, деякі причини, що зазвичай вважаються ключовими при поясненні повільного розвитку зернової галузі – відсутність інвестицій, низький рівень фінансової стійкості, диспаритет цін, нерозвинутість інфраструктури переробки і зберігання – є, скоріше, наслідками не виваженої системи реалізації продукції та ігнорування маркетингових методів управління. Невідповідність, а інколи відсутність маркетингового забезпечення в зерновому підкомплексі, як раз і призводить до невідповідності між низькими цінами на кінцеву продукцію та витратами на добрива, засоби захисту рослин, енергоносії тощо.

В сучасних умовах наповнення ринку вітчизняною та імпортованою продукцією маркетинг є таким самим важливим елементом системи

зерновиробництва, як і безпосередньо виробництво та переробка. Сьогодні ж існує низка проблем які уповільнюють процес використання сучасних маркетингових засобів господарювання:

- головною з них є безсумнівно недовіра керівників, які у кращому випадку зводять маркетинг до збуту продукції;
- наслідком попереднього явища є відсутність у системі управління більшості сільськогосподарських підприємств маркетингових служб, що зводить нанівець навіть спроби використання маркетингових методів;
- негнучкість системи управління, що за умов швидких змін параметрів ринку призводить до прийняття рішень, які не відповідають поточним умовам;
- відсутність стратегічного підходу до управління підприємством в цілому та процесами виробництва окремих видів продукції, що призводить до збільшення незапланованих втрат, як пов'язаних із процесом виробництва, так і трансакційних;
- відсутність системи формування маркетингової інформації та недооцінка неформалізованих критеріїв ефективності;
- недостатня забезпеченість управлінського апарату працівниками відповідної кваліфікації.

Також, слід зазначити що сьогодні питання інтеграції підприємств сфер виробництва і переробки зернових та зернобобових культур розглядається як один із факторів підвищення ефективності усієї галузі. Проте, ми вважаємо, що зведення інтеграції лише до поєднання виробництва і переробки є хибним, оскільки поза увагою залишаються питання пов'язані із формуванням попиту та пропозиції на відповідні види продукції. В умовах постійних змін основних параметрів ринку зернових і зернобобових культур та похідної продукції, оперування виключно технологічними категоріями може призвести до значних фінансових втрат, як прямих – у вигляді збитків, так і непрямих – у формі недоотриманих прибутків. Тому, слід зазначити, що інтеграція виробничої і промислової сфери повинна бути пов'язана із

вимогами ринку через процеси збуту продукції.

Процеси інтеграції в зернопродуктовому підкомплексі стимулюються рівнем розвитку організаційно-економічних відносин, які забезпечують загальну мотивацію виробництва і переробки. Кінцева мета інтеграції полягає у забезпеченні сталого розвитку підприємств, який досягається через фінансову стабільність та сталість позицій на ринку відповідної продукції.

Для виявлення резервів підвищення ефективності реалізації сільськогосподарської продукції запропоновано наступну методику аналізу ефективності управління збутовою діяльністю сільськогосподарських підприємств, що включає наступні етапи.

1. Аналіз поточного стану виробництва та збуту зернових та зернобобових культур в сільськогосподарських підприємствах адміністративно-територіальної одиниці (Полтавської області):

а) оцінка обсягів виробництва основних видів зернових та зернобобових культур;

б) обсягів виробництва зернових та зернобобових культур в розрізі окремих сільськогосподарських підприємств;

в) оцінка обсягів реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами.

2. Аналіз впливу структури і обсягів каналів реалізації на ефективність збутової діяльності підприємства:

а) структури реалізації продукції по каналах збуту;

б) ємності каналів збуту.

3. Оцінка ціноутворення на ринку зернових та зернобобових культур:

а) динаміки цін реалізації зернових та зернобобових культур підприємств в масштабах України та окремих адміністративно-територіальних одиниць;

б) зміни цін реалізації продукції протягом року;

в) основних результативних показників реалізації зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами.

4. Аналіз системи стимулювання збуту сільськогосподарської продукції.

Основними складовими оцінки ефективності збутової діяльності є наступні:

- оцінка виконання плану з реалізації продукції протягом звітного періоду (року, півріччя, кварталу) – яка передбачає визначення відсотку виконання плану та досягнення нормативних показників;
- оцінка ефективності збутової діяльності за кожним видом продукції (товарною групою) – визначення рівня ефективності збуту в цілому по підприємству та за окремими видами продукції;
- оцінка збутової діяльності в розрізі товарного портфелю – визначення показників структури збуту.

3.3. Удосконалення системи управління ефективністю виробництва і реалізації зерна

Враховуючи те, що кінцевий фінансовий показник який підприємство формує під час реалізації зернових за своєю суттю, на нашу думку, здебільшого оцінює рівень ефективності реалізації і при цьому мало враховує технологічну ефективність і майже взагалі не бере до уваги рівень використання виробничого потенціалу підприємства то виникає необхідність формування критеріїв оцінки окремих складових господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників в процесі виробництва зернової продукції, що дало б змогу в загальному оцінити ефективність зерновиробництва та сформулювати конкретні пропозиції щодо напрямків її підвищення та обрання найбільш оптимальної стратегії дій такого підприємства.

Оскільки, як ми зазначили в попередніх розділах, фактори ефективності виробництва доцільно поділяти на три складові то, відповідно, визначення комплексу стратегічних та тактичних дій має також формуватися

із урахуванням узагальнених показників кожної із груп:

- узагальнений показник рівня та ефективності використання виробничого потенціалу (обсяг землекористування, чисельність працівників, вартість основних виробничих фондів, фондівіддача, фондомісткість, рівень спеціалізації, продуктивність праці та ін.)
- узагальнений рівень технологічної ефективності (валовий збір, урожайність, собівартість виробництва одиниці продукції, затрати виробництва на один гектар зернових та ін.)
- узагальнений рівень організаційно-управлінської ефективності (ціна реалізації, ефективність реалізації, існування власної збутової мережі, ефективність маркетингової діяльності, рівень товарності, політика розрахунків з дебіторами та ін.).

Оскільки майже всі вищенаведені показники не мають свого «порогового» або оптимального значення виникає необхідність пошуку тих орієнтирів які дали б змогу уніфікувати та визначити критерії та «рамки» що дозволили б сформулювати відповідні висновки про їх динаміку та визначити стратегічні напрямки дій щодо кожної із складових загальної ефективності виробництва зерна.

Сформулюємо механізм визначення ступеня досягнення цілей на етапі оцінки виробничого потенціалу суб'єкта господарювання та визначення стратегії подальшої діяльності підприємства (рис. 3.2).

Оскільки ми досліджуємо виробництво зернової продукції, то оцінка виробничого потенціалу в даному напрямку буде стосуватися можливості підприємства до нарощування обсягів виробництва за рахунок використання земельних, трудових ресурсів, основних засобів, фінансових ресурсів (виручка від реалізації) та інших подібних показників. При цьому зменшення в диніміці вищенаведених показників нами оцінюється як зниження виробничого потенціалу (оскільки скоріше за все призведе до зменшення виробництва зерна) а їх зростання – напакі є свідчення підвищення потенціалу та можливостей такого сільськогосподарського підприємства щодо

виробництва зернової продукції.



Рис. 3.2. Загальна блок-схема обрання стратегії на етапі оцінки потенціалу підприємства

У зв'язку з наявністю різних варіантів динаміки показників, що досліджуються на даному етапі, та, як наслідок, різних комбінацій їх поєднання (і чим більше показників у системі, тим більше таких комбінацій може мати місце) виникає складність у визначення загальних тенденцій розвитку та визначення стратегії яку доцільно обрати. Для спрощення таких розрахунків ми пропонуємо кожному із вищезазначених показників залежно від його динаміки та важливості для підприємства присвоювати відповідну кількість балів, загальна сума яких дасть загальне уявлення про напрямок подальші дії та обрання конкретної стратегії. Для такої бальної оцінки ми пропонуємося скористатися матрицею яка може бути представлена у вигляді табл. 3.7.

Із сукупності запропонованих нами факторів на основі експертних оцінок та проведення сукупності кореляційно-регресійних аналізів взаємозв'язку явищ було визначено три чинники, які мають більш істотний

вплив на діяльність підприємства, та два чинника, вплив яких (і відповідно значення для перспектив розвитку) є порівняно меншим. Кожному із чинників було присвоєно відповідну кількість балів, які вони отримують залежно від динаміки. Одночасно, з метою наочного відображення тенденцій, що негативно впливають на рівень потенціалу, нами запропоновано використання і від'ємної бальної оцінки.

Таблиця 3.7

Матриця бальної оцінки динаміки показників потенціалу підприємства

показник / динаміка	загальна земельна площа	чисельність працівників	вартість основних виробничих фондів	загальна вартісна оцінка майна	дохід від реалізації	сума балів
зростання	2	1	2	2	1	8
коливання	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	2,5
зниження	-1	-0,5	-1	-1	-0,5	-4

Так, зростання показників загальної земельної площі, загальної вартісної оцінки майна та вартості основних виробничих фондів однозначно свідчать про розширення виробничого потенціалу та існування можливостей до нарощування показників виробничої діяльності. Одночасно їх зменшення є однозначно негативною характеристикою оцінки потенціалу підприємства. Зростання чисельності працівників не є настільки необхідним показником зростання потенціалу підприємства, оскільки в умовах інтенсифікації та механізації виробничих процесів забезпечити зростаючі потреби у робочій силі можна і за рахунок використання більш продуктивного обладнання та механізмів. Одночасно зростання виручки від реалізації (яка виступає в першу чергу як оцінка фінансових результатів діяльності) може бути й оцінкою тих фінансових ресурсів, які підприємство може спрямувати на розширення виробничого потенціалу. При цьому у випадку коливання вищенаведених показників ми присвоюємо їх додатні бали, оскільки навіть при незмінній кількості ресурсів в результаті підвищення ефективності їх використання чи інших неврахованих факторів може мати місце зростання обсягів виробництва зернової продукції.

В результаті комплексної оцінки виробничого потенціалу та визначення сукупної бальної оцінки нами пропонується для підприємства три варіанти стратегій щодо подальших дій в контексті виробництва зернової продукції.

Стратегія розширення (агресивна стратегія) застосовується тоді коли бальна оцінка виробничого потенціалу складає більше 3 балів. В такому випадку у сільськогосподарського підприємства є всі передумови для нарощування обсягів виробництва загалом так зернової продукції зокрема. При цьому товаровиробник матиме вигоду за рахунок позитивного ефекту масштабу та матиме можливість формувати значні партії зерна для отримання прямого доступу на зовнішні ринки.

Стратегія утримання існуючого ринку (консервативна стратегія) застосовується тоді коли бальна оцінка виробничого потенціалу знаходиться в межах від -1 до 3 балів. В такому випадку підприємство майже не має додаткових ресурсів для розширення обсягів виробництва як загалом так і зернової продукції зокрема і вся увага, на нашу думку, повинна бути сконцентрована на пошуку внутрішніх резервів підвищення ефективності господарської діяльності та утримання існуючих позицій на ринку сільськогосподарської продукції.

Стратегія зміни напрямів діяльності (диверсифікації виробництва) застосовується тоді коли бальна оцінка виробничого потенціалу становить менше мінус 1 бал. Такий стан є свідченням скорочення більшості вищенаведених показників і в такому випадку підприємство буде змушене зменшити обсяги виробництва (зернової продукції в тому числі), що призведе на нашу думку до зниження ефективності виробництва та викличе необхідність пошуку нових напрямів діяльності чи кардинальний перегляд існуючої виробничої політики підприємства.

З метою оцінки виробничого потенціалу та можливості обрання певної стратегії розвитку для Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» та ТОВ «Полтава-Сад» скористаємося даними табл. 3.8 та 3.9.

Таблиця 3.8

**Бальна оцінки динаміки показників потенціалу Лубенської філії ПрАТ
«Райз-Максимко»**

показник / динаміка	загальна земельна площа	чисельність працівників	вартість основних виробничих фондів	загальна вартісна оцінка майна	дохід від реалізації	сума балів
зростання	2	х	2	2	1	7,5
коливання	х	0,5	х	х	х	
зниження	х	х	х	х	х	

Таким чином, бальна оцінка ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко» дає змогу зробити висновок про зростання потенціалу підприємства, що дає підстави говорити про наявність можливостей та доцільність обрання стратегії, направленої на розширення обсягів виробництва (в тому числі і зернових культур) та захоплення нових сегментів ринку.

Бальна оцінка ТОВ «Полтава-Сад» свідчить про певне зростання потенціалу підприємства. Проте загальна бальна оцінка є наближеною до нижньої межі стратегії розширення. Таким для такого підприємства є також доцільним обрання стратегії розширення обсягів виробництва.

Таблиця 3.9

Бальна оцінки динаміки показників потенціалу ТОВ «Полтава-Сад»

показник / динаміка	загальна земельна площа	чисельність працівників	вартість основних виробничих фондів	загальна вартісна оцінка майна	дохід від реалізації	сума балів
зростання	х	1	2	2	1	5
коливання	х	х	х	х	х	
зниження	-1	х	х	х	х	

Проте зниження площі землекористування залишає для ТОВ «Полтава-Сад» лише одну можливість – інтенсифікація та підвищення ефективності використання наявних ресурсів. Хоча у разі проведення консервативної політики керівництвом такого суб'єкта господарювання ймовірність обрання стратегії зі збереження існуючих ринків є досить істотною.

На наступному етапі обрання стратегії розвитку необхідно оцінити

показники виробництва зернових культур та визначити подальші напрямки дій з підвищення її ефективності.

Для такої оцінки нам потрібно дати характеристику показникам які характеризують рівень ефективності показників, що безпосередньо пов'язані з виробництвом.

Так, на нашу думку, до них відносяться: показник валового виробництва зерновик, рівень урожайності зернових, затрати на 1 га зернових культур та собівартість одиниці продукції та показник спеціалізації господарства на основі частки зернових культур у загальній земельній площі підприємства. Залежно від узагальнених значень показників ефективності виробництва підприємству буде запропоновано однієї із стратегій подальших дій в контексті виробництва зернових культур.

Сформулюємо механізм визначення ступеня досягнення цілей та обрання відповідних стратегій розвитку при оцінці показників виробництва зернових культур (рис. 3.3).

Для такої бальної оцінки показників виробництва зернових пропонуємо скористатися матрицею яка може бути представлена у вигляді табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Матриця бальної оцінки динаміки показників виробництва зернової продукції

показник / динаміка	валовий збір	урожайність	затрати на 1 га	частка культури в загальній площі	собівартість 1 ц продукції
зростання	2	2	-0,5	1	-1
коливання	1	1	0,5	0,5	0,5
зниження	-1	-1	1	-0,5	1

Оскільки для окремих показників, що наведені в запропонованій матриці позитивною вважається динаміка до зростання, а для інших навпаки - до зниження, то максимальна сума балів за позитивні тенденції становить 7 балів а сума балів за негативні тенденції складе -4.

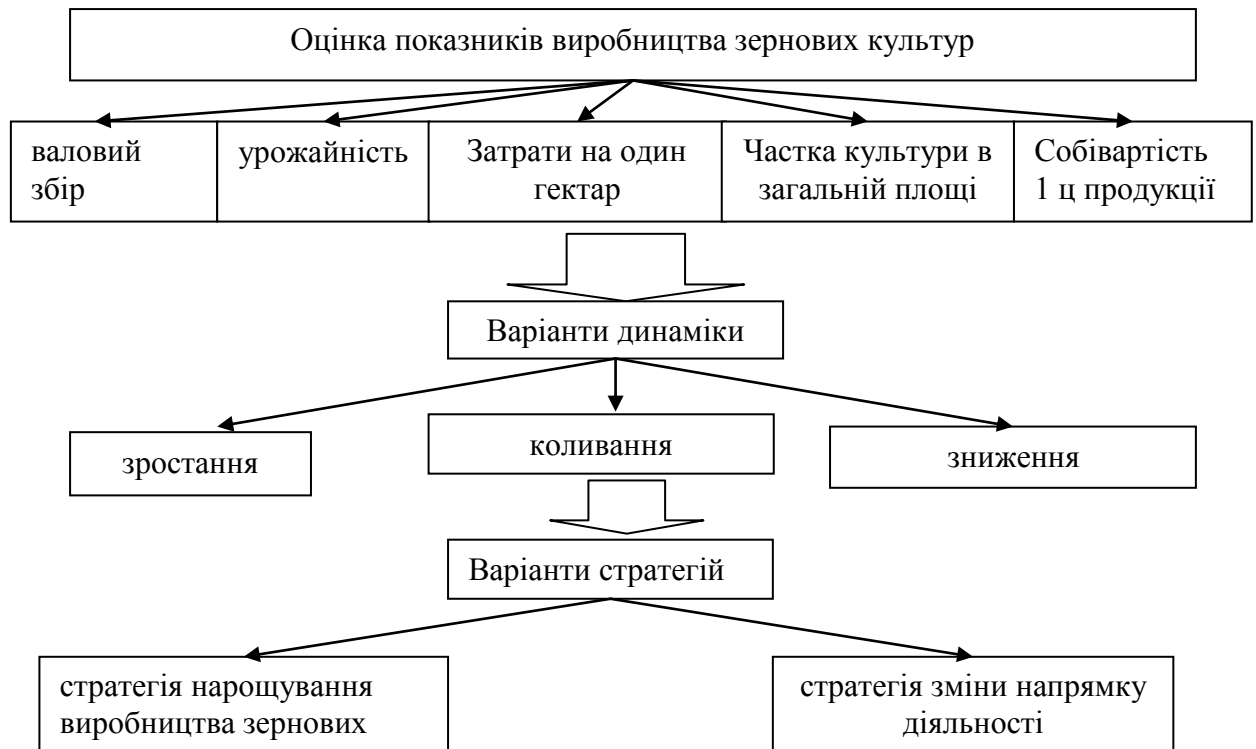


Рис. 3.3. Загальна блок-схема обрання стратегії на етапі оцінки виробництва зернових культур на підприємстві

На відміну від попередньої схеми обрання стратегії на основі оцінки потенціалу підприємства, оцінка показників виробництва зернових культур дасть змогу оцінити доцільність виробництва саме зернової продукції та визначити напрямки дій з підвищення ефективності господарської діяльності загалом.

Серед запропонованих показників за результатами кореляційно-регресійного аналізу найбільш істотний вплив на загальні показники виробництва мають валовий збір та урожайність і зазвичай є ознакою доцільності вживання заходів для подальшого зростання обсягів виробництва зернових культур.

Одночасно показники загальних затрат та собівартості одиниці продукції не є настільки критичними, оскільки в умовах високих показників інфляції показник номінальних витрат неодмінно матиме тенденцію до зростання та не завжди є свідченням зниження ефективності виробництва.

В той же час оцінюючи частку зернових у загальній площі слід

відмітити, що зменшення цього показника загалом не є негативним явищем (може бути свідченням лише намагання підприємства диверсифікувати виробництво, або пов'язане з різними темпами зростання обсягів землекористування та площі посівів зернових культур) а нами оцінюється негативно виключно в контексті оцінки виробництва конкретної культури чи групи культур.

Отримавши узагальнену бальну оцінку ефективності виробництва зернових культур сільськогосподарське підприємство, на нашу думку, може обрати одну із двох стратегій свого подальшого розвитку.

Стратегія нарощування виробництва зернових може бути обрана у випадку отримання інтегральної оцінки не менше 2-х балів. За таких умов більшість показників виробництва матимуть позитивну динаміку, що створює передумови для подальшого зростання виробництва зернової продукції.

Стратегія зміни напрямку діяльності (виробництва) матиме місце у випадку отримання від'ємної інтегральної оцінки. В таких умовах показники виробництва матимуть негативну динаміку, що є свідчення необхідності пошуку більш прибуткових культур для даного сільськогосподарського підприємства.

Одночасно слід відмітити, що інтегральна бальна оцінка від 0 до 2 є так званою «зоною невизначеності» в умовах якої для прийняття рішень щодо стратегії подальшого розвитку необхідно здійснити більш глибокий аналіз показників виробництва із залучення додаткової кількості показників ефективності виробництва зернових культур та виявлення факторів, що обумовили відповідну їх зміну.

З метою оцінки показників виробництва зернових культур та необхідності обрання конкретної стратегії для даного напрямку діяльності в умовах Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» та ТОВ «Полтава-Сад» скористаємося даними табл. 3.11 та 3.12.

Таким чином бальна оцінка ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко» дає змогу

зробити висновок про виробництво зернових в умовах даного господарства має нестійкі тенденції.

Таблиця 3.11

Бальна оцінки динаміки показників виробництва зернових культур

Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко»

показник / динаміка	валовий збір	урожайність	затрати на 1 га	частка культури в загальній площі	собівартість 1 ц продукції	сума балів
зростання	х	х	х	х	х	2,5
коливання	1	1	0,5	х	0,5	
зниження	х	х	х	-0,5	х	

Бальна оцінка вказує на можливість обрання стратегії з розширення виробництва зернових культур, проте наближення інтегрального показника до межі «зони невизначеності» збільшує необхідність проведення більш глибокого аналізу показників виробництва.

Одночасно зменшення частки зернових культур в загальній площі посівів є ознакою існуючої тенденції диверсифікації виробництва в умовах Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко».

Таблиця 3.12

Бальна оцінки динаміки показників виробництва зернових культур

ТОВ «Полтава-Сад»

показник / динаміка	валовий збір	урожайність	затрати на 1 га	частка культури в загальній площі	собівартість 1 ц продукції	сума балів
зростання	2	х	х	х	х	3,5
коливання	х	0,5	х	х	0,5	
зниження	х	х	1	-0,5	х	

Бальна оцінка ТОВ «Полтава-Сад» свідчить про певну однозначність динаміки показників ефективності виробництва. Загальна бальна оцінка є наближеною до середньої межі стратегії нарощування обсягів виробництва.

У поєднанні з висновками щодо потенціалу даного підприємства створюються всі умови для розширення обсягів виробництва саме зернової продукції. Таким для такого підприємства є більш доцільним обрання

наступальної (агресивної) стратегії з розширення існуючих параметрів виробництва.

На наступному етапі обрання стратегії розвитку необхідно оцінити показники реалізації зернових культур та визначити подальші напрямки з підвищення її ефективності.

На даному етапі підприємству слід буде обрати доцільність реалізації культури, необхідність реорганізації каналів та умов реалізації зернової продукції чи удосконалення маркетингової політики підприємства.

Сформулюємо механізм визначення ступеня досягнення цілей та обрання відповідних стратегій розвитку при оцінці показників ефективності реалізації зернових культур (рис. 3.4).

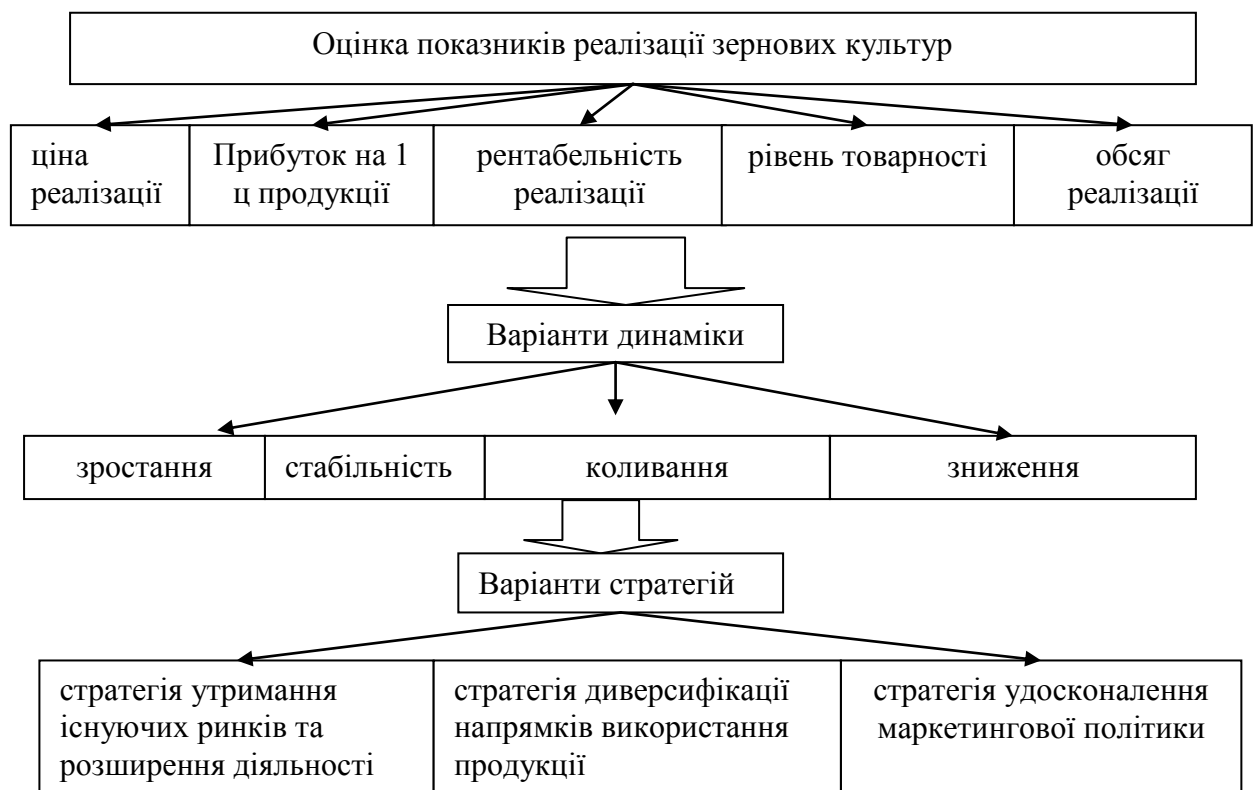


Рис. 3.4. Загальна блок-схема обрання стратегії на етапі оцінки реалізації зернових культур на підприємстві

Для такої бальної оцінки показників реалізації зернових пропонуємо скористатися матрицею яка може бути представлена у вигляді табл. 3.13.

Запропоновані в таблиці показники дадуть змогу оцінити рівень

ефективності реалізації зернової продукції і на цій основі дозволять сформулювати заходи з підвищення рівня ефективності виробництва зернових загалом.

Таблиця 3.13

Матриця бальної оцінки динаміки показників реалізації зернових культур

показник / динаміка	ціна реалізації	прибуток на 1 ц продукції	рентабельність реалізації	рівень товарності	обсяг реалізації	сума балів
зростання	2	2	2	1	2	9
коливання	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	3,5
зниження	-1	-1	-1	-0,5	-1	-4

Серед запропонованих показників за результатами кореляційно-регресійного аналізу найбільш істотний вплив на загальні показники ефективності реалізації мають ціна реалізації, прибуток на 1 ц продукції, рентабельність реалізації та обсяг. При цьому збільшення обсягу реалізації нами визначається позитивною тенденцією в контексті зростання потенціалу та можливостей підприємства забезпечувати значні партії товарної продукції. Одночасно показник рівня товарності не є настільки критичними, оскільки в умовах наявності вільних зберігаючих потужностей підприємство може змінювати терміни реалізації, що вплине на зниження показника товарності у одному періоді та відповідно матиме місце зростання товарності до показника, що перевищує одиницю у наступному періоді.

В результаті отримання інтегральної оцінки показників реалізації зерна більше 3-х балів формується висновок про високий рівень ефективності збутової політики і за таких умов підприємству є доцільною до використання наступальної стратегії з метою не лише утримання існуючих позицій на ринку зерна а їх розширення.

У випадку отримання від'ємної інтегральної оцінки формується висновок про неефективну збутову та цінову політику підприємства. За таким умов до використання є доцільною політика удосконалення

маркетингової служби, взаємовідносин з покупцями і як крайній варіант – зміна напрямків діяльності.

У випадку отримання бальної оцінки від 0 до 3 підприємство потрапляє до зони «невизначеності». За таких умов є доцільним більш детальний аналіз причин існуючого стану, при цьому зазвичай для підприємства доцільною до використання буде стратегія з диверсифікації напрямів використання чи реалізації зернової продукції. Така стратегія може передбачати як створення власних переробних потужностей так і зміну каналів реалізації готової зернової продукції.

З метою оцінки показників ефективності реалізації зернових культур та необхідності обрання конкретної стратегії для даного напрямку діяльності в умовах Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» та ТОВ «Полтава-Сад» скористаємося даними табл. 3.14 та 3.15.

Таблиця 3.14

**Бальна оцінки динаміки показників реалізації зернових культур
Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко»**

показник / динаміка	ціна реалізації	прибуток на 1 ц продукції	рентабельність реалізації	рівень товарності	обсяг реалізації	сума балів
зростання	2	2	х	1	х	5,5
коливання	х	х	0,5	х	0,5	
зниження	х	х	х	х	х	

Таким чином бальна оцінка реалізації зернових у ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко» дає змогу зробити висновок що реалізація зернових в умовах даного господарства має стійкі тенденції до зростання і за таких умов йому скоріше за все необхідно обрати стратегію з розширення обсягів збуту зернової продукції. У поєднанні з зробленими раніше висновками про рівень ефективності виробництва зернових в умовах даного господарства можна стверджувати, що для Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» в загальному доцільною є агресивна стратегія, що направлена на розширення виробничого потенціалу, обсягів виробництва зернових культур та обсягів її реалізації за існуючими каналами.

Бальна оцінки динаміки показників реалізації зернових культур**ТОВ «Полтава-Сад»**

показник / динаміка	ціна реалізації	прибуток на 1 ц продукції	рентабельність реалізації	рівень товарності	обсяг реалізації	бали
зростання	2	х	х	1	х	1,5
коливання	х	х	0,5	х	х	
зниження	х	-1	х	х	-1	

Бальна оцінка реалізації зернових у ТОВ «Полтава-Сад» дає змогу зробити висновок що показники реалізації зернових в умовах даного господарства мають невизначені тенденції і за таких умов йому скоріше за все необхідно здійснити більш глибоку оцінку показників ефективності реалізації із використанням прийомів факторного аналізу та, скоріше за все, обрати стратегію з диверсифікації напрямів використання продукції для власної промислової переробки чи інших напрямках.

Таким чином узагальнюючи все вищенаведене слід відмітити, що стратегія діяльності сільськогосподарських товаровиробників в процесі виробництва зернової продукції має базуватися на трьох ключових моментах:

- оцінка наявності можливостей (потенціалу) підприємства щодо нарощування обсягів виробництва за рахунок залучення додаткової кількості ресурсів (екстенсивний чинник);
- оцінка наявності можливостей підприємства щодо нарощування обсягів виробництва за рахунок зростання якості наявних ресурсів та підвищення ефективності їх використання (інтенсивні чинники виробництва);
- оцінка наявності можливостей щодо підвищення рівня фінансових результатів від реалізації зернових культур за рахунок удосконалення маркетингової політики підприємства та принципів і методів роботи з покупцями продукції.

Висновки до розділу 3

1. Підвищення економічної ефективності підприємств, що виробляють зернові та зернобобові культури забезпечується за напрямками: зростання обсягів виробленої продукції; збільшення грошових надходжень від реалізації продукції; забезпечення зростання рівня прибутковості; підвищення ефективності використання ресурсів.

2. Використавши результати внесення добрив на вирощуванні зернових культур у Лубенській філії ПрАТ «Райз-Максимко», розроблено кореляційно-регресійну модель, параметри якої вказують на зв'язок між приростом урожайності озимої пшениці та внесенням добрив. Використавши результати внесення добрив на вирощуванні кукурудзи у ТОВ «Полтава-Сад», розроблено кореляційно-регресійну модель, параметри якої вказують на зв'язок між приростом урожайності кукурудзи та внесенням добрив. Параметри моделей свідчать про тісний зв'язок між факторними та результативною ознакою.

3. Ситуація, яка склалася на ринку зернових і зернобобових культур, висуває на перший план посередників, які мають необхідний запас фінансової стійкості і здатні забезпечити відповідні обсяги реалізації для виробників. За таких умов виникає необхідність розробки стратегії співпраці із посередницькими структурами для чого запропоновано методику оцінки їх потенціалу в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

4. З метою визначення доцільності та необхідності виробництва чи реалізації зернової продукції запропоновано систему оціночних показників, що дадуть змогу оцінити різні аспекти виробничо-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства і на цій основі виробити комплекс стратегічних рішень з метою підвищення її ефективності.

5. Для підвищення ефективності виробництва зернових культур запропоновано забезпечувати їх подальшу переробку в умовах сільськогосподарського підприємства, що дасть змогу сформулювати нову

додаткову вартість та підвищень рівень фінансових результатів від виробництва та реалізації зернової продукції чи продукції її переробки.

6. З метою підвищення ефективності реалізації зернових культур було здійснено оцінку рівня прибутковості в періоди з різною ціновою кон'юнктурою, такий підхід із урахуванням додаткових витрат на зберігання та додаткової виручки від реалізації в періоди з вищими цінами дасть змогу сформулювати більш ефективну реалізаційну стратегію та забезпечить більш високі показники результатів діяльності підприємства.

7. Проведені дослідження свідчать, що сільськогосподарські підприємства з метою підвищення ефективності виробництва та реалізації зернових культур мають здійснювати заходи з підвищення ефективності виробництва (технологічна складова) зберігання чи використання та реалізації як зернової продукції так і різноманітних продуктів її подальшої переробки.

8. При формуванні варіантів стратегій виробництва і реалізації зернових сільськогосподарським підприємствам і їх інтегральною бальною оцінкою від 0 до 2 є «зоною невизначеності», в умовах якої для прийняття рішень щодо стратегії подальшого розвитку необхідно здійснювати більш глибокий аналіз показників виробництва із залученням додаткової кількості показників ефективності виробництва зернових культур та виявлення факторів що обумовили їх зміну. Отримана оцінка показників реалізації зерна більше 3 балів свідчить про високий рівень збутової політики і за таких умов підприємство доцільно використовувати наступальну стратегію з метою не лише утримання існуючих позицій на ринку зерна, а і їх розширення. При бальній оцінці від 0 до 3 підприємство потрапляє до «зони невизначеності».

ВИСНОВКИ

Одержані у процесі виконання дисертаційного дослідження результати, вирішують важливі науково-практичні завдання теоретичного та методичного обґрунтування засад забезпечення та підвищення рівня економічної ефективності виробництва зерна і дозволяють зробити наступні висновки:

1. Доцільно розглядати «ефективність» крізь призму багатокритеріальності як понесених витрат, так і одержаних результатів, що зумовлює необхідність системного підходу при оцінці рівня економічної ефективності та визначення шляхів його підвищення. При цьому до оцінки та різноманіття думок і поглядів можна звести до двох напрямів: визначення ефективності в результаті співставлення результату та затрат (у різних формах) та оцінка ефективності шляхом співставлення отриманого результату з тими цілями які були поставлені. Перший із цих підходів дає змогу краще зрозуміти сутність категорії ефективність та можливість використання при її розрахунку різних даних, що виражені у різних оціночних формах (натуральна, умовно-натуральна, грошова та ін.) Другий – дає змогу різнопланово та комплексно охарактеризувати діяльність будь-якого суб'єкта господарювання і, на цій основі, сформулювати конкретні пропозиції щодо підвищення результативності його функціонування.

2. Основними резервами інтенсифікації та ефективного ведення виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах мають стати його матеріально-технічне забезпечення, нові технології та рентабельні форми організації виробничих процесів і маркетингової діяльності. Інтенсивний шлях забезпечення ефективного виробництва має здійснюватися за рахунок: внесення оптимальної кількості добрив (органічних і мінеральних), використання високоврожайних сортів та гібридів та розширення відведених під них посівних площ; використання прогресивних технологій обробітку ґрунту, збору та зберігання урожаю; впровадження прогресивних форм

організації та оплати праці.

3. Визначені на базі валової продукції за порівняльними цінами показники економічної ефективності не враховують якість продукції, тому встановлені за таким кінцевим результатом показники продуктивності є недостатньо інформативними та зіставними, оскільки продукція розраховується в незмінних цінах, а ресурси авансованого капіталу – за цінами придбання (первісною вартістю). Тому важливо визначати валову продукцію не лише в порівняльних цінах, а й в поточних, як це заведено в зарубіжній практиці. Порівняння обсягів валової продукції в цих двох вимірниках в динаміці дає змогу одержати показник та судити про вплив змін фізичного обсягу і окремого цінового фактора на економічну ефективність основної (операційної) діяльності сільськогосподарських підприємств у досліджуваному періоді. Крім того, це дозволяє врахувати вплив зміни обсягу ресурсів, тобто мова йде про комплексне врахування обсягу продукції, ціни і розміру використаних ресурсів в оцінці ефективності виробництва.

4. В сільськогосподарських підприємствах Полтавської області у 2014 р порівняно з 1995 р. виробництво зернових і зернобобових збільшилось на 62,3 % і досягло майже 3 млн. т, яке в динаміці є варіабельним за роками. При цьому урожайність зросла з 24,3 ц/га до 40,7 ц/га. Основними каналами реалізації зернових і зернобобових для сільськогосподарських підприємств області були посередницькі структури, які фактично утворили систему олігопсонії, основним наслідком якої, є диктат закупівельних цін, що призводить до втрати виробниками частини доходу та зниження економічної ефективності виробництва. Якщо у 1995 році переробним підприємствам безпосередньо було реалізовано 42,1 % продукції, то в 2014 р тільки 2,2 %. Як свідчать результати групування сільськогосподарських підприємств 27,1 % із загальної кількості підприємств характеризуються обсягом валового збору зерна від 500 до 2000 т. При урожайності 27,6 ц/га, а ті господарства, які зібрали більше 50 тис. т складають 66,3 % від загальної кількості, і мали

рівень урожайності 60,8 ц/га. Підприємства, які мали площу ріллі понад 3960 га при питомій вазі зернових 56 %, знизили норму прибутку на 20 % проти підприємств розміром до 990 га. Збільшення частки зернових в посівах до 66,3 % зменшувало їх виробництво проти тих підприємств, які мали їх частку в розмірі 56 %.

5. Встановлено, що запровадження ресурсощадних технологій No-till порівняно з існуючою в ТОВ «Посулля-Агро» при площі посіву зернових 845 га дозволяє збільшити валовий збір на 32 % та досягти рівня рентабельності 21,8 % проти 3,1 %. Урожайність озимої пшениці у Лубенській філії ПрАТ «Райз-Максимко» підвищується на 1 ц при внесенні 0,315 ц діючої речовини азоту, 0,109 ц оксиду фосфору і 0,084 ц внесення калію. Для ТОВ «Полтава-Сад» одержане рівняння зв'язку має дещо інший аналітичний вигляд і потребує на вирощування кукурудзи меншої кількості діючої речовини азоту та збільшення внесення діючої речовини калію.

6. Основною перепорою в сільськогосподарських товаровиробників щодо самостійного вибору каналів продажу вирощеної продукції є недостатня інформованість та обізнаність із маркетинговими стратегіями на споживчому ринку, відсутність навичок правильно оцінювати його можливості й обирати вигідні умови контрактів. За результатами запропонованого методичного підходу найбільш вигідним каналом реалізації зернових для досліджуваного підприємства є збут на переробку, а не вигідним – реалізація зерна пайовикам та населенню в рахунок оренди паїв та оплати праці. Найбільш вигідні ціни для реалізації зерна складаються в зимово-весняний період і сільськогосподарським підприємствам необхідно переглянути структуру каналів реалізації своєї продукції для того щоб збільшити прибуток та підвищити ефективність зерновиробництва

7. Стратегія діяльності сільськогосподарських товаровиробників в процесі виробництва зерна має базуватись на трьох ключових моментах оцінки наявності можливостей (потенціалу): щодо нарощування обсягів виробництва за рахунок залучення додаткової кількості ресурсів

(екстенсивний чинник) та зростання їх якості (інтенсивний чинник); підвищення рівня фінансових результатів від реалізації зернових культур за рахунок маркетингової політики, принципів і методів роботи з покупцями продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки [Текст] : [колективна монографія] / [О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван, Б. Й. Пасхавер та ін.] ; за ред. О. В. Шубравської. – К. : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2014. – 456 с.
2. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3 – 9.
3. Андрійчук В. Г. Економіка агарних підприємств : підручник / Андрійчук В. Г. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Андрійчук В. Г. Ціна як інструмент аналізу, оцінки і прогнозу економічних та виробничих параметрів розвитку підприємства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2002. – № 3. – С. 65.
5. Андрушко А. М. Управління постачальницько-збутовими витратами підприємства / А. М. Андрушко // Обліково-аналітичне забезпечення розвитку сільського господарства і села : матер. наук.-практ. конф., 24–25 верес. 2008 р. – Львів : Львів. нац. аграр. ун-т, 2008. – С. 212 – 218.
6. Бабидорич М. М. Біологічний метод захисту рослин в Закарпатті / М. М. Бабидорович, В. С. Чабан, Я. М. Шкварчук ; УААН. Ін-т захисту рослин. Закарпат. ін-т агропромисл. вир-ва. – Ужгород : Карпати, 1997. – 72 с.
7. Березівська О. Й. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробничих структур / О. Й. Березівська, З. П. Березівський // Вісник Львівського державного аграрного університету : економіка АПК. – 2007. – № 14 (1). – С. 90 – 94.
8. Березін О. В. Проблеми формування продовольчого ринку України : монографія / О. В. Березін. – К. : Вища шк., 2002. – 211 с.

9. Белінська Н. С. Економічна ефективність роботи підприємств молочної промисловості України : монографія / Н. С. Белінська ; Вінниц. нац. техн. ун-т. – Вінниця : Універсум – Вінниця, 2003. – 200 с.
10. Біологічне рослинництво : навч. посіб. для студ. вузів / О. І. Зінченко, О. С. Алексеева, П. М. Приходько [та ін.] ; за ред. О. І. Зінченка. – К. : Вищ. шк., 1996. – 238 с.
11. Блауг Марк Методология экономической науки, или как экономисты объясняют. Пер. с англ. / Науч. ред. и вступ. ст. В. С. Автономова. – М. : НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. – 416 с.
12. Боднар О. В. Функціонування ринку зерна України в умовах волатильності світових цін / О. В. Боднар // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 4. – С. 80 – 86.
13. Боровиков В. П. Statistica : искусство анализа данных на компьютере / В. П. Боровиков. – СПб. : Питер, 2003. – 688 с.
14. Брик М. В. Виробництво продукції АПК та можливості її реалізації за останні роки / М. В. Брик, М. В. Солтис // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка : економіка. – 2005. – Вип. 34. – С. 516 – 518.
15. Бурцев В. В. Внутренний контроль сбытовой деятельности предприятий в современных условиях хозяйствования / В. В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 6. – С. 50 – 63.
16. Бухалков М. И. Внутрифирменное планирование : учебник. – 2-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 400 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
18. Верзилин Д. Н. Эконометрика. Принятие управленческих решений на основе статистических данных : [учеб. пособ.] / Д. Н. Верзилин, Т. Г. Максимова ; СПбГПУ. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2008. – 118 с.
19. Веснин В. Р. Стратегическое управление / В. Р. Веснин. – М. : ТК

Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 328 с.

20. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін. ; за ред. Б. Й. Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 432 с.

21. Вітвіцький В. В. Методичні положення та норми продуктивності на виробництво комбінованих кормів виробництва / В. В. Вітвіцький, В. І. Ковальчук, А. Л. Солошенок та ін.. – К. : НДІ «Укراгропром-продуктивність», 2008. – 245 с.

22. Володка М. П. Енергозберігаючі технології вирощування ярих зернових культур і шляхи зменшення енергетичних ресурсів / М. П. Володка, І. М. Пасічник // Стратегія ресурсозберігаючого використання аграрно-економічного потенціалу на основі активізації інноваційно-інвестиційної діяльності об'єктивна передумова інтеграції країни в Світове співтовариство: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль, 18 трав. 2007 р. – Тернопіль : ТНЕУ, 2007. – Ч. 1. – 180 с. – С. 98 – 101.

23. Вуколов Э. А. Основы статистического анализа : практикум по статистическим методам и исследованию операций с использованием пакетов STATISTICA и EXCEL / Э. А. Вуколов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Форум, 2008. – 464 с.

24. Выварец А. Д. Экономика предприятия / А. Д. Выварец. – М. : Издательство Юнити-Дана, 2007. – 544 с.

25. Выварец А. Д. Эффективность производства: теория, методология и методика оценки / А. Д. Выварец, Л. В. Дистергефт // Экономическая эффективность: теория, методология, практика : сб. научн. стат. – Екатеринбург : Изд-во УГТУ, 2000, – 323 с.

26. Глобальные перспективы политики устойчивого потребления и производства: совместные действия . – М. : ЮНЕП, 2012. – С. 8.

27. Глушко Ю. В. Рационализация каналов сбыта продукции в сфере агробизнеса / Ю. В. Глушко // Наукові праці ПФ НУБіП України «Кримський агротехнологічний університет» : Економічні науки». – 2012. – Вип. 141. –

С. 324 – 332.

28. Головне управління статистики України в Полтавській області [Електронний ресурс] : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Полтава. – Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua> /(дата звернення: 03.10.15). – Назва з екрана.

29. Голубев А. В. Эколого-экономическая оценка применения удобрений / А. В. Голубев // Земледелие, 1991. – № 3. – С. 63 – 65.

30. Городній М. М. Агрохімія : підручник / М. М. Городній. – 4-те вид., переробл. та доп. – К. : Арістей, 2008. – 936 с.

31. Гукалюк А. Ф. Моделювання процесу розробки оптимальної виробничої програми / А. Ф. Гукалюк // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9 – С. 78 – 85.

32. Дем'яненко М. Я. Фінансове забезпечення стратегічного розвитку сільського господарства України / М. Я. Дем'яненко // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 р. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 176 – 180.

33. Державний стандарт України. Системи управління якістю. Вимоги. ДСТУ ISO 9001-2001. – К. : Держстандарт України, 2001. – 24 с.

34. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики : урядовий портал : [офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03 жовт. 2015 р.). – Назва з екрана.

35. Дж. ван Гиг. Прикладная общая теория систем: пер. с англ. / Дж. ван Гиг. – М. : Мир, 1981. – 733 с.

36. Домяшенко Ю. В. Эффективность производства и реализации подсолнечника // Вестник ХГАУ. – 2001. – № 7. – С. 199 – 202.

37. Друкер П. Эффективное управление / П. Друкер : пер. с англ. М. Котельниковой. – М. : Изд-во «Астрель», 2004. – 284 с.

38. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задания и

оптимальне рішення / П. Друкер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 288 с.

39. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва) : монографія за ред. В. І. Бойка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 400 с.

40. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / [А. В. Шегда, Т. М. Литвиненко, М. П. Нахаба та ін.; За ред. А. В. Шегди]. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2002. – 335 с.

41. Економічна енциклопедія: В 3 т. Т.1 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – 950 с.

42. Ефективність стратегічного управління підприємствами: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення: монографія / [Мікловда В. П., Брітченко І. Г., Кубіній Н. Ю., Дідович Ю. О.]. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – 218 с.

43. Жигadlo В. Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи / В. Жигadlo, В. Артюшин, О. Сікачина – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 44 с.

44. Зберігання і переробка продукції рослинництва : [навч. посіб.] / [Г. І. Подпратов, Л. Ф. Скалецька, А. М. Сеньков, В. С. Хилевич]. – К. : Мета, 2002. – 495 с.

45. Здрок В. В. Економетрія : підручник / В. В. Здрок, Т. Я. Лагоцький. – К. : Знання, 2010. – 541 с.

46. Зінченко О. І. Рослинництво : підручник / за ред. О. І. Зінченка / О. І. Зінченко, В. Н. Салатенко, М. А. Білоножко. – К. : Аграрна освіта, 2001. – 591 с.

47. Зинченко А. П. Сельскохозяйственная статистика / А. П. Зинченко. – М. : МСХА, 1996. – 430 с.

48. Калінчик М. В. Рівень споживання продуктів харчування як основа розробки стратегії розвитку АПК / М. В. Калінчик, В. С. Шовкалюк // Економіка АПК. – 2003. – № 4. – С. 129 – 133.

49. Кваша С. М. Світові тенденції розвитку ринку зерна та напрями

диверсифікації його використання [Електронний ресурс] / С. М. Кваша. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau /2009_141/09ksm.pdf.

50. Кісіль М. І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 59 – 64.

51. Кирилюк Є. М. Сучасний стан і шляхи гарантування продовольчої безпеки України / Є. М. Кирилюк // Вісник Черкаського університету : економічні науки. – 2009. – Вип. 153. – С. 49 – 58.

52. Кирюшин В. И. Минимализация обработки почв: перспективы и противоречия / В. И. Кирюшин // Земледелие. – 2006. – № 5. – С. 12 – 14.

53. Коваленко Ю. С. Сільськогосподарське підприємство в ринковому середовищі / Ю. С. Коваленко. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 200 с.

54. Ковалишина Г. Гроділ Ультра: високий урожай на пшеничній ниві / Г. Ковалишина, М. Череватенко // Агробізнес сьогодні. – 2003. – № 7. – С. 10.

55. Козак О. А. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі / Козак О. А., Грищенко О. Ю. // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 38.

56. Комплексна галузева програма «Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року» від 23 жовтня 2007 р. N 757/101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.4247.0>.

57. Корнеев В. П. Методы оптимизации: методы решения многокритериальных задач / В. П. Корнеев, О. А. Рамеев. – М.: ИКСИ, 2007. – С. 380.

58. Косолап М. П. Система землеробства No-till : навч. посіб. / М. П. Косолап, О. П. Кротінов. – К. : Логос, 2011. – 352 с.

59. Костина З. А. Особенности технологического процесса зернового производства и их влияние на формирование объектов учета затрат и калькулирования / З. А. Костина // Экономические науки. – 2009. – № 12 (61). – С. 347 – 351.

60. Котлер Ф. Основы маркетинга : Краткий курс : пер с англ. / Ф. Котлер. – М. : Вильямс, 2007. – 656 с.
61. Красноруцький О. О. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України : [монографія] / О. О. Красноруцький, Ю. І. Данько. – Харків : Міськдрук, 2009. – 262 с.
62. Кузнецов Д. Ю. Кластерный анализ и его применение / Д. Ю. Кузнецов, Т. Л. Трошина // Ярославский педагогический вестник. – 2006. – Вып. 4. – С. 103 – 107.
63. Кузьменко І. В. Інтенсифікація зерновиробництва як основний напрям підвищення конкурентоспроможності / Кузьменко І. В. // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 121.
64. Кулішов В. В. Економіка підприємства: теорія і практика : навч. посіб. / В. В. Кулішов. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 216 с.
65. Купченко А. С. Інфраструктура зернового ринку в Україні / А. С. Купченко // АПК-Інформ. – 2014. – № 1. – С. 45 – 48.
66. Кухар Р. Б. Деякі аспекти щодо вдосконалення системи управління процесами реалізації сільськогосподарської продукції / Р. Б. Кухар, Д. О. Соломонко, Г. Я. Левків // Науковий вісник Львівської національної академії ветеринарної медицини імені С. З. Гжицького. – 2004. – Т. 6. – № 4. – С. 61 – 65.
67. Кухар Р. Б. Основні підходи щодо вдосконалення системи управління збутом сільськогосподарської продукції через товарні біржі в Україні / Р. Б. Кухар, Д. О. Соломонко // Науковий вісник Львівської національної академії ветеринарної медицини імені С. З. Гжицького. – 2005. – Т. 7. – № 4 (27). – С. 281 – 285.
68. Кухта К. О. Агропромислова інтеграція як основний інструмент підвищення ефективності зернопродуктового комплексу / К. О. Кухта – Problems of social and economic development of business: Collective monograph. – Publishing house, Montreal, Canada, 2014. – С. 57-62.
69. Кухта К. О. Еволюція технологій та обладнання для

приготування комбікормів – основа дослідження економічної ефективності кормовиробництва / К. О. Кухта – Технологічний аудит та резерви виробництва. – 2013. – № 6/3 (14). – С. 21 – 25.

70. Кухта К. О. Ефективність виробництва та функціонування ринку зерна Полтавської області / К. О. Кухта, Л. О. Дорогань-Писаренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство», 2016. – Вип. 5. – С. 87-89.

71. Кухта К. О. Інновації для зерновиробництва / К. О. Кухта // Тези II Міжнародної науково-практичної конференції «Особливості формування ефективної інновативно-інвестиційної моделі розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання», Житомирський державний технологічний університет, 20-21 лист. 2014 р. – С. 153 – 156.

72. Кухта К. О. Інноваційний потенціал виробництва і переробки зерна в Полтавській області. / К. О. Кухта, В. Я. Плаксієнко // Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : Матеріали V Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 бер. 2012 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 297 с.

73. Кухта К. О. Інвестиційний розвиток зерновиробництва як основа підвищення його ефективності. / К. О. Кухта // Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни : матеріали між нар. наук.-практ. інтернет-конф. 14-15 груд. 2011 р. – Ч.1. – Тернопіль : Крок, 2011. – 327 с.

74. Кухта К. О. Об'єктивна необхідність поглиблення інтеграції в зернопродуктовому комплексі / К. О. Кухта // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск. – Полтава : ПДАА. – 2012. – 166 с.

75. Кухта К. О. Оцінка економічних проблем сталого розвитку галузі виробництва і переробки зерна в Полтавській області / К. О. Кухта // Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : колективна монографія у 4 т. / за ред. О. А. Паршиной. – Дніпропетровськ : «Герда», 2013. – Т. 3. – 365 с.

76. Кухта К. О. Продовольча безпека зернопереробної промисловості / К. О. Кухта, В. Я. Плаксієнко // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 8 (29). – Редкол.: від.ред. д.е.н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2011. – 536 с.

77. Кухта К. О. Теоретичні й методологічні засади еколого-економічної ефективності переробної галузі / К.О. Кухта // Збірник тез і доповідей VIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, Черкаський державний технологічний університет, 15 квіт.2011 р. – С. 33 – 37.

78. Кухта К. О. Формування системи маркетингу на підприємствах зернопродуктового підкомплексу / К. О. Кухта // Вісник аграрної науки Причорномор'я, Миколаївський національний аграрний університет, 2014 .- Вип. 3 (79). – С. 115 – 125.

79. Кухта К. О. Якість і безпека як важіль підвищення економічної ефективності у зернопродуктовому комплексі / К. О. Кухта // Збірник наукових робіт «Управління розвитком». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика», 15-16 лист. 2011 р., Харківський національний економічний університет, 2011. – № 22 (119). – С. 7 – 11.

80. Кухта К. О. DEA-аналіз як метод оцінки ефективності виробництва на сільськогосподарських підприємствах / Кухта К. О., Дорогань-Писаренко Л. О. // Економіка АПК. – 2015. – № 10 – С. 93.

81. Лавринчук О. В. Напрями розвитку ринку зерна в Україні / Лавринчук О. В. // Економіка АПК. – 2014. – № 9. – С. 107.

82. Липчук В. В. Маркетингові дослідження / В. В. Липчук, Л. В. Погребняк. – Львів : «Магнолія 2006», 2012. – 352 с.

83. Лопатинський Ю. М. Формування якості аграрної продукції в нових умовах господарювання / Лопатинський Ю. М., Шкабара Т. Л. // Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої

агропромислової продукції: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. – Суми, 2005. – 78 с.

84. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 28 – 36.

85. Мазур И. И. Управление проектами : [учеб. Пособ.] / Мазур И. И., Шапиро В. Д., Ольдерогге Н. Г. / Под общ. ред. И. И. Мазура. – 2-е изд. – М. : Омега-Л, 2004. – 664 с.

86. Мескон М. Основы менеджмента (Management) / Майкл Мескон, Майкл Альберт, Франклин Хедоури. – М. : Издательство: Дело, 1997. – 704 с.

87. Макаренко П. М. Ринок зерна і регіональне зерновиробництво : монографія / П. М. Макаренко, О. О. Сиченко. – Дніпропетровськ : Герда, 2007. – 188 с.

88. Макконнелл Кэмпбелл Р. Экономика: принципы, проблемы и политика : в 2 т. Т. 2 : пер. с англ. / Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. – 11-е изд. – М. : Республика, 1992. – 400 с.

89. Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 370 с.

90. Материнська О. А. Дослідження залежності рентабельності виробництва ячменю від економічних показників сільськогосподарських підприємств / Материнська О. А. // Економіка АПК. – 2013. – № 11 – С. 127.

91. Месель-Веселяк В. Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8 – 15.

92. Месель-Веселяк В. Я. Прогноз урожайності валових зборів сільськогосподарських культур в Україні на 2011 рік / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 26 – 33.

93. Месель-Веселяк В. Я. Ціновий механізм забезпечення зростання виробництва зерна в Україні (удосконалення науково-методичних підходів) /

В. Я. Месель-Веселяк, О. Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 48 – 52.

94. Методичні рекомендації оперативного визначення витрат виробництва та формування цін на продукцію сільського господарства і переробної промисловості в умовах інфляції // [Шпичак О. М., Маслоков Є.О., Протасов В. Ю. та ін.]; УААН. Ін-т аграр. економіки. – К., 1995. – 58 с.

95. Наукове забезпечення сталого розвитку сільського господарства в Лісостепу України / Кабінет Міністрів України ; Науково-дослідні ін-ти Нац. аграрного ун-ту ; [ред. кол. : Мельничук Д. О. (відп. ред.), Кириленко І. Г., Рижук С. М., Мельник С. І. ; відп. за вип. : Ібатуллін І. І., Городній М. М.]. – К. : Алефа. – 2003. – 886 с.

96. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/povyshenie-ekonomicheskoi-effektivnosti-proizvodstva-zerna>.

97. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovid>.

98. Небава М. І. Менеджмент організацій і адміністрування. Ч. 2 : навч. посіб. / М. І. Небава, О. Г. Ратушняк. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 105 с.

99. Олексюк О. І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства / О. І. Олексюк // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія : Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Вип . 22. – Т. 2. – С. 169 – 173.

100. Опря А. Т. Статистика (з програмованою формою контролю знань). Математична статистика. Теорія статистики : [навч. посіб.] / А. Т. Опря. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.

101. Опря А. Т. Статистика (модульний варіант з програмованою формою контролю знань) : [навч. посіб.] / А. Т. Опря. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 448 с.

102. Органік в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.

103. Основи економічної теорії : підручник: У 2 кн. 1: Суспільне виробництво. Ринкова економіка / Ю. В. Ніколенко, А. В. Демківський, В. А. Євтушевський та ін.; За ред. Ю.В. Ніколенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1998. – 272 с.

104. Падерин И. Д. Научные и практические аспекты повышения экономической эффективности современного предприятия / И. Д. Падерин // Вісник Академії економічних наук України . – 2003. – № 1. – С. 89 – 95.

105. Паламарчук М. М. Напрями підвищення конкурентоспроможності вітчизняної кукурудзи в сучасних умовах / Паламарчук М. М. // Економіка АПК. – 2014. – № 6. – С. 91.

106. Пасхавер Б. Й. Аграрний сегмент національного багатства / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 50 – 58.

107. Пасхавер Б. Й. Ценовая конкурентность аграрного сектора / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 78 – 87.

108. Перевалов Ю. В. Эффективность деятельности приватизированных предприятий и отраслей: методические вопросы анализа / Перевалов Ю. В., Гимади И. Э., Добродей В. В. // Общество и экономика. – 2003. – № 9 – 10. – С. 23 – 26.

109. Петров В. М. Організаційні проблеми технологічного землеробства в Україні / В. М. Петров // Агроінком. – 2007. – № 1 – 2. – С. 23 – 26.

110. Пехов В. А. Теоретико-методологічні засади розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу / Пехов В. А. // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 123.

111. Пиковская Е. В. Альтернативные системы земледелия и их роль в восстановлении плодородия почв / Е. В. Пиковская // Настоящий хозяин. – 2012. – № 7 – 9. – С. 55 – 57.

112. Пістунов І. М. Кластерний аналіз в економіці : [навч. посіб.] / І. М. Пістунов, О. П. Антонюк, І. Ю. Турчанінова – Дніпропетровськ:

Національний гірничий університет, 2008. – 84 с.

113. Погріщук Б. В. Інноваційно-інвестиційне забезпечення ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Борис Васильович Погріщук; Миколаївський держ. агр. ун-т. – Миколаїв, 2010. – 32 с.

114. Погріщук Б. В. Особливості функціонування зернопродуктового підкомплексу України в ринкових умовах господарювання / Б. Погріщук // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 2. – С. 168 – 171.

115. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства : підручник / За ред. С. Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2000. – 528 с.

116. Полтавська обласна державна адміністрація // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.adm-pl.gov.ua> (дата звернення: 16.11.2013). – Назва з екрана.

117. Попов Н. А. Экономика сельскохозяйственного производства с основами рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства [Текст] : учебник / Н. А. Попов. – М. : Тандем, 1999. – 352 с.

118. Потьомкін С. К. Формування каналів збуту споживчих товарів / С. К. Потьомкін, В. І. Рожко // Вісник НТУ «ХПІ» : Технічний прогрес та ефективність виробництва. – 2005. – Вип. 58. – С. 83 – 87.

119. Прогнозна модель зернового балансу / Приходько Д. С., Прокопенко К. О., Сікачина О. В. // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 36.

120. Пропозиції до Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 від 28 квіт. 2011р. [Електронний ресурс] / Портал «Ліга: Закон». – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01I.

121. Прутська О. О. Органічне сільське господарство в США: реалії та перспективи для України / О. О. Прутська, О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 142 – 151.

122. Прядко В. В. Теоретико-методологічні аспекти ефективності сільськогосподарського виробництва / В. В. Прядко // Економіка АПК. –

2003. – № 10. – С. 69 – 77.

123. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2014 р. Статистичний бюл. – К. : Держслужба статистики України, 2015. – 108 с.

124. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с.

125. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки) : монографія / М. К. Орлатий, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Демчак та ін.; за ред. М. К. Орлатого. – К. : НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2012. – 752 с.

126. Рунчева А. С. Методичні засади економічної оцінки ефективності функціонування галузі зерновиробництва / А. С. Рунчева // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 4 (16). – С. 78 – 82.

127. Рябчик І. В. Нові підходи до аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств / Рябчик І. В., Галушко В. В. // Економіка АПК : Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2004. – № 3. – С. 101 – 108.

128. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов, – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

129. Саблук П. Т. Зернові колізії, або чому й донині на цьому важливому сегменті продовольчого ринку не простежується чітка цінова політика / П. Т. Саблук // Зерно і хліб. – 2004. – № 2. – С. 4 – 5.

130. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 10 – 17.

131. Саблук П. Т. Сучасні тенденції світового виробництва зерна / П. Т. Саблук, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2009. – № 8. – С. 74 – 78.

132. Семенда Д. К. Розвиток органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах / Д. К. Семенда, О. В. Семенда // АгроСвіт. –

2014. – № 7. – С. 42 – 46.

133. Сільське господарство області у 2012 році // [за ред. Безхлібняк Л. М.] – Полтава: Головне управління статистики у Полтавській області. – 2013. – 267 с.

134. Сільське господарство області у 2013 році // [за ред. Безхлібняк Л. М.] – Полтава: Головне управління статистики у Полтавській області. – 2013. – 256 с.

135. Сільське господарство області у 2014 році // [за ред. Безхлібняк Л. М.] – Полтава : Головне управління статистики у Полтавській області. – 2015. – 256 с.

136. Сільське господарство України за 2012 рік // [уклад. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко]. – К. : ТОВ «Август-трейд», 2013. – 390 с.

137. Сільське господарство України за 2013 рік // [уклад. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко]. – К. : ТОВ «Август-трейд», 2014. – 390 с.

138. Сільське господарство України за 2014 рік // [уклад. Н. С. Власенко; відп. за вип. О. М. Прокопенко]. – К. : ТОВ «Август-трейд», 2015. – 390 с.

139. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України : [монографія] / Сіренко Н. М. Миколаїв, 2010. – 416 с.

140. Синк С. Д. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / С. Д. Синк. – М. : Прогресс, 1989. – 522 с.

141. Сираш А. Формирование и функционирование организационно-экономического механизма рынка зерна / А. Сираш // АПК: экономика, управление. – 2002. – № 1. – С. 69 – 73.

142. Системи ведення сільського господарства Тернопільської області. – Тернопіль: ТІ АПВ. – 2014. – 343 с. 3. Сільське господарство

Тернопільської області за 2013 рік: [стат. збірник]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2014. – 216 с. 4. Інтернет ресурс. Режим доступу: http://www.irp.te.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=34:2009-09-27-18-08catid=9:2009-09-20-15-10-26.

143. Сосновська О. О. Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області / О. О. Сосновська, С. О. Білун, О. П. Бурлака // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Nppdaa/econ/20112t1/284.pdf.

144. Статистичний щорічник Полтавської області за 2012 рік / [за ред. Калашник Л. В.]. – Полтава : Головне управління статистики у Полтав. обл., 2013. – 401 с.

145. Статистичний щорічник Полтавської області за 2013 рік / [за ред. Калашник Л. В.]. – Полтава : Головне управління статистики у Полтав. обл., 2014. – 386 с.

146. Статистичний щорічник Полтавської області за 2014 рік / [за ред. Калашник Л. В.]. – Полтава : Головне управління статистики у Полтав. обл., 2015. – 376 с.

147. Статистичний щорічник України за 2010 рік / [за ред. Осауленка О. Г.]. – К. : Август-Трейд. – 2011. – 560 с.

148. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. Осауленка О. Г.]. – К. : Август-Трейд, 2012. – 558 с.

149. Статистичний щорічник України за 2012 рік / [за ред. Осауленка О. Г.]. – К. : Август-Трейд, 2013. – 552 с.

150. Статистичний щорічник України за 2013 рік / [за ред. Осауленка О. Г.]. – К. : Август-Трейд, 2014. – 533 с.

151. Статистичний щорічник України за 2014 рік / [за ред. Жук І. М.]. – К. : Август-Трейд, 2015. – 586 с.

152. Супіханов Б. К. Про підвищення конкурентоспроможності

аграрного виробництва в сучасних умовах / Б. К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 3 – 8.

153. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : [навч. посіб.] / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.

154. Тарасенко Г. С. Эффективность сельскохозяйственного производства / Тарасенко Г. С. – К. : Изд-во УСХА, 1991. – 210 с.

155. Тараріко Ю. О. Енергетична оцінка систем землеробства і технологій вирощування сільськогосподарських культур : метод. реком. / Ю. О. Тараріко, О. Є. Несмашна, Л. Д. Глущенко. – К. : Нора-прінт, 2001. – 60 с.

156. Тимченко Л. Д. Некоторые проблемы правового обеспечения продовольственной безопасности / Л.Д. Тимченко, Н.И. Рагимов // *Bakı Universiteti Xəbərləri*. – 2009. – № 4. – С. 1 – 12.

157. Тищенко А. Н. Экономическая результативность деятельности предприятия: монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Я. В. Догайдайло. – Х. : ИНЖЭК, 2005. – 144 с.

158. Толковый словарь экономических терминов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliotekar.ru/biznes-15/index.htm>.

159. Турило А. М. Методологічні підходи до оцінки фінансової діяльності підприємства / А. М. Турило // *Фінанси України*. – № 3. – 2007. – С. 100 – 104.

160. Україна: ринок основних зернових культур Електронний ресурс : [Режим доступу] <http://www.apk-inform.com>.

161. Фатеев А. І. Оцінка придатності ґрунтів України для органічного землеробства за вмістом мікроелементів / А. І. Фатеев, К. Б. Смірнова, Д. О. Семенов [та ін.] // *Вісник аграрної науки*. – 2014. – № 4. – С. 5–9.

162. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : [практ. посіб.] / За ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 2000. – 556 с.

163. Фоменко С. В. Організаційно-технологічні основи ефективного

зерновиробництва / С. В. Фоменко // Вісник Львівського державного аграрного університету : Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 517 – 521.

164. Хаксевер К., Рендер Б., Рассел Р., Мердик Р. Управление и организация в сфере услуг. Теория и практика. – СПб., 2002. – 752 с.

165. Халафян А. А. Statistica 6. Математическая статистика с элементами теории вероятностей : [учебник] / А. А. Халафян. – М. : «Бином-пресс», 2010. – 496 с.

166. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Д. Хан; пер. с нем. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 800 с.

167. Хачатуров Т. С. Эффективность капитальных вложений / Т. С. Хачатуров – М. : Изд-во «Экономика», 1979. – С. 22.

168. Хміль Ф. І Управління персоналом : підручник / Хміль Ф. І. – К. : Академвидав, 2006. – 488 с.

169. Ходаківський Є. І. Синергетична парадигма економіки : монографія / [Є. І. Ходаківський, І. Г. Грабар, Ю. С. Цал-Цалко та ін.]. – Житомир : Рута, 2007. – 160 с.

170. Черевко Г. В. Економіка зернопродуктового комплексу АПК: підручник / Г. В. Черевко, П. М. Гарасим. – Львів: Українські технології, 2000. – 197 с.

171. Чигринська О. С. Теорія економічного аналізу : [навч. посіб.] / О. С. Чигринська, Т. М. Власюк. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 232 с.

172. Чмирь С. М. Напрямки підвищення ефективності зерновиробництва / С. М. Чмирь // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 21 – 24.

173. Чорна Л. О. Місце системи реалізації продукції в маркетинговій діяльності підприємств / Л. О. Чорна // Економіка та держава. – 2009. – № 1(73). – С. 38 – 41.

174. Шафронов А. Д. Новый подход к эффективности производства / А. Д. Шафронов // Экономист. – 2003. – № 4. – С. 82 – 87.

175. Шпикуляк О. Г. Ефективність виробництва зерна сільсько-господарськими підприємствами: теоретико-методологічний аспект /

- Шпикуляк О. Г., Материнська О. А. // Економіка АПК. – 2014. – № 12 – С. 42.
176. Шпичак О. М. Вигоди та проблеми експорту зерна з України / О. М. Шпичак, О. В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5 – 15.
177. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання / Шпичак О. М. // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 85.
178. Шпичак О. М. Економічні взаємовідносини сільсько-господарських підприємств зі сферою заготівель і переробки технічних культур / О. М. Шпичак. – К. : Урожай, 1987. – 152 с.
179. Шпичак О. М. Енергетичний підхід щодо оцінки трансформацій в сільському господарстві через призму фізіократичних поглядів у контексті інноваційних процесів / Шпичак О. М., Боднар О. В. // Економіка АПК. – 2015. – № 10 – С. 5.
180. Шпичак О. М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / О. М. Шпичак // Економіка АПК. – № 8. – 2012. – С. 3 – 10.
181. Шпичак О. М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ століття / О.М. Шпичак. – К. : ІАЕ. 2000. – 74 с.
182. Шеремет А. Д. Финансы предприятий : [учеб. пособ.] / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулин. – М. : Инфра-М, 1997. – 309 с.
183. Шеремет А. Д. «Применение функционально-стоимостного анализа в решении управленческих задач» : [учеб. Пособ.]. – М. : Инфра-М, 2011. – 245 с.
184. Щеткин В. В. Значение удобрений в интенсивных технологиях / В. В. Щеткин // Рынок минеральных удобрений и агрохимии 2004. Конференция, 19-20 февраля, Алушта, 2004. – С. 83 – 90.
185. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні. Ретроспективні нариси у трьох частинах / В. В. Юрчишин; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів НАНУ». – К., 2013. – 424 с.

186. Экономика сельского хозяйства : [учебник] / Н. Я. Коваленко, Ю. И. Агирбов, Н. А. Серова и др. – М. : ЮРКНИГА, 2004. – 384 с
187. Экономикс: англо-русский словарь : [справочник] / Э.Дж. Долан, Б. И. Доминенко; пер. с англ. – М.: Лазурь, 1994. – 544 с.
188. Экономическая теория : учебник / С. С. Носова. – 4-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2013. – 792 с.
189. Якимчук Т. В. Соціально-економічна ефективність підприємства та її значення в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Т. В. Якимчук – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtpdf.
190. Ященко О. І. Економічні та соціальні аспекти оцінки ефективності / О. І. Ященко, О. П. Романюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.6 – С. 237 – 238.
191. Leibenstein, H. Allocative Efficiency and X-Efficiency // The American Economic Review, 56 (1966). – PP. 392-415

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**Машинограма лінійного прогнозу валового збору зернових і
зернобобових культур в Полтавській області**

Таблиця 1.1

Оцінка помилок прогнозування

Summary of error	Exp. smoothing: S0=1942, T0=147,7 (Виробництво зернових.sta) Lin.trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Полтавській області
	Error
Mean error	-6,8396026
Mean absolute error	656,8678429
Sums of squares	13701536,7105674
Mean square	685076,8355284
Mean percentage error	-12,3843569
Mean abs. perc. error	26,4962432

Рівень фактичних показників, прогнозних та помилок

Роки	Ехр. smoothing: S0=1942, T0=147,7 (Виробництво зернових.sta) Lin.trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Полтавській області		
	Виробництво зернових і зернобобових культур	Smoothed - Series	Resids
1995	2016,000	2089,829	-73,83
1996	1712,700	2229,366	-516,67
1997	1659,000	2319,452	-660,45
1998	1674,800	2388,555	-713,76
1999	1462,700	2445,191	-982,49
2000	1407,800	2465,128	-1057,33
2001	2302,400	2467,007	-164,61
2002	2761,500	2556,513	204,99
2003	1528,700	2685,028	-1156,33
2004	3008,200	2665,849	342,35
2005	2850,700	2799,961	50,74
2006	2446,900	2905,419	-458,52
2007	2866,100	2955,366	-89,27
2008	4531,300	3041,345	1489,95
2009	3829,900	3300,147	529,75
2010	2853,700	3468,225	-614,53
2011	5055,000	3515,731	1539,27
2012	3644,700	3794,009	-149,31
2013	5639,600	3901,935	1737,66
2014	4821,500	4215,936	605,56
2015		4422,783	
2016		4569,073	
2017		4715,363	
2018		4861,653	
2019		5007,942	
2020		5154,232	
2021		5300,522	
2022		5446,812	
2023		5593,102	
2024		5739,392	

ДОДАТОК Б

**Машинограма експоненціального прогнозу валового збору зернових і
зернобобових культур в Полтавській області**

Таблиця 1.1

Оцінка помилок прогнозування

Summary of error	Exp. smoothing: S0=2187, T0=,8496 (Виробництво зернових.sta) Expon.trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Полтавській області
	Error
Mean error	1427,7501878
Mean absolute error	1427,7501878
Sums of squares	59712722,0004928
Mean square	2985636,1000246
Mean percentage error	44,5238512
Mean abs. perc. error	44,5238512

Рівень фактичних показників, прогнозних та помилок

Роки	Ехр. smoothing: S0=2187, T0=,8496 (Виробництво зернових.sta) Ехр. trend, no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Полтавській області		
	Виробництво зернових і зернобобових культур	Smoothed - Series	Resids
1995	2016,000	1858,172	157,828
1996	1712,700	1593,377	119,323
1997	1659,000	1365,977	293,023
1998	1674,800	1189,807	484,993
1999	1462,700	1060,254	402,446
2000	1407,800	945,838	461,962
2001	2302,400	856,781	1445,619
2002	2761,500	879,413	1882,087
2003	1528,700	957,687	571,013
2004	3008,200	915,722	2092,478
2005	2850,700	1038,344	1812,356
2006	2446,900	1145,316	1301,584
2007	2866,100	1211,420	1654,680
2008	4531,300	1325,603	3205,697
2009	3829,900	1623,184	2206,716
2010	2853,700	1842,823	1010,877
2011	5055,000	1953,480	3101,520
2012	3644,700	2310,891	1333,809
2013	5639,600	2509,705	3129,895
2014	4821,500	2934,403	1887,097
2015		3267,589	
2016		3418,749	
2017		3576,902	
2018		3742,371	
2019		3915,495	
2020		4096,627	
2021		4286,139	
2022		4484,418	
2023		4691,869	
2024		4908,917	

ДОДАТОК В

**Машинограма логарифмічного прогнозу валового збору зернових і
зернобобових культур в Полтавській області**

Таблиця 1.1

Оцінка помилок прогнозування

Summary of error	Exp. smoothing: S0=1278, T0=1477, (Виробництво зернових.sta) Damped.trend, no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Полтавській області
	Error
Mean error	924,8297269
Mean absolute error	966,4893402
Sums of squares	32355169,7662847
Mean square	1617758,4883142
Mean percentage error	25,0263345
Mean abs. perc. error	27,8527930

Рівень фактичних показників, прогнозних та помилок

Роки	Ехр. smoothing: S0=1278, T0=1477, (Виробництво зернових.sta) Damped.trend, no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Полтавській області		
	Виробництво зернових і зернобобових культур	Smoothed - Series	Resids
1995	2016,000	1425,368	590,632
1996	1712,700	1499,788	212,912
1997	1659,000	1522,828	136,172
1998	1674,800	1536,756	138,044
1999	1462,700	1550,730	-88,030
2000	1407,800	1541,855	-134,055
2001	2302,400	1528,309	774,091
2002	2761,500	1606,478	1155,022
2003	1528,700	1723,211	-194,511
2004	3008,200	1703,689	1304,511
2005	2850,700	1835,437	1015,263
2006	2446,900	1938,108	508,792
2007	2866,100	1989,611	876,489
2008	4531,300	2078,199	2453,101
2009	3829,900	2326,056	1503,844
2010	2853,700	2478,199	375,501
2011	5055,000	2516,300	2538,700
2012	3644,700	2772,764	871,936
2013	5639,600	2861,089	2778,511
2014	4821,500	3141,832	1679,668
2015		3311,767	
2016		3311,964	
2017		3311,984	
2018		3311,986	
2019		3311,986	
2020		3311,986	
2021		3311,986	
2022		3311,986	
2023		3311,986	
2024		3311,986	

ДОДАТОК Г

**Машинограма лінійного прогнозу валового збору зернових і
зернобобових культур в Україні**

Таблиця 1.1

Оцінка помилок прогнозування

Summary of error	Exp. smoothing: S0=331E2 T0=1575, (Виробництво зернових.sta) Lin.trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Україні
	Error
Mean error	-1,644799E+03
Mean absolute error	7,990469E+03
Sums of squares	2,004228E+09
Mean square	1,002114E+08
Mean percentage error	-1,329982E+01
Mean abs. perc. error	2,456623E+01

Рівень фактичних показників, прогнозних та помилок

Роки	Ехр. smoothing: S0=331E2 T0=1575, (Виробництво зернових.sta) Lin.trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Україні		
	Виробництво зернових і зернобобових культур	Smoothed - Series	Resids
1995	33929,80	34717,42	-787,6
1996	24571,20	36206,02	-11634,8
1997	35471,70	36493,55	-1021,8
1998	26470,70	37832,16	-11361,5
1999	24580,60	38023,19	-13442,6
2000	24459,00	37871,69	-13412,7
2001	39706,10	37589,04	2117,1
2002	38804,30	38880,55	-76,2
2003	20233,90	39951,96	-19718,1
2004	41808,80	38862,01	2946,8
2005	38015,50	40068,01	-2052,5
2006	34258,30	40753,55	-6495,3
2007	29294,90	40929,87	-11635,0
2008	53290,10	40475,87	12814,2
2009	46028,30	42594,93	3433,4
2010	39270,90	43810,24	-4539,3
2011	56746,80	44182,88	12563,9
2012	46216,20	46391,49	-175,3
2013	63051,30	47324,42	15726,9
2014	63859,30	50004,84	13854,5
2015		52636,57	
2016		53882,84	
2017		55129,12	
2018		56375,40	
2019		57621,68	
2020		58867,95	
2021		60114,23	
2022		61360,51	
2023		62606,78	
2024		63853,06	

ДОДАТОК Д

**Машинограма експоненціального прогнозу валового збору зернових і
зернобобових культур в Україні**

Таблиця 1.1

Оцінка помилок прогнозування

Summary of error	Exp. smoothing: S0=399E2 T0=,7242 (Виробництво зернових.sta) Expon.trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Україні
	Error
Mean error	2,328248E+04
Mean absolute error	2,328248E+04
Sums of squares	1,312529E+10
Mean square	6,562647E+08
Mean percentage error	5,792257E+01
Mean abs. perc. error	5,792257E+01

Рівень фактичних показників, прогнозних та помилок

Роки	Ехр. smoothing: S0=399E2 T0=,7242 (Виробництво зернових.sta) Ехр. trend, no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Україні		
	Виробництво зернових і зернобобових культур	Smoothed - Series	Resids
1995	33929,80	28873,79	5056,01
1996	24571,20	21313,15	3258,05
1997	35471,70	15721,88	19749,82
1998	26470,70	13019,26	13451,44
1999	24580,60	10676,81	13903,79
2000	24459,00	9086,13	15372,87
2001	39706,10	8134,37	31571,73
2002	38804,30	8981,52	29822,78
2003	20233,90	9832,23	10401,67
2004	41808,80	9029,81	32778,99
2005	38015,50	10592,94	27422,56
2006	34258,30	11774,39	22483,91
2007	29294,90	12617,93	16676,97
2008	53290,10	13024,34	40265,76
2009	46028,30	16026,07	30002,23
2010	39270,90	18217,51	21053,39
2011	56746,80	19683,83	37062,97
2012	46216,20	23081,22	23134,98
2013	63051,30	25310,52	37740,78
2014	63859,30	29420,42	34438,88
2015		33632,91	
2016		34419,48	
2017		35224,45	
2018		36048,25	
2019		36891,31	
2020		37754,10	
2021		38637,05	
2022		39540,66	
2023		40465,40	
2024		41411,77	

ДОДАТОК Е

**Машинограма логарифмічного прогнозу валового збору зернових і
зернобобових культур в Україні**

Таблиця 1.1

Оцінка помилок прогнозування

Summary of error	Exp. smoothing: S0=261E2 T0=158E2 (Виробництво зернових.sta) Damped trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Phi=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Україні
	Error
Mean error	7,556430E+03
Mean absolute error	1,012896E+04
Sums of squares	3,079802E+09
Mean square	1,539901E+08
Mean percentage error	1,285828E+01
Mean abs. perc. error	2,397891E+01

Рівень фактичних показників, прогнозних та помилок

Роки	Ехр. smoothing: S0=261E2 T0=158E2 (Виробництво зернових.sta) Damped trend,no season; Alpha= ,100 Gamma=,100 Phi=,100 Виробництво зернових та зернобобових культур в Україні		
	Виробництво зернових і зернобобових культур	Smoothed - Series	Resids
1995	33929,80	27628,85	6300,95
1996	24571,20	28422,77	-3851,57
1997	35471,70	28050,15	7421,55
1998	26470,70	28800,98	-2330,28
1999	24580,60	28566,49	-3985,89
2000	24459,00	28163,76	-3704,76
2001	39706,10	27789,17	11916,93
2002	38804,30	28992,37	9811,93
2003	20233,90	29984,52	-9750,62
2004	41808,80	29000,81	12807,99
2005	38015,50	30293,55	7721,95
2006	34258,30	31074,66	3183,64
2007	29294,90	31397,10	-2102,20
2008	53290,10	31185,18	22104,92
2009	46028,30	33417,61	12610,69
2010	39270,90	34693,48	4577,42
2011	56746,80	35157,28	21589,52
2012	46216,20	37338,43	8877,77
2013	63051,30	38237,31	24813,99
2014	63859,30	40744,63	23114,67
2015		43081,80	
2016		43084,37	
2017		43084,63	
2018		43084,66	
2019		43084,66	
2020		43084,66	
2021		43084,66	
2022		43084,66	
2023		43084,66	
2024		43084,66	

ДОДАТОК Ж

Таблиця 1.1

**Машинограма дисперсійного аналізу залежності рівня рентабельності
виробництва зернових культур від рівня спеціалізації підприємства**

Effect	Univariate Results for Each DV (Підприємства Полтавської області.sta) Sigma-restricted parameterization Effective hypothesis decomposition				
	Degr. Of freedom	Рентабельність виробництва зернових, % SS	Рентабельність виробництва зернових, % MS	Рентабельність виробництва зернових, % F	Рентабельність виробництва зернових, % p
Intercept	1	0,0116	0,00261	0,00791	0,004235
Рентабельність виробництва зернових, %	41	0,9217	0,00908	0,00211	0,006614
Error	2	0,0004	0,00806		
Total	43	0,9141			

ДОДАТОК 3

Таблиця 1.1

Система удобрення в І-й польовій зміні

№ п/п	Чергування культур	Основне удобрення				Припосівне			Підживлення		
		гній	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
1	Пар зайнятий		100		35		10				
2	Озима пшениця		35	37	60	10	10	10	35 35 35		
3	Цукровий буряк	30				10	10		27	20	
4	Ячмінь з підсівом б. трав				16		10			20	20
5	Багаторічні трави									20	20
6	Озима пшениця		37	81	67	15	15	15	35 35 35		
7	Цукрові буряки	30			10				20	20	
8	Горох				52		10				
9	Озима пшениця		21	38	29	15	15	15	25 25 25		
10	Соняшник		24	43	57		15				

Таблиця 1.2

Потреба мінеральних і органічних добрив для І-ї польової сівозміни

№ п/п	Поле га	Гній	Азотні, ц			Фосфорні ц	Калійні, ц		Комплексні ц	
			аміачн а селітра	сечовина	аміачн а вода		хлористий калій	калій на сіль	нітромофос	нітрофос
1	190				995,6	95		120		
2	150		300	114		345		225	88,5	330
3	127	30	97,8			190,5				
4	158					237		122		
5	172					172		86		
6	175		350	133	158	534		249	154	
7	150	30	85,5			150		38		
8	70					35		83		
9	158		224	129		237		92	135	
10	115		79			333	117			
Всього по сівозміні:		60	1136,3	376	1153,6	2328,5	117	1015	381,5	330

Таблиця 1.3

Винос поживних речовин з урожаєм у І-й польовій сівозміні

№ п/п	Культура	Плановий Урожай, ц/га	Винос поживних речовин на 1 ц. основної продукції і відповідну кількість побічної продукції, кг			Кг з 1 га		
			N	P ₂ O ₅	K ₂ O	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
1	Пар зайнятий	228,4	0,26	0,10	0,24	59,38	22,84	54,82
2	Озима пшениця	46,7	2,75	1,25	1,96	130,29	58,36	91,53
3	Цукровий буряк	315,5	0,60	0,16	0,57	191,7	51,12	182,12
4	Ячмінь з підсівом б. трав	28,6	2,25	1,26	2,65	64,35	36,04	75,79
5	Багаторічні трави	51,5	2,5	0,60	1,50	128,75	30,9	77,25
6	Озима пшениця	50,4	2,79	1,25	1,96	140,62	69,0	98,78
7	Цукрові буряки	320,4	0,6	0,16	0,57	192,24	51,26	182,63
8	Горох	29,0	4,14	1,01	2,53	120,06	29,29	73,37
9	Озима пшениця	47,4	2,79	1,25	1,56	132,25	59,25	92,90
10	Соняшник	20,5	4,95	2,70	11,8	101,27	55,35	241,90
Разом			23,66	9,74	25,74	1260,91	457,41	1171,09
В середньому, кг/га						126,09	45,74	117,1

Таблиця 1.4

Баланс поживних речовин у польовій сівозміні господарства

Статті балансу	N		P ₂ O ₅		K ₂ O	
	кг/га	%	кг/га	%	кг/га	%
Витрати	135,09	100	45,74	100	117,1	100
Винос з урожаєм основною і побічною продукцією	126,09	93,34	45,74	100	117,1	100
Втрати з добривом	9	6,66	-	-	-	-
Надходження	150,37	100	55,1	100	80,2	100
З органічними добривами	28,5	18,95	14,3	25,95	34,2	42,64
З мінеральними добривами	66	43,89	39	70,78	28	47,38
З посівним матеріалом	5	3,33	1	1,81	2	2,49
З атмосферними осадками	9	5,93	0,8	1,45	6	7,48
За рахунок фіксації клубеньковими бактеріями бобових рослин	31,87	21,19	-	-	-	-
Фіксація вільноживучими мікроорганізмами	10	6,65	-	-	-	-
БАЛАНС (+, -)	15,28		9,36		-36,90	100
В % до виносу $B = ((H-V) \times 100) / V$		11,31		20,46		-31,51
Інтенсивність балансу $H_b = (H \times 100) / V$		111,31		120,46		-68,49

ДОДАТОК І

Таблиця 1.1

**Машинограма кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на
рівень урожайності озимої пшениці**

N=30	Regression Summary for Dependent Variable: Урожайність озимої пшениці (Результати досліджень) R= ,76997432 R ² = ,56478186 Adjusted R ² = ,55254579 F(3,21)=21,1141 p<,00673 Std.Error of estimate: 0,073					
	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t(40)	p-level
	Intersept		0,024	0,01706	0,07597	0,040160
	LOGV1	0,008619	0,005626	0,315	-3,49352	0,002165
	LOGV2	0,008009	0,001160	0,109	0,20942	1,68269
	LOGV3	0,009727	0,002473	0,084	0,02515	0,05640

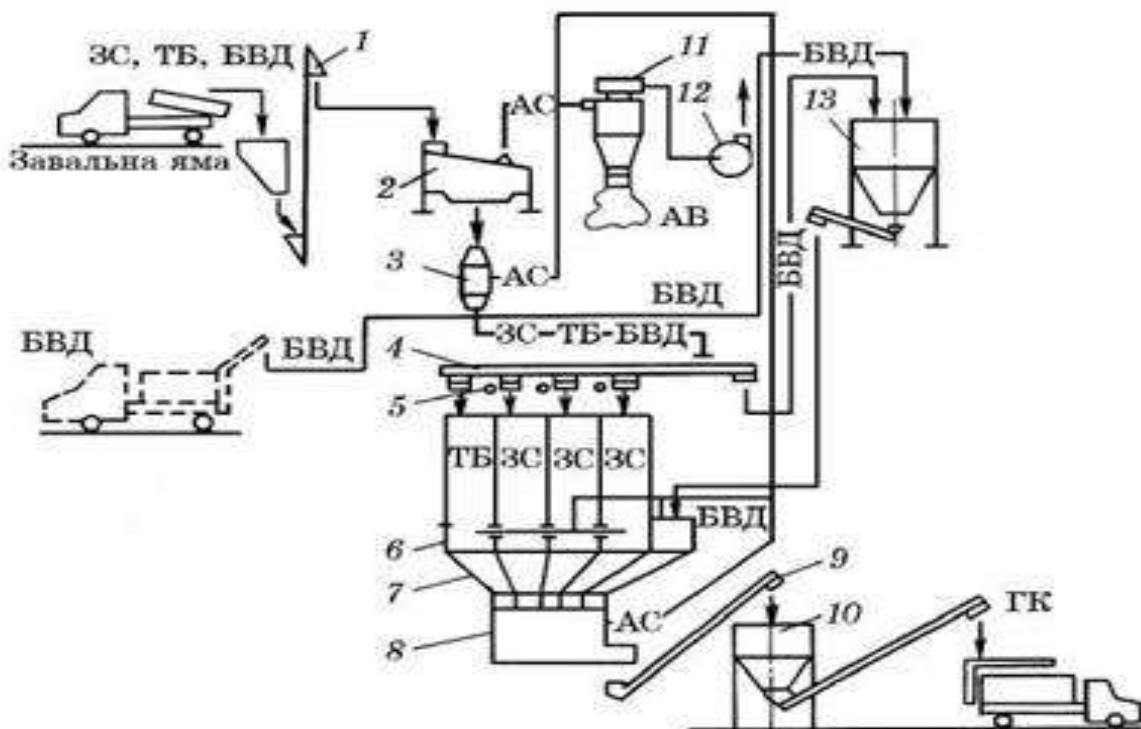
Таблиця 1.2

**Машинограма кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на
рівень урожайності кукурудзи**

N=30	Regression Summary for Dependent Variable: Урожайність кукурудзи (Результати досліджень) R= ,8691324 R ² = ,75539113 Adjusted R ² = ,70354579 F(3,21)=41,281 p<,00673 Std.Error of estimate: 0,015					
	Beta	Std. Err. of Beta	B	Std. Err. of B	t(40)	p-level
	Intersept		0,118	0,01706	0,07597	0,040160
	LOGV1	0,008619	0,000626	0,015	-3,49352	0,002165
	LOGV2	0,008009	0,000160	0,141	0,02942	1,68269
	LOGV3	0,001227	0,000473	0,234	0,00145	0,05640

ДОДАТОК К

**Проект виробництва комбікормів агрегатом УМК-Ф-2 в ЛФ ПрАТ
«Райз-Максимко» Лохвицького району**



1 – норія; 2 – сепаратор; 3 – магнітна колонка; 4 – розподільний шнек;
 5 – рейкова засувка; 6 – оперативні бункери; 7 – наддозаторні бункери;
 8 – дробарка; 9 – похилий шнек; 10 – бункер готового корму; 11 – циклон;
 12 – вентилятор; 13 – бункер для зберігання БВД; ЗС – зернова сировина;
 ТБ – трав'яне борошно; БВД – білково-вітамінні добавки; ГК – готовий
 комбікорм; АС – аспіраційна система; АВ – аспіраційні відходи

Рис. 1. Технологічна схема виробництва комбікормів агрегатом УМК-Ф-2

Таблиця 1.1

Характеристики комбікормової лінії УМК-Ф-2

Модель	УМК-Ф-2
Продуктивність, т/год	2.50
Середній розмір часток комбікорму, мм	0.8 — 2.0
Встановлена потужність, кВт	23
Рівномірність змішування, %	91
Похибка дозування вихідних компонентів, %	4
Висота вивантаження готового комбікорму, мм	2500
Питома витрата електроенергії, кВт/ год/т	7.30
Габаритні розміри, мм	12000x5800x7600
Маса, кг	5800

Таблиця 1.2

**Витрати ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко» Лохвицького району при
виробництві комбікормів для власних потреб агрегатом УМК-Ф-2**

Склад	В рецепті, %	Ціна, грн	Сума, грн
Овес	10,0	2850	285
Пшениця	20,0	3300	660
Ячмінь	20,3	3250	659,75
Висівки пшеничні	20,0	2000	400
Сіль	1,02	600	6,12
Монокальційфосфат	0,68	17000	115,6
Вапнякове борошно	2,0	400	8
Шрїт соняшниковий СП 36% С.КЛ.19	25,0	4500	1125
Добавка П60-3	1,0	8000	80
Разом по рецепту	x	x	3339,47
Електроенергія	7,3	1,825	13,3
Разом змінних витрат	x	x	3352,8
Амортизація (міс)	x	x	3055,6
Заробітна плата працівників	x	x	7000
Інші витрати	x	x	3000
Разом постійних витрат за місяць	x	x	13055,6
Постійних витрат на 1 тон	x	x	217,6
Собівартість однієї тони	x	x	3570,4
Економія порівняно із закупівельними цінами	x	x	630

ДОДАТОК Л

Основні показники виробництва та реалізації зернових культур ТОВ

«Посулля-Агро» за 2010 – 2014 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
А	1	2	3	4	5	6
Потенціал						
Площа, га	1547	1603	1638	1643	1636	+89
Чисельність працівників	45	45	45	49	40	-5
Валова продукція, тис. грн	11929,6	10500	8184	7207	7318,6	-4611
Середньорічна вартість ОВФ, тис. грн	1685,3	2248,35	2047,95	2169,2	2579,35	+894,05
Фондоозброєність, грн	3745,1	4996,3	4551,0	4426,9	6448,4	2703,3
Фондовіддача, грн	7078,6	4670,1	3996,2	3322,4	2837,4	-4241,2
Фондозабезпеченість, грн	1089,4	1402,6	1250,3	1320,3	1576,6	+487,2
Виробництво зернових						
Площа посіву, га	1547	1273,6	1261	1341	845	-702
Частка культури в загальній площі, %	100,0	79,5	77,0	81,6	51,7	-48,3
Витрати, тис. грн	4454	5575,8	5844,7	4972,2	3648	-806
Валовий збір, ц	39491	45886	41863	43602	24604	-14887
Урожайність, ц/га	25,5	36,0	33,2	32,5	29,1	+3,6
Затрати на 1 га, грн	2879,1	4378,0	4635,0	3707,8	4317,2	+1438,0
Собівартість 1 ц, грн	112,8	121,5	139,6	114,0	148,3	+35,5
Реалізація зернових						
Виручка від реалізації, тис. грн	4224	6129,8	5839,5	5730,1	3763	-461
Частка в загальній виручці, %	35,4	58,4	71,4	79,5	51,4	+16,0
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	4167	6031,4	5615,3	5666,2	3685	-482
Реалізація продукції, ц	33266	48135	37264	48942	24624	-8642
Ціна грн/тон	127,0	127,3	156,7	117,1	152,8	+25,8
Прибуток, тис. грн	57	98,4	224,2	63,9	78	+21
Прибуток на 1 га, грн	36,85	77,26	177,80	47,65	92,31	+55,46
Прибуток на 1 ц, грн	1,71	2,04	6,02	1,31	3,17	+1,45
Рентабельність, %	1,4	1,6	4,0	1,1	2,1	+0,7
Рівень товарності, %	84,2	104,9	89,0	112,2	100,1	+15,8
Виробництво озимої пшениці						
Площа посіву, га	360	535	420	450	330	-30
Частка культури в загальній площі, %	23,3	33,4	25,6	27,4	20,2	-3,1
Витрати, тис. грн	1075	1247,7	1532,2	1475	1256	+181
Валовий збір, ц	10078	10843	11058	11623	7015	-3063
Урожайність, ц/га	28,0	20,3	26,3	25,8	21,3	-6,7
Затрати на 1 га, грн	2986,1	2332,1	3648,1	3277,8	3806,1	+819,9
Собівартість 1 ц, грн	106,7	115,1	138,6	126,9	179,0	+72,4

Продовження Додатку Л

А	1	2	3	4	5	6
Реалізація озимої пшениці						
Виручка від реалізації, тис. грн	1228	1235,7	1575,7	1415	1231,5	+3,5
Частка в загальній виручці, %	10,3	11,8	19,3	19,6	16,8	+6,5
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	1211,8	1217,3	1488,3	1373,8	1203	-8,8
Реалізація продукції, ц	10078	10248	9946	10536	6620	-3458
Ціна грн/тон	121,8	120,6	158,4	134,3	186,0	+64,2
Прибуток, тис. грн	16,2	18,4	87,4	41,2	28,5	+12,3
Прибуток на 1 га, грн	45,00	34,39	208,10	91,56	86,36	+41,36
Прибуток на 1 ц, грн	1,61	1,80	8,79	3,91	4,31	+2,70
Рентабельність, %	1,3	1,5	5,9	3,0	2,4	+1,0
Рівень товарності, %	100,0	94,5	89,9	90,6	94,4	-5,6
Виробництво кукурудзи на зерно						
Площа посіву, га	593	479	716	711	515	-78
Частка культури в загальній площі, %	38,3	29,9	43,7	43,3	31,5	-6,9
Витрати, тис. грн	3060	3932,5	3937	2917,3	2391,5	-668,5
Валовий збір, ц	25820	31156	27853	27239	17589	-8231
Урожайність, ц/га	43,5	65,0	38,9	38,3	34,2	-9,4
Затрати на 1 га, грн	5160,2	8209,8	5498,6	4103,1	4643,7	-516,5
Собівартість 1 ц, грн	118,5	126,2	141,3	107,1	136,0	+17,5
Реалізація кукурудзи на зерно						
Виручка від реалізації, тис. грн	2623,7	4410	3811,4	3764,4	2526,3	-97,4
Частка в загальній виручці, %	22,0	42,0	46,6	52,2	34,5	+12,5
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	2588,3	4338,2	3739,8	3766,3	2476,4	-111,9
Реалізація продукції, ц	19596	33475	24495	34223	17914	-1682
Ціна грн/ц	133,9	131,7	155,6	110,0	141,0	+7,1
Прибуток, тис. грн	35,4	71,8	71,6	-1,9	49,9	+14,5
Прибуток на 1 га, грн	59,70	149,90	100,00	-2,67	96,89	+37,20
Прибуток на 1 ц, грн	1,81	2,14	2,92	-0,06	2,79	+0,98
Рентабельність, %	1,4	1,7	1,9	-0,1	2,0	+0,6
Рівень товарності, %	75,9	107,4	87,9	125,6	101,8	+26,0

ДОДАТОК М
Основні показники виробництва та реалізації зернових культур
Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» за 2010 – 2014 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
А	1	2	3	4	5	6
Потенціал						
Площа, га	7850	7854	8003	7873	8396	+546
Чисельність працівників	149	176	199	145	152	+3
Валова продукція, тис. грн	75515	64277	126012	60753	135488	+59973
Середньорічна вартість ОВФ, тис. грн	29158	30278	35782,5	40678,5	36848	+7690
Фондоозброєність, грн	19569,1	17203,4	17981,2	28054,1	24242,1	+4673,0
Фондовіддача, грн	2589,9	2122,9	3521,6	1493,5	3676,9	+1087,1
Фондозабезпеченість, грн	3714,4	3855,1	4471,1	5166,8	4388,8	+674,4
Виробництво						
Площа посіву, га	6968	6629	6885	6710	7133	+165
Частка культури в загальній площі, %	88,8	84,4	86,0	85,2	85,0	-3,8
Витрати, тис. грн	41343	47984	53547	58128	48624	+7281
Валовий збір, ц	310341	418024	430069	548338	239186	-71155
Урожайність, ц/га	44,5	63,1	62,5	81,7	33,5	-11,0
Затрати на 1 га, грн	5933,3	7238,5	7777,3	8662,9	6816,8	+883,5
Собівартість 1 ц, грн	133,2	114,8	124,5	106,0	203,3	+70,1
Реалізація						
Виручка від реалізації, тис. грн	72521	60537	108651	49629	129369	+56848
Частка в загальній виручці, %	96,0	94,2	86,2	81,7	95,5	-0,6
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	70322	32209	111852	47433	66147	-4175
Реалізація продукції, ц	683002	370366	694729	285148	583393	-99609
Ціна грн/тон	106,2	163,5	156,4	174,0	221,8	+115,6
Прибуток, тис. грн	2199	28328	-3201	2196	63222	+61023
Прибуток на 1 га, грн	315,59	4273,34	-464,92	327,27	8863,31	+8547,73
Прибуток на 1 ц, грн	3,22	76,49	-4,61	7,70	108,37	+105,15
Рентабельність, %	3,1	88,0	-2,9	4,6	95,6	+92,5
Рівень товарності, %	220,1	88,6	161,5	52,0	243,9	+23,8
Виробництво озимої пшениці						
Площа посіву, га	98	115	81	132	113	+15
Частка культури в загальній площі, %	1,2	1,5	1,0	1,7	1,3	+0,1
Витрати, тис. грн	78	132	128	673	752	+674
Валовий збір, ц	1421	2154	1735	7765	5602	+4181
Урожайність, ц/га	14,5	18,7	21,4	58,8	49,6	+35,1
Затрати на 1 га, грн	795,9	1147,8	1580,2	5098,5	6654,9	+5858,9
Собівартість 1 ц, грн	54,9	61,3	73,8	86,7	134,2	+79,3

Продовження Додатку М

А	1	2	3	4	5	6
Реалізація озимої пшениці						
Виручка від реалізації, тис. грн	315	421	195	1055	902	+587
Частка в загальній виручці, %	0,4	0,7	0,2	1,7	0,7	+0,2
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	259	321	227	741	746	+487
Реалізація продукції, ц	956	2014	1407	7375	4954	+3998
Ціна грн/тон	329,5	209,0	138,6	143,1	182,1	-147,4
Прибуток, тис. грн	56	100	-32	314	156	+100
Прибуток на 1 га, грн	571,43	869,57	-395,06	2378,79	1380,53	+809,10
Прибуток на 1 ц, грн	58,58	49,65	-22,74	42,58	31,49	-27,09
Рентабельність, %	21,6	31,2	-14,1	42,4	20,9	-0,7
Рівень товарності, %	67,3	93,5	81,1	95,0	88,4	21,2
Виробництво кукурудзи на зерно						
Площа посіву, га	6870	6514	6804	6578	7020	+150
Частка культури в загальній площі, %	87,5	82,9	85,0	83,6	83,6	-3,9
Витрати, тис. грн	41265	47852	53419	57455	47872	+6607
Валовий збір, ц	308920	415870	428334	540573	233584	-75336
Урожайність, ц/га	45,0	63,8	63,0	82,2	33,3	-11,7
Затрати на 1 га, грн	6006,6	7346,0	7851,1	8734,4	6819,4	+812,8
Собівартість 1 ц, грн	133,6	115,1	124,7	106,3	204,9	+71,4
Реалізація кукурудзи на зерно						
Виручка від реалізації, тис. грн	72206	60116	108456	48573	128467	+56261
Частка в загальній виручці, %	95,6	93,5	86,1	80,0	94,8	-0,8
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	70063	31888	111625	46692	65401	-4662
Реалізація продукції, ц	682046	368352	693322	277773	578440	-103606
Ціна грн/ц	105,9	163,2	156,4	174,9	222,1	+116,2
Прибуток, тис. грн	2143	28228	-3169	1881	63066	+60923
Прибуток на 1 га, грн	311,94	4333,44	-465,76	285,95	8983,76	+8671,82
Прибуток на 1 ц, грн	3,14	76,63	-4,57	6,77	109,03	+105,89
Рентабельність, %	3,1	88,5	-2,8	4,0	96,4	+93,4
Рівень товарності, %	220,8	88,6	161,9	51,4	247,6	+26,9

ДОДАТОК Н

Основні показники виробництва та реалізації кукурудзи на зерно ТОВ

«Полтава-Сад» за 2010 – 2014 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	Відхилення (+,-) 2014 р. до 2010 р.
Потенціал						
Площа, га	4802	4603	4322	4351	4351	-451
Чисельність працівників	41	53	87	87	93	+52
Валова продукція, тис. грн	16797	42384	42474	31425	48247	+31450
Середньорічна вартість ОВФ, тис. грн	16568	18655	22175,5	37041	54112	+37544
Фондоозброєність, тис. грн	40409,8	35198,1	25489,1	42575,9	58184,9	+17775,2
Фондовіддача, тис. грн	1013,8	2272,0	1915,4	848,4	891,6	-122,2
Фондозабезпеченість, тис. грн	3450,2	4052,8	5130,8	8513,2	12436,7	+8986,5
Виробництво						
Площа посіву, га	502	2066	1345	1042	714	+212
Частка культури в загальній площі, %	10,5	44,9	31,1	23,9	16,4	+6,0
Витрати, тис. грн	2553	13590	7211	6368	2728,1	+175,1
Валовий збір, ц	22309	194146	80660	80179	22749	+440
Урожайність, ц/га	44,4	94,0	60,0	76,9	31,9	-12,6
Затрати на 1 га, грн	5085,7	6577,9	5361,3	6111,3	3820,9	-1264,8
Собівартість 1 ц, грн	114,4	70,0	89,4	79,4	119,9	+5,5
Реалізація						
Виручка від реалізації, тис. грн	2533	22093	12095	7939	111	-2422
Частка в загальній виручці, %	15,1	52,1	28,5	25,3	0,2	-14,9
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	2586	12656	7165	6839	69,7	-2516,3
Реалізація продукції, ц	21917	168344	70329	79911	672	-21245
Ціна грн/ц	115,6	131,2	172,0	99,3	165,2	+49,6
Прибуток, тис. грн	-53	9437	4930	1100	41,3	+94,3
Прибуток на 1 га, грн	-105,58	4567,76	3665,43	1055,66	57,84	+163,42
Прибуток на 1 ц, грн	-2,42	56,06	70,10	13,77	61,46	+63,88
Рентабельність, %	-2,0	74,6	68,8	16,1	59,3	+61,3
Рівень товарності, %	98,2	86,7	87,2	99,7	3,0	-95,3



**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ**

вул. Г. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел./факс: (0532) 50-02-73,
E-mail: pdaa@pdaa.edu.ua Код ЄДРПОУ 00493014

31.12.2015 № 01-06/137

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного
дослідження Кухти Катерини Олексіївни**

Полтавська державна аграрна академія підтверджує, що науково-методичні розробки дисертаційного дослідження асистента кафедри економічної теорії та економічних досліджень Кухти Катерини Олексіївни на тему «Формування ефективного виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах» використовуються в навчальному процесі при викладанні навчальних курсів «Теорія економічного аналізу», «Аналіз господарської діяльності аграрних підприємств».

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду по захисту дисертацій.

Ректор ПДАА,
професор



В.І. Аранчій

2015 0000



ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

вул. Міщенка, 2, м. Полтава, 36011, тел.: (+38 05322) 7-32-06, 60-31-10 тел./ факс: (+38 05322) 2-97-48,
E-mail: gol_apc@adm-pl.gov.ua Web: http://apk.adm-pl.gov.ua, Код ЄДРПОУ 00732619

№ 01-14/67

На _____ від _____

вср 03.03.2016 р.

Спеціалізованій вченій раді із
захисту кандидатських
дисертацій

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної
роботи Кухти Катерини Олексіївни на тему
**«Формування ефективного виробництва і реалізації зерна в
сільськогосподарських підприємствах»**

Видана здобувачу Полтавської державної аграрної академії Кухті Катерині Олексіївні про те, що її наукові дослідження мають практичну цінність та можуть бути використані до впровадження у поточну діяльність Департаменту агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації. За результатами дослідження представлені важливі наукові результати, зокрема, формування системи комплексного підвищення ефективності виробництва зернових культур та виявлення резервів зростання економічної ефективності на принципах системності та з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників діяльності сільськогосподарських підприємств.

Представлені Кухтою К. О. результати дисертаційного дослідження розглянуті та схвалені Департаментом агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації і рекомендовані при розробці коротко- та довгострокових планів розвитку зернової галузі Полтавської області.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

Директор Департаменту



[Signature] С. О. Фролов



Спеціалізованій вченій раді
із захисту кандидатських дисертацій

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної
роботи Кухти Катерини Олексіївни на тему
**«Формування ефективного виробництва і реалізації зерна в
сільськогосподарських підприємствах»**

Видана здобувачу Полтавської державної аграрної академії Кухті Катерині Олексіївні про те, що її наукові дослідження мають практичну значущість і можуть бути використані у процесі виробничо-господарської діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «Полтава-Сад» Полтавського району Полтавської області. За результатами дослідження представлені наукові результати, зокрема, пропозиції щодо підвищення рівня ефективності виробництва зерна на основі удосконалення збутової політики, оцінки додаткових витрат та додаткового доходу при зміні термінів реалізації зернової продукції.

Представлені Кухтою К.О. результати дисертаційного дослідження розглянуті та рекомендовані до використання в умовах товариства з обмеженою відповідальністю «Полтава-Сад» Полтавського району Полтавської області.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

Директор ТОВ «Полтава-Сад»

Д.В. Штанько

ТОВ „ПОСУЛІЛЯ - АГРО”

Україна, 37552, Полтавська обл., Лубенський р-н
с. Засулля, вул. Комсомольська, 127
р/р - 26001210338859 в ПАТ «Прокредит Банк» м. Київ, МФО 320984
Код ЄДРПОУ 00687296, тел. 050 346 76 47, e-mail: posuliaagro@i.ua
Витяг з реєстру платників ПДВ 1516184500051, ІПН 006872916182

Вих. № 244/6 від «12» січня 2016 року

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної
роботи Кухті Катерини Олексіївни

Видана Кухті Катерині Олексіївні в тім, що керівництвом товариства з обмеженою відповідальністю «Посудля-Агро» Лубенського району Полтавської області було розглянуто рекомендації щодо напрямів збільшення рівня прибутковості виробництва зерна, яке ґрунтується на наступних положеннях:

- впровадження ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових культур «прямої» сівби («нульовий обробіток», «No-till система»);
- формування додаткових потужностей із виробництва концентрованих кормів;
- введення в практику управлінської діяльності використання системи показників оцінки посередницьких суб'єктів.

Керівництвом ТОВ «Посудля-Агро» розроблені рекомендації оцінені як перспективні, і прийняті для впровадження у виробництво.

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду по захисту дисертацій.

Виконавчий директор
ТОВ «Посудля-Агро»
Лубенського району
Полтавської області



В. М. Тронько

Вис. N 7-18/25 вкр 10.02.2016р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної
роботи Кухти Катерини Олексіївни на тему
**«Формування ефективного виробництва і реалізації зерна в
сільськогосподарських підприємствах»**

Видана Кухті Катерині Олексіївні в тім, що керівництвом Лубенської філії приватного акціонерного товариства «Райз-Максимко» було розглянуто запропоновані у дисертаційному дослідженні пропозиції щодо підвищення рівня ефективності виробництва зерна, а саме на основі впровадження прогресивних технологій, та були визнані актуальними і рекомендованими до використання. Одночасно особлива увага була приділена економічному обґрунтуванню будівництва потужностей з переробки зерна, що дозволить підприємству сформувати більше доданої вартості.

Враховуючи практичну значимість пропонованих Кухтою К. О. заходів та виходячи з актуальності проблеми забезпечення зростання ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами, керівництвом Лубенської філії ПрАТ «Райз-Максимко» розроблені рекомендації оцінені як перспективні та прийняті для впровадження.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

Директор

ЛФ ПрАТ «Райз-Максимко»



Лісовий О.В.